

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ,
ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΗΣ «ΒΙΑΣ ΚΑΙ
ΝΟΘΕΙΑΣ» ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΗΣ
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ: Ο ΤΥΠΟΣ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ
ΚΑΙ ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΤΗΣ
ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1961-1967**

ΓΛΥΚΕΡΙΑ ΠΑΠΠΑ

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ/2020

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ,
ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΗΣ «ΒΙΑΣ ΚΑΙ
ΝΟΘΕΙΑΣ» ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΗΣ
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ: Ο ΤΥΠΟΣ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ
ΚΑΙ ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΤΗΣ
ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1961-1967**

**Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση εξ
αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στη
Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία (ΜΑ) στο Πανεπιστήμιο
Νεάπολις**

ΓΛΥΚΕΡΙΑ ΠΑΠΠΑ

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ/2020

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Γλυκερία Παππά, 2020

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. Allrightsreserved.

Η έγκριση της διατριβής από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

Σελίδα Εγκυρότητας

Ονοματεπώνυμο Φοιτήτριας: Γλυκερία Παππά

Τίτλος Μεταπτυχιακής Διατριβής: Από τις εκλογές της «βίας και νοθείας» στην κατάλυση της δημοκρατίας: Ο Τύπος της Λάρισας και οι πολιτικές εξελίξεις της περιόδου 1961-1967.

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις
.....από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος): Αντώνης Κλάψης, Επίκουρος Καθηγητής

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Κυριάκος Ιακωβίδης, Λέκτορας

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Αικατερίνη Παπαζαχαρία, Λέκτορας

Υπεύθυνη Δήλωση

Η Γλυκερία Παππά, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «Από τις εκλογές της «βίας και νοθείας» στην κατάλυση της δημοκρατίας: Ο Τύπος της Λάρισας και οι πολιτικές εξελίξεις της περιόδου 1961-1967», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Η Δηλούσα

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία σχετικά με τον Τύπο της Λάρισας και τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα της περιόδου 1961-1967, δηλαδή της περιόδου από τις εκλογές της «βίας και νοθείας» στην κατάλυση της δημοκρατίας, γίνεται προσπάθεια να αναδειχθούν οι διαφορετικές απόψεις, σκέψεις και ιδέες των εφημερίδων της Λάρισας γύρω από τα κρίσιμα πολιτικά γεγονότα αυτής της περιόδου και να διαφανεί η ιδεολογική τους ταυτότητα. Πιο συγκεκριμένα, καταγράφονται τα σχόλια των δύο μεγαλύτερων εφημερίδων ημερήσιας κυκλοφορίας, της *Ελευθερία* και του *Ημερήσιου Κήρυκα*, οι οποίες εξέφραζαν διαφορετικές πολιτικές απόψεις και στην αρθρογραφία τους αποτυπώνονται οι πολιτικές αντιπαραθέσεις της περιόδου, άλλοτε ξεκάθαρα και άλλοτε «ανάμεσα στις γραμμές», ανάλογα με την πολιτική τους προτίμηση. Όπως είναι φυσικό, σε ορισμένες περιπτώσεις, γίνονται μαχητικά εργαλεία των κομμάτων στα οποία πρόσκεινται μέσω της προσπάθειας επηρεασμού και καθοδήγησης της κοινής γνώμης. Η εφημερίδα *Ελευθερία* ήταν η παλαιό τρη και μεγαλύτερη σε κυκλοφορία εφημερίδα της Λάρισας και πολιτικά ήταν φίλα προσκείμενη στον χώρο του Κέντρου, αφού από την ίδρυσή της, το 1922, υπήρξε σταθερά φιλοβενιζελική. Διευθυντής και κύριος αρθρογράφος της ήταν ο Κωνσταντίνος Περραιβός, ο οποίος εξελέγη βουλευτής με την ΕΚ στις εκλογές του 1963 και επανεξελέγη στις εκλογές του 1964. Από την άλλη, ο *Ημερήσιος Κήρυκας*, και από την πρώτη στιγμή της κυκλοφορίας του, το 1930, εξέφραζε, αρχικά, τις απόψεις του Λαϊκού κόμματος και στην συνέχεια της ΕΡΕ. Από πολλούς θεωρούνταν το δημοσιογραφικό όργανο του Κ. Ροδόπουλου, βουλευτή Λάρισας της ΕΡΕ και κορυφαίου στελέχους της.

Λέξεις κλειδιά: «βία και νοθεία», «Ανένδοτος αγώνας», σχέδιο ΠΕΡΙΚΛΗΣ, δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη, υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ αποστασία.

Ευχαριστίες

Παρότι η συλλογή της βιβλιογραφίας και του υλικού είναι μια χρονοβόρα και επίπονη διαδικασία, δεν συγκρίνεται με τη δυσκολία της συγγραφής, ιδιαιτέρως όταν ο ελεύθερος χρόνος σου δεν είναι αρκετός. Γι' αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους εκείνους που πρακτικά αλλά και ψυχολογικά μου παρείχαν την στήριξη που είχα ανάγκη. Καταρχάς, ευχαριστώ την οικογένειά μου και την πολύ καλή μου φίλη και συνάδελφο κ. Βασιλική Φούφα, κυρίως για την κατανόηση, την υπομονή και την διαρκή ενθάρρυνση, χωρίς την οποία δύσκολα θα ολοκλήρωνα την παρούσα διπλωματική. Οφείλω επίσης, πολλά ευχαριστώ στον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Αντώνη Κλάψη για την καθοδήγηση και την στήριξη που μου παρείχε, όχι μόνο κατά την διάρκεια της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας, αλλά και σε ολόκληρο το διάστημα των σπουδών μου. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους συμφοιτητές μου της ομάδας «Διπλωματική Πάφος 2020» για την βοήθεια και την εποικοδομητική ανταλλαγή απόψεων, αλλά και να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στους υπεύθυνους του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του Πανεπιστημίου Neapolis, καθώς και σε όλους τους καθηγητές μου στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα, γιατί με βοήθησαν να κάνω το όνειρό μου πραγματικότητα.

στην οικογένειά μου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
----------------	---

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1°

Οι εκλογές της «βίας και νοθείας».

1.1. Η πορεία προς τις εκλογές της 29 ^{ης} Οκτωβρίου 1961.....	11
1.2. Οι εκλογές του 1961 και οι καταγγελίες για «βία και νοθεία»	17

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2°

Οι πολιτικές εξελίξεις την περίοδο 1961-1963

2.1. Ο «Ανένδοτος Αγώνας»	23
2.2. Η δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη	33
2.3. Η παραίτηση της κυβέρνησης Κ. Καραμανλή και η προκήρυξη νέων εκλογών.	35

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3°

Η Ένωση Κέντρου στην εξουσία

3.1. «Η Κυβέρνηση των 50 ημερών»	40
3.2. Ο θρίαμβος της Ένωσης Κέντρου	42
3.3. Η διακυβέρνηση της χώρας από την Ένωση Κέντρου.....	44
3.4. Οι δημοτικές εκλογές του 1964	46
3.5. Νέα όξυνση της πολιτικής αντιπαράθεσης	48

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4°

Από την «Αποστασία» στην κατάλυση της Δημοκρατίας

4.1. Η υπόθεση «ΑΣΠΙΔΑ» και η ανατροπή του Γ. Παπανδρέου	55
4.2. Η «αποστασία»	60
4.3. Οι «Κυβερνήσεις της Αποστασίας» και η πορεία προς την κατάλυση του Κοινοβουλίου	66

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	71
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	76

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η δεκαετία του 1960 σημάδεψε με μοναδικό και ανεξίτηλο τρόπο την σύγχρονη ελληνική ιστορία τόσο στον πολιτικό και οικονομικό, όσο και στον κοινωνικό και πνευματικό τομέα. Η οικονομική ανάπτυξη, η ταχεία αστικοποίηση, η πολιτιστική άνοιξη και οι πνευματικές αναζητήσεις συνδυάστηκαν με τις έντονες και πολλές φορές ακραίες πολιτικές αντιπαραθέσεις της περιόδου, που είχαν ως αποκορύφωμα την επιβολή της δικτατορίας των Συνταγματαρχών, η οποία διέκοψε με τρόπο οδυνηρό την προσπάθεια της ελληνικής κοινωνίας να μετουσιωθεί σε ένα σύγχρονο, αστικό, δημοκρατικό κράτος.

Σε πολιτικό επίπεδο, ήδη, οι εκλογές του 1958 που είχαν αναδείξει την ΕΔΑ σε αξιωματική αντιπολίτευση και οδήγησαν το κόμμα των Φιλελευθέρων σε πτώση αναζωπύρωσαν την πόλωση μεταξύ «εθνικοφρόνων» και «μη εθνικοφρόνων» και οδήγησαν στην δημιουργία κρατικών φορέων και την αναζωογόνηση ή ίδρυση αντικομμουνιστικών οργανώσεων με σκοπό την μείωση της δύναμης της Αριστεράς στην Ελλάδα¹. Ταυτόχρονα η επιτυχία της ΕΔΑ θορύβησε τα κέντρα εξουσίας στην Ελλάδα -τους Αμερικανούς, τα Ανάκτορα, την Κυβέρνηση, την ΚΥΠ, την στρατιωτική ηγεσία και ιδιαιτέρως τις παρακρατικές οργανώσεις που είχαν αναπτυχθεί μέσα στους κόλπους του στρατεύματος- τα οποία επεδίωκαν την συρρίκνωση της εκλογικής της δύναμης ή ακόμα και την εξαφάνισή της από το κοινοβούλιο². Για να επιτευχθεί αυτό, εκτός από τις πιέσεις που θα μπορούσαν να ασκήσουν προεκλογικά στους οπαδούς της ΕΔΑ, έπρεπε να ενωθεί ο πολυδιασπασμένος κεντρικός πολιτικός χώρος, ο οποίος θα είχε την δυνατότητα να ενσωματώσει τους δυσαρεστημένους με την Κυβέρνηση εκλογείς, κυρίως εκείνους που στις προηγούμενες εκλογές είχαν στραφεί προς την ΕΔΑ, αποτελώντας μια «εθνική» αξιωματική αντιπολίτευση³.

Αν μπορούσαμε να ορίσουμε το σημείο «μηδέν» σχετικά με την αλλαγή των χαρακτηριστικών της ελληνικής κοινωνίας και την διαμόρφωση του νέου πολιτικού σκηνικού, τότε αυτό θα ήταν το 1961 με την ένωση των κομμάτων του Κέντρου, η

¹ Ηλίας Νικολακόπουλος, «Από το τέλος του εμφυλίου ως την άνοδο της Ένωσης Κέντρου», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, σ. 200.

² Σπύρος Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στην Χούντα, τ.Α, 1961-1964*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1978, σ. 15.

³ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2019, σ. 262-263.

οποία μετέβαλε την μετεμφυλιακή διαίρεση μεταξύ «εθνικοφρόνων» και «μη εθνικοφρόνων» δημιουργώντας έναν νέο πόλο ανάμεσα στον παραδοσιακό άξονα Δεξιάς-Αριστεράς⁴, χωρίς όμως να οδηγήσει στην εκτόνωση της πόλωσης ή στην άμβλυνση των πολιτικών διενέξεων. Έτσι λοιπόν, ακόμα και μετά την ενοποίηση του Κεντρώου χώρου παρατηρείται στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας μια συνεχώς αυξανόμενη οξεία αντιπαράθεση των πολιτικών δυνάμεων, η οποία κορυφώθηκε με την επιβολή της Χούντας τον Απρίλιο του 1967.

Στην παρούσα εργασία εξετάζονται οι πολιτικές εξελίξεις από τις εκλογές της 29^{ης} Οκτωβρίου 1961, εκλογές της «βίας και νοθείας», όπως έμειναν γνωστές στην ιστορία, έως την κατάλυση της Δημοκρατίας με το πραξικόπημα των Συνταγματάρχων στις 21 Απριλίου 1967, μέσα από τα σχόλια του Τύπου της Λάρισας, κυρίως των δύο μεγαλύτερων εφημερίδων ημερήσιας κυκλοφορίας, την *Ελευθερία* και τον *Ημερήσιο Κήρυκα*. Οι δύο αυτές εφημερίδες, σχόλια των οποίων παρουσιάζονται στην παρούσα μελέτη, εξέφραζαν διαφορετικές πολιτικές απόψεις και στην αρθρογραφία τους αποτυπώνονται οι πολιτικές αντιπαραθέσεις, άλλοτε ξεκάθαρα και άλλοτε «ανάμεσα στις γραμμές», της περιόδου 1961-1967, ανάλογα με την πολιτική τους προτίμηση. Όπως είναι φυσικό, σε ορισμένες περιπτώσεις, γίνονται μαχητικά εργαλεία των κομμάτων στα οποία πρόσκεινται μέσω της προσπάθειας επηρεασμού και καθοδήγησης της κοινής γνώμης.

Η εφημερίδα *Ελευθερία* ήταν η παλαιότερη και μεγαλύτερη σε κυκλοφορία εφημερίδα της Λάρισας και πολιτικά ήταν φίλα προσκείμενη στον χώρο του Κέντρου, αφού από την ίδρυσή της, το 1922, υπήρξε σταθερά φιλοβενιζελική. Διευθυντής και κύριος αρθρογράφος της ήταν ο Κωνσταντίνος Περραιβός, ο οποίος εξελέγη βουλευτής με την ΕΚ στις εκλογές του 1963 και επανεξελέγη στις εκλογές του 1964. Η δεύτερη μεγάλης κυκλοφορίας καθημερινή εφημερίδα της πόλης ήταν ο *Ημερήσιος Κήρυκας*. Πρωτοεκδόθηκε το 1930 και από την πρώτη στιγμή της κυκλοφορίας του εξέφραζε, αρχικά, τις απόψεις του Λαϊκού κόμματος και στην συνέχεια της ΕΡΕ. Από πολλούς θεωρούνταν το δημοσιογραφικό όργανο του Κ. Ροδόπουλου, βουλευτή και κορυφαίου στελέχους της ΕΡΕ, κυρίως εξαιτίας της σύνδεσής της με την πολύκροτη

⁴ Χρήστος Χρηστίδης, *Ανένδοτος Αγώνας, Η Ένωση Κέντρου ενόπιον της ρήξης 1961-1963*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2018, σ. 13-14 και Ηλίας Νικολακόπουλος, «Από το τέλος του εμφυλίου ως την άνοδο της Ένωσης Κέντρου», σ. 200.

υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ, αφού ο *Κήρυκας* είναι η πρώτη εφημερίδα που αποκαλύπτει στις 18 Μαΐου 1965 την ύπαρξη αυτής της στρατιωτικής οργάνωσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1° **Οι εκλογές της «βίας και νοθείας».**

1.1. Η πορεία προς τις εκλογές της 29^{ης} Οκτωβρίου 1961.

Από τις αρχές του 1961 και μέσα σε κλίμα πόλωσης άρχισε η συζήτηση για την διενέργεια των εκλογών που ήταν προγραμματισμένες για την Άνοιξη του 1962. Το βασικότερο ζήτημα ήταν η διαμόρφωση των εκλογικών σχηματισμών και αν θα μπορούσε να παρεμβληθεί ο κεντρώος χώρος ανάμεσα στο δίπολο Δεξιάς και Αριστεράς· σε άμεση συνάρτηση με αυτό ήταν το εκλογικό σύστημα που θα επέτρεπε αυτήν την εξέλιξη και θα οδηγούσε ταυτόχρονα σε μείωση της κοινοβουλευτικής δύναμης της ΕΔΑ. Τον Μάρτιο του 1961 ο Πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής με την σύμφωνη γνώμη των Αμερικανών και των Ανακτόρων πρότεινε την υιοθέτηση του εκλογικού συστήματος των «συγγενών κομμάτων», που είχε εφαρμοστεί με επιτυχία στις δημοτικές εκλογές της Γαλλίας⁵, και το οποίο αφενός έδινε ισχυρή πλειοψηφία στην ΕΡΕ δημιουργώντας παράλληλα μία εθνικόφρονα αντιπολίτευση και αφετέρου εκμηδένιζε την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση της ΕΔΑ, χωρίς βέβαια να μειώνει την επιρροή της στους εκλογείς⁶. Οι αρχηγοί των κομμάτων του Κέντρου όμως αρνήθηκαν να συμπράξουν στο «πολωτικό» αυτό σύστημα και επέμειναν στην υιοθέτηση ενός εκλογικού συστήματος που θα τους εξασφάλιζε την κοινοβουλευτική τους εκπροσώπηση μειώνοντας ταυτόχρονα τις τάσεις για συνεργασία με την ΕΔΑ⁷.

Μετά την ψήφιση του νέου εκλογικού νόμου εντάθηκε η φημολογία για επίσπευση των εκλογών και ταυτόχρονα επιταχύνθηκαν και οι προσπάθειες για ενοποίηση του Κέντρου. Την δημιουργία ενός κόμματος που θα διαδραμάτιζε τον

⁵ Σύμφωνα με αυτό το σύστημα τα κόμματα θα κατατάσσονταν από το Συμβούλιο της Επικρατείας σε δύο κατηγορίες: στα «εθνικόφρονα» και στα «μη εθνικόφρονα». Το κάθε κόμμα κατά την διάρκεια των εκλογών θα έκανε τον δικό του προεκλογικό αγώνα και θα είχε τους δικούς του υποψηφίους αλλά μετά την καταμέτρηση των ψήφων όλες οι έδρες της εκλογικής περιφέρειας θα παραχωρούνταν στην κατηγορία και όχι στο κάθε κόμμα. Έτσι λοιπόν θα λειτουργούσε πλειοψηφικά έναντι της ΕΔΑ και αναλογικά σε σχέση με τα υπόλοιπα «εθνικά κόμματα». Λιναρδάτος, ό.π., σ. 18, και Ανδρέας Γ. Παπανδρέου, *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*, εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 2006, σ. 150-151 και Παπαχελάς Αλέξης, *Ο βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας. Ο αμερικανικός παράγων 1947-1967*, Εστία, Αθήνα 2017, σ. 72.

⁶ Νικολακόπουλος, «Από το τέλος του εμφυλίου ως την άνοδο της Ένωσης Κέντρου», σ. 201 και Λιναρδάτος, ό.π, σ. 18-19.

⁷ Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, σ. 265.

ρόλο της «εθνικής» αντιπολίτευσης και θα περιόριζε την δύναμη της Αριστεράς ευνοούσαν και οι Αμερικανοί, καθώς είχε αποτύχει το προτιμότερο για αυτούς σχέδιο για το σύστημα «των συγγενών κομμάτων»⁸. Μετά από πολύμηνες πολιτικές ζυμώσεις, στις 19 Σεπτεμβρίου 1961, ανακοινώθηκε η ίδρυση της Ένωσης Κέντρου (Ε.Κ.), στην οποία συνασπίστηκε το σύνολο, σχεδόν, των κομμάτων του Κέντρου, δηλαδή όλες εκείνες οι πολιτικές δυνάμεις που βρίσκονταν ανάμεσα στην ΕΡΕ και την ΕΔΑ, με πρόεδρο τον Γεώργιο Παπανδρέου και οκταμελή διοικούσα επιτροπή που αποτελούνταν από τους ηγέτες των κομμάτων που είχαν συνασπιστεί⁹. Επίσης, στις 27 Σεπτεμβρίου, το Κόμμα των Προοδευτικών του Σπύρου Μαρκεζίνη, αν και δεν εντάχθηκε στην ΕΚ, προχώρησε σε συνεργασία μαζί της¹⁰.

Η προσπάθεια των Κεντρώων κομμάτων να ενωθούν σε ένα ενιαίο κόμμα αλλά και το εκλογικό σύστημα με το οποίο θα διεζάγονταν οι προσεχείς εκλογές σχολιάστηκαν στον Τύπο της Λάρισας, τόσο στην εφημερίδα *Ελευθερία* που άνηκε πολιτικά στον κεντρώο χώρο όσο και στην εφημερίδα *Ημερήσιος Κήρυκας* που πρόσκειτο στο κυβερνών κόμμα της ΕΡΕ. Ήδη από τις αρχές του 1961 με αφορμή την επίσκεψη του Τσιριμώκου στην Θεσσαλία, σε άρθρο που δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Ελευθερία* τονίζεται καταρχάς η ανάγκη για αλλαγή της Κυβέρνησης εξαιτίας της «κόπωσης» της και η αντικατάστασή της από τα κόμματα του Κεντρώου χώρου για την διαφύλαξη της δημοκρατίας, καθώς και η ανάγκη ενοποίησης του κατακερματισμένου, σε πλήθος κομμάτων, Κέντρου, η οποία δεν είχε ακόμα επιτευχθεί εξαιτίας των προσωπικών φιλοδοξιών, του πολιτικού αριβισμού και του Μεσσιανισμού των ηγετών του¹¹. Και επανέρχεται λίγες ημέρες αργότερα τονίζοντας, αφενός, ότι η ένωση του Κέντρου θα εξαλείψει την πόλωση που υπάρχει στο πολιτικό σκηνικό και θα βγάλει τους πολίτες από το δίλημμα μεταξύ δύο άκρων και αφετέρου, ότι, αν δεν ενωθούν τα κόμματα του Κέντρου, θα δεινοπαθήσει το έθνος¹², ενώ σε άλλο άρθρο επισημαίνεται ότι η φημολογούμενη ψήφιση νέου εκλογικού νόμου

⁸ Παπαχελάς, ό.π., σ. 72, και Παπανδρέου, ό.π., σ. 157.

⁹ Συγκεκριμένα: Σταύρος Κωστόπουλος (Κόμμα Φιλελευθέρων), Γεώργιος Αθανασιάδης – Νόβας (Νέα Πολιτική Κίνηση), Αλέξανδρος Μπαλτατζής (ΚΑΕ), Σάββας Παπαπολίτης (ΕΠΕΚ), Στέφανος Στεφανόπουλος (Λαϊκό Κοινωνικό Κόμμα), Πανσανίας Κατσώτας (Προοδευτικό Εργατοτεχνικό Κόμμα) και Ηλίας Τσιριμώκος (Δημοκρατική Ένωση). Νικολακόπουλος, «Από το τέλος του εμφυλίου ως την άνοδο της Ένωσης Κέντρου», σ. 202.

¹⁰ Λιναρδάτος, ό.π., σ. 52.

¹¹ *Ελευθερία*, 10 Ιανουαρίου 1961.

¹² *Ελευθερία*, 17 Ιανουαρίου 1961.

αναπτρώνει τις ελπίδες δημιουργίας συνασπισμού της εθνικής αντιπολίτευσης καθορίζοντας σε μεγάλο βαθμό και την έκταση των συνασπισμών¹³.

Η αδυναμία των Κεντρώων κομμάτων να ενωθούν, παρά την ψήφιση του εκλογικού συστήματος της ενισχυμένης αναλογικής, και ο κίνδυνος να συρρικνωθεί ακόμα περισσότερο το Κέντρο επαναφέρει το ζήτημα της ενοποίησης στην αρθρογραφία της εφημερίδας *Ελευθερία* ακόμα πιο έντονα. Στα μέσα Αυγούστου 1961 σε άρθρο υπογραμμίζεται ότι η ενοποίηση του κέντρου, αίτημα όλων των οπαδών του, θα το ισχυροποιήσει και θα δημιουργήσει ένα αντίπαλο πολιτικό δέος, ικανό να καταλάβει την εξουσία και να εισπράξει την φθορά που έχει υποστεί η Κυβέρνηση. Στο τέλος ο συντάκτης αναρωτιέται αν πλησιάζοντας προς τις εκλογές συντελεστεί κάποιο θαύμα και ενωθεί ο Κεντρώος χώρος¹⁴. Και επανέρχεται λίγες ημέρες αργότερα προτρέποντας τους ηγέτες του Κέντρου να παραμερίσουν τις φιλοδοξίες τους και να αφουγκραστούν τις απαιτήσεις του λαού για την δημιουργία ενός σχήματος που θα εμπνεύσει εμπιστοσύνη και θα άρει την αίσθηση της χαμένης ψήφου, υπενθυμίζοντας ότι και η Δεξιά ήταν κατακερματισμένη μετά τον εμφύλιο, αλλά κατάφερε να ανακτήσει την ενότητά της, όπως επίσης και η αριστερά. Καταλήγοντας τονίζει ότι επιβάλλεται η ενότητα και στην περίπτωση του Κέντρου, καθώς ο ρόλος που καλείται να διαδραματίσει στην πολιτική ζωή του τόπου είναι πολύ σημαντικός¹⁵. Ο ρόλος του Κέντρου, σε άλλο άρθρο, χαρακτηρίζεται ιστορικός, γιατί η ενοποίησή του θα ανατρέψει το πολωτικό κλίμα που υπάρχει και μπορεί να το οδηγήσει στην εξουσία προσφέροντας μεγάλες υπηρεσίες στον τόπο. Σε διαφορετική περίπτωση, ο συντάκτης του άρθρου προβλέπει ότι θα συντελεστεί πολιτική αυτοκτονία¹⁶ και επικρίνει τους αρχηγούς των κομμάτων του Κέντρου που δεν παραμερίζουν τις φιλοδοξίες τους και δεν αντιλαμβάνονται ότι η ενοποίησή του πρέπει πρωτίστως να αντιμετωπιστεί ως εθνικό θέμα¹⁷ επισημαίνοντας ότι και η ΕΡΕ επιθυμεί να την διαδεχθεί το Κέντρο για να μην εισέλθει η χώρα σε περιπέτειες¹⁸.

Μετά την ενοποίηση των κεντρώων δυνάμεων η αρθρογραφία αλλάζει τόνο. Η ανακοίνωση της ένωσης όλων των κομμάτων ανάμεσα στην ΕΔΑ και την ΕΡΕ σε ένα νέο πολιτικό σχήμα υπό την επωνυμία Ένωση Κέντρου (Ε.Κ.) δημιουργεί

¹³ *Ελευθερία*, 16 Μαΐου 1961.

¹⁴ *Ελευθερία*, 17 Αυγούστου 1961.

¹⁵ *Ελευθερία*, 31 Αυγούστου 1961.

¹⁶ *Ελευθερία*, 5 Σεπτεμβρίου 1961.

¹⁷ *Ελευθερία*, 14 Σεπτεμβρίου 1961.

¹⁸ *Ελευθερία*, 17 Σεπτεμβρίου 1961.

ανακούφιση, ευφορία και πίστη για νίκη στις προσεχείς εκλογές στους οπαδούς των Κεντρώων και αλλάζει τα δεδομένα στον πολιτικό χώρο. Υπογραμμίζοντας το παραπάνω σημείο, ο αρθρογράφος της *Ελευθερίας* τονίζει ότι όσοι υπό το πρόσχημα της χαμένης ψήφου είχαν ενισχύσει την ΕΔΑ στις εκλογές του 1958 τώρα, με την αλλαγή που έχει επιτευχθεί στο Κέντρο, θα επιστρέψουν στο φυσικό τους χώρο και αυτό ίσως οδηγήσει στην νίκη. Τέλος, εκφράζει την πεποίθησή του ότι οι εκλογές θα διεξαχθούν ομαλά και πολιτισμένα, χωρίς τον άγριο φανατισμό του παρελθόντος και χωρίς εκδηλώσεις που θα παρεμποδίσουν την ελεύθερη έκφραση του λαού, αφού πλέον έχει αποφευχθεί η πόλωση¹⁹. Σε άλλο άρθρο επισημαίνεται ότι η συνεργασία του Κόμματος των Προοδευτικών με την Ε.Κ. θεωρείται ένα ακόμα βήμα προς την νίκη²⁰.

Από τις αρχές του 1961 που ξεκίνησε η φημολογία των εκλογών και η αλλαγή του εκλογικού συστήματος η εφημερίδα *Ελευθερία* κάνει συνεχείς αναφορές, όχι μόνο στα κύρια άρθρα της αλλά και στην στήλη «πολιτικά Παρασκήνια», όπου τα γεγονότα σχολιάζονται με καυστική διάθεση. Έτσι, στις 14 Ιανουαρίου με αφορμή την επίσκεψη του Καραμανλή στον Βασιλιά αναφέρεται στις απόψεις κύκλων της αντιπολίτευσης ότι αντί του αναμενόμενου ανασχηματισμού επίκεινται εκλογές και μάλιστα με νέο εκλογικό σύστημα²¹, ενώ αρκετές εβδομάδες αργότερα ο δημοσιογράφος θεωρεί το σύστημα των «συγγενών κομμάτων», που προτείνεται από την κυβέρνηση, ως προσπάθεια της ΕΡΕ να αγκιστρώσει τον Παπανδρέου και άλλα ικανά στελέχη του Κέντρου και σχολιάζει καυστικά: «δεν θέλουν τα κόμματα της αντιπολίτευσης δεσμούς συγγένειας ούτε καν εξ αγχιστείας», «η νύφη αποκρούεται από πολλούς γαμπρούς με περιφρόνηση ίσως γιατί η «νύφη» έχασε τα προικιά της ή έχει παρελθόν», ενώ μεταφέρεται και το σχόλιο πολιτικού αρχηγού ότι «η επιμειξία μπορεί να οδηγήσει στην γέννηση κάποιου τέρατος και δεν υπάρχει λόγος να γίνουν και άλλα «σημεία και τέρατα....»²².

Λίγες ημέρες αργότερα, η έναρξη συνομιλιών Καραμανλή- αρχηγών κομμάτων για το εκλογικό σύστημα σχολιάζεται από την εφημερίδα άλλοτε καυστικά: «προφανώς θέλει να ακούσει και από το στόμα τους ότι θέλουν να τον φάνε», «(ο Καραμανλής) παίρνει την μορφή κοκκινোসκουφίτσας, ενώ αυτοί τον βλέπουν ως

¹⁹ *Ελευθερία*, 21 Σεπτεμβρίου 1961.

²⁰ *Ελευθερία*, 28 Σεπτεμβρίου 1961.

²¹ *Ελευθερία*, 14 Ιανουαρίου 1961.

²² *Ελευθερία*, 3 Μαρτίου 1961.

αμνό και αυτός ως λύκο», «τους μιλάει χωριστά για να τους πείσει να συγγενέψουν»²³ και άλλοτε επικριτικά τονίζοντας ότι μιλάει ξεχωριστά με κάθε πολιτικό αρχηγό καθώς στοχεύει να παρασύρει κάποιο από τα εθνικόφρονα κόμματα στο εκλογικό σύστημα που ο ίδιος επιθυμεί (στο πλειοψηφικό ή στο σύστημα των «συγγενών» κομμάτων) επιρρίπτοντας την ευθύνη της αύξησης της κοινοβουλευτικής δύναμης της αριστεράς στα άλλα. Επίσης επισημαίνεται ότι πρόθεση του Πρωθυπουργού είναι να πείσει τους Αμερικανούς ότι μόνο αυτός προσπαθεί να δημιουργήσει κυβέρνηση από την εθνική παράταξη και να τεθεί η αντιπολίτευση στο δίλημμα ή σύστημα «συγγενών» κομμάτων και άρα να εξυπηρετηθούν τα κομματικά συμφέροντα της ΕΡΕ ή πλειοψηφικό σύστημα για να κατηγορηθεί για συνοδοιπορία με την ΕΔΑ, ενώ, τονίζεται ότι η απειλή για αποχή από τις εκλογές είναι το μόνο όπλο της εθνικής Αντιπολίτευσης²⁴. Λίγους μήνες αργότερα, θεωρείται από την εφημερίδα *Ελευθερία* βέβαιη η ψήφιση του νέου εκλογικού νόμου από την Βουλή, με ή χωρίς τροποποιήσεις, γιατί όπως αναφέρει σκωπτικά «γάμος που ξεκίνησε δεν σταματάει, αν δεν το επιθυμεί η νύφη και ο γαμπρός»²⁵.

Στον *Ημερήσιο Κήρυκα* δεν υπήρξαν σχόλια για την προσπάθεια ενοποίησης του Κέντρου, κατά την διάρκεια των πολιτικών ζυμώσεων στον κεντρώο χώρο, αλλά τα γεγονότα που αναφέρονταν στον νέο εκλογικό νόμο σχολιάστηκαν εκτενώς. Στις αρχές Μαρτίου, πριν την πρόταση της Κυβέρνησης του συστήματος των «συγγενών κομμάτων» η εφημερίδα τονίζει στο πρωτοσέλιδό της ότι ο χαρακτήρας του νέου εκλογικού νόμου θα είναι αντικομμουνιστικός και ότι ο στόχος είναι να βρεθεί μια λύση για να περιοριστεί η ΕΔΑ τόσο εντός όσο και εκτός Βουλής²⁶, ενώ μετά την κατάθεση του εκλογικού νόμου για ενισχυμένη αναλογική στην Βουλή, υποστήριξε ότι το νέο εκλογικό νομοσχέδιο ουσιαστικά αποτελεί μια παραχώρηση της κυβέρνησης προς την αντιπολίτευση με γνώμονα την ασφάλεια της χώρας και την πολιτική σταθερότητα. Τονίζεται, επίσης, ότι με το σύστημα που προτείνεται από την κυβέρνηση αποφεύγεται ο κατακερματισμός των πολιτικών δυνάμεων και ευνοείται η συγκέντρωση σε μεγαλύτερους οργανισμούς, γεγονός που ευνοεί την εθνικόφρονα

²³ *Ελευθερία*, 16 Μαρτίου 1961.

²⁴ *Ελευθερία*, 17 Μαρτίου 1961.

²⁵ *Ελευθερία*, 13 Μαΐου 1961.

²⁶ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 7 Μαρτίου 1961.

αντιπολίτευση δημιουργώντας ταυτόχρονα κλίμα μετριοπάθειας και ηπιότητας που έχει ανάγκη η Χώρα²⁷.

Λίγες ημέρες αργότερα ως απάντηση στις αντιδράσεις της Αντιπολίτευσης κατά την συζήτηση του εκλογικού νόμου, με νέο άρθρο σχολιάζεται ο χαρακτήρας του εκλογικού νομοσχεδίου. Τονίζεται πως ο Κ. Καραμανλής δεν σκέπτεται κομματικά αλλά εθνικά και αυτό αποδεικνύεται από την φροντίδα της Κυβέρνησής του να ενισχύσει την Εθνικόφρονα Αντιπολίτευση με την διάταξη της συμμετοχής του τρίτου κόμματος στην Β' κατανομή ανεξαρτήτως ποσοστού, ενώ, σύμφωνα με τον αρθρογράφο, η αντιπολίτευση, γνωρίζοντας ότι θα αποτύχει, ουσιαστικά στρέφεται κατά του εκλογικού νόμου, τον οποίο χαρακτηρίζει άδικο και διαβλητό θέλοντας να φορτώσει σε αυτόν την αποτυχία της. Καταλήγοντας, τονίζει ότι μόνο οι κομμουνιστές ουσιαστικά πλήττονται από τον εκλογικό νόμο καθώς δεν μπορούν να παρασύρουν σε αθέμιτη συνεργασία κανένα κόμμα της εθνικόφρονος αντιπολιτεύσεως, αφού «η συνεργασία με την ΕΔΑ για όσους δεν πιστεύουν στον κομμουνισμό είναι ανέντιμος πολιτική πράξις»²⁸.

Η ενοποίηση των κομμάτων του Κέντρου δημιούργησε αυτόματα τις συνθήκες μιας δικομματικής αντιπαράθεσης. Στόχος της Ε.Κ. ήταν η ενσωμάτωση στον κεντρώο χώρο όχι μόνο των κεντρώων ψηφοφόρων αλλά και των κεντροαριστερών και μέρους των δυνάμει ψηφοφόρων της ΕΔΑ. Με αυτόν τον τρόπο θα κατάφερνε όχι μόνο να περιορίσει το ποσοστό της ΕΔΑ κάτω του 20%, αλλά και να δημιουργήσει εκείνες τις συνθήκες που θα της άνοιγαν τις προοπτικές, κυρίως μέσα από συμμαχικές κυβερνήσεις, να ασκήσει εξουσία²⁹. Η ΕΔΑ αντέδρασε αρνητικά στην ενοποίηση του Κέντρου, καθώς επεδίωκε να αναλάβει εκείνη τον ρόλο του ηγέτη των «δημοκρατικών δυνάμεων», δηλαδή των κεντρώων και κεντροαριστερών ψηφοφόρων, και ανταπάντησε με την συγκρότηση ενός συνασπισμού αριστερών κομμάτων, του Πανδημοκρατικού Αγροτικού Μετώπου Ελλάδος (ΠΑΜΕ)³⁰.

²⁷ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 14 Μαΐου 1961.

²⁸ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 9 Ιουνίου 1961.

²⁹ Νικολακόπουλος, «Από το τέλος του εμφυλίου ως την άνοδο της Ένωσης Κέντρου», σ. 202-203.

³⁰ Λιναρδάτος, ό.π., σ. 52.

1.2. Οι εκλογές του 1961 και οι καταγγελίες για «βία και νοθεία»

Στις 19 Σεπτεμβρίου, την ημέρα δηλαδή που ανακοινώθηκε η συγκρότηση της ΕΚ, καθορίστηκε επίσημα ότι οι εκλογές θα διεξάγονταν την 29η Οκτωβρίου. Την επόμενη ημέρα παραιτήθηκε η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή και ανατέθηκε από τον Βασιλιά η διενέργεια της εκλογικής διαδικασίας σε υπηρεσιακή κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Στρατηγό Κωνσταντίνο Δόβα και υπουργό Αμύνης τον επίτιμο υπασπιστή του Βασιλιά, Πτέραρχο Χ. Ποταμιάνο, τον οποίο ο Κ. Καραμανλής θεωρούσε προσωπικό του εχθρό. Ο διορισμός αυτής της υπηρεσιακής κυβέρνησης φάνηκε να ικανοποιεί και την ΕΚ, η οποία θεώρησε, αρχικά τουλάχιστον, ότι είχε ήδη πετύχει μια πρώτη νίκη απέναντι στην ΕΡΕ, αλλά και την ΕΔΑ³¹. Η νίκη αυτή, όπως αποδείχθηκε εκ των υστέρων, ήταν πύρρεια, αφού ο διορισμός του Ποταμιάνου³² και της ομάδας του έγινε με κριτήριο τον επηρεασμό των εκλογικών αποτελεσμάτων³³. Οι πρώτες αντιδράσεις ήρθαν με τον διορισμό του Ταξίαρχου Βέρρου ως διευθυντή του πολιτικού γραφείου του Πρωθυπουργού, ο οποίος ήταν έμπιστος του Κ. Καραμανλή και ταυτόχρονα είχε διασυνδέσεις με την παρακρατική οργάνωση που είχε δημιουργηθεί στους κόλπους των Σωμάτων Ασφαλείας και των Ενόπλων Δυνάμεων³⁴.

Τα γεγονότα δεν πέρασαν απαρατήρητα από τον Τύπο της Λάρισας. Μετά την προκήρυξη των εκλογών για την 29^η Οκτωβρίου, σε άρθρο της εφημερίδας *Ελευθερία* σχολιάζεται η διάχυτη αισιοδοξία για νίκη στις προσεχείς εκλογές που υπάρχει ανάμεσα στους οπαδούς του Κέντρου και τονίζεται ότι η πίστη στην νίκη πρέπει να είναι μεγαλύτερη γιατί, εκτός της φθοράς που έχει υποστεί η ΕΡΕ από την διακυβέρνηση της χώρας, πλέον δεν υπάρχουν ούτε το αίσθημα της χαμένης ψήφου, ούτε και το εκλογικό σύστημα που απαλλοτρώνε τις ψήφους άλλων κομμάτων υπέρ τρίτων, αλλά μόνο η βούληση του λαού³⁵. Επίσης σχολιάστηκαν εκτενώς οι προσπάθειες της ΕΡΕ και της ΕΚ να συνεργαστούν με το κόμμα των Προοδευτικών του Σπ. Μαркеζίνη. Έτσι λοιπόν διαβάζουμε ότι δεν έχει ολοκληρωθεί η κατάρτιση

³¹ Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, σ. 267.

³² Ο Πτέραρχος Ποταμιάνος έχαιρε της εύνοιας τόσο του Γ. Παπανδρέου όσο και του Σοφοκλή Βενιζέλου κυρίως εξαιτίας της «αντικαραμανλικής» του στάσης. Λιναρδάτος, ό.π., σ. 53.

³³ Στην αντιπροσωπεία του ΠΑΜΕ, η οποία επισκέφτηκε τον Πρωθυπουργό Δόβα και ζήτησε να διενεργηθούν έντιμες εκλογές, ο Ποταμιάνος απάντησε κυνικά: «Εγώ θα κάμω ότι μπορώ για να καταπολεμήσω τον κομμουνισμό» υπονοώντας ότι θα επέτρεπε ακόμη και την άσκηση βίας. Στο ίδιο, σ. 55.

³⁴ Στο ίδιο, σ. 54.

³⁵ *Ελευθερία*, 21 Σεπτεμβρίου 1961.

του συνδυασμού της ΕΚ στην Λάρισα, επειδή ακόμα αναμένονται οι κινήσεις Μαρκεζίνη³⁶, και όπ η ΕΡΕ αλλά και η ΕΚ θέλουν την συνεργασία του και κανείς δεν μπορεί να ξέρει τι θα αποφασίσει ο ίδιος, παρόλο που, όπως σχολιάζεται, ο φυσικός του χώρος είναι το Κέντρο³⁷. Λίγες ημέρες αργότερα η ανακοίνωση της συνεργασίας του Μαρκεζίνη με την ΕΚ δίνει στον δημοσιογράφο της εφημερίδας την ελπίδα ότι τα κόμματα του Κέντρου θα κερδίσουν τις εκλογές, αρκεί να υπάρχει σύμπνοια ανάμεσα στους πολιτευτές³⁸.

Οι επερχόμενες εκλογές σχολιάζονται και στην φιλοκυβερνητική εφημερίδα *Ημερήσιος Κήρυκας*. Στις αρχές Σεπτεμβρίου δημοσιεύεται ένα άρθρο που υπογράφει «ο Έλλην Πολίτης» και επιχειρείται μία παρουσίαση των κομμάτων που μετέχουν στις εκλογές και διεκδικούν την εξουσία. Αρχικά χωρίζει τα κόμματα σε δυο κατηγορίες: η μια επιδιώκει να εντάξει την Ελλάδα στην σφαίρα επιρροής του Ανατολικού Συνασπισμού, ο οποίος, σύμφωνα με τον αρθρογράφο, δεν είναι στα μέτρα των Ελλήνων, γιατί οι Έλληνες «είναι από τα αγαπημένα παιδιά της Ελευθερίας» και δεν μπορούν να ζήσουν στα «σιδερένια καλούπια» ολοκληρωτικού καθεστώτος Ανατολικού τύπου, ενώ στην άλλη πλευρά βρίσκονται τα άλλα δυο κόμματα, οι κυβερνώντες και η αντιπολίτευση. Η κυβερνώσα παράταξη όμως είναι συγκροτημένη, πειθαρχημένη και έχει αρχηγό ενώ η αντιπολίτευση είναι κατακερματισμένη, με πλήθος αρχηγών που κατά καιρούς δεν διστάζουν να συνάψουν διαφόρους κομματικούς σχηματισμούς προς χάριν του συμφέροντος. Σχολιάζει τέλος ότι, επειδή στα πλαίσια της δημοκρατίας μπορεί ο καθένας να κάνει ό,τι θέλει, ακόμα και να κάψει το σπίτι του, έτσι και ο ελληνικός λαός μπορεί στις προσεχείς εκλογές να χάσει το μυαλό του και να εμπιστευτεί στην αντιπολίτευση την διακυβέρνηση του κράτους³⁹.

Λίγες ημέρες αργότερα, επανέρχεται με νέο άρθρο του «ο Έλλην Πολίτης», στο οποίο επισημαίνει τον εγωισμό των «αρχηγών» των κομμάτων του κέντρου, οι οποίοι καθώς δεν μπορούν να πειθαρχήσουν είναι αμφίβολο αν μετά τις εκλογές παραταχθούν ενωμένοι. Τονίζει ότι, αν λοιπόν ο ελληνικός λαός τούς εμπιστευτεί, ή θα αλλάξουν τα πάντα, μόνο και μόνο από αλαζονεία ή θα συνεχίσουν το κυβερνητικό έργο, το οποίο έχει διεθνή αναγνώριση. Στην πρώτη περίπτωση θα

³⁶ *Ελευθερία*, 23 Σεπτεμβρίου 1961.

³⁷ *Ελευθερία*, 26 Σεπτεμβρίου 1961.

³⁸ *Ελευθερία*, 28 Σεπτεμβρίου 1961.

³⁹ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 3 Σεπτεμβρίου 1961.

τινάζουν στον αέρα προσπάθεια πέντε ετών, ενώ αν πρόκειται να συνεχιστεί το κυβερνητικό έργο δεν υπάρχει κανένας λόγος αλλαγής της Κυβέρνησης, κυρίως από την στιγμή που σε επίπεδο ηγεσίας και στελεχών το κυβερνών κόμμα είναι το καλύτερο. Καταλήγει δε με την πεποίθηση ότι ο ελληνικός λαός θα εμπιστευτεί την κυβέρνηση Καραμανλή για μια ακόμα τετραετία, η οποία θα βοηθήσει την ΕΚ ως αντιπολίτευση να ωριμάσει, να οργανωθεί και να γίνει πιο ισχυρή⁴⁰.

Μετά την προκήρυξη των εκλογών στην φιλοκυβερνητική εφημερίδα επισημαίνεται η σπουδαιότητα των εκλογών αλλά και η πεποίθηση ότι η επιλογή σε αυτές είναι εύκολη και προφανής. Ο καθένας θα ψηφίσει σκεπτόμενος το παρελθόν, βλέποντας το παρόν και με γνώμονα το μέλλον και θα αναδείξει νικητή αυτόν που σίγουρα του εγγυάται ότι το μέλλον του θα είναι καλύτερο. Εκφράζεται δε η ελπίδα και η πίστη ότι ο προεκλογικός αγώνας θα κυλήσει με ηρεμία, χωρίς φανατισμό και επικίνδυνες ακρότητες, καθώς αυτό είναι γνώρισμα πολιτισμού⁴¹.

Οι εκλογές της 29^{ης} Οκτωβρίου 1961 στιγματίσαν με τρόπο ανεξίτηλο την πολιτική ζωή του τόπου και άλλαξαν το πλαίσιο στο οποίο κινούνταν μέχρι τότε. Για πρώτη φορά εφαρμόστηκε ένα οργανωμένο σχέδιο από τμήματα του κρατικού μηχανισμού με στόχο την αλλοίωση του εκλογικού αποτελέσματος, κυρίως από τις λεγόμενες «παρακρατικές» ομάδες, οι οποίες ασκούσαν συστηματική τρομοκρατία στους εκλογείς που χαρακτηρίζονταν «μη εθνικόφρονες». Το σχέδιο «Περικλής»⁴², όπως ονομάστηκε, στρεφόταν κατά κύριο λόγο εναντίον των οπαδών της ΕΔΑ, την μείωση του ποσοστού της οποίας επεδίωκε τόσο το κυβερνών κόμμα της ΕΡΕ όσο και η ΕΚ⁴³, αλλά, όπως φάνηκε από τα εκλογικά αποτελέσματα, επηρέασε και την ΕΚ, καθώς η τελευταία απευθυνόταν σε μεγάλο μέρος των δυνάμει ψηφοφόρων της ΕΔΑ, τους οποίους προσδοκούσε να ενσωματώσει στην εκλογική της βάση και ως

⁴⁰ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 5 Σεπτεμβρίου 1961.

⁴¹ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 26 Σεπτεμβρίου 1961.

⁴² Το σχέδιο είχε συνταχθεί από την ΚΥΠ, σε συνεργασία με το ΓΕΕΘΑ και προέβλεπε την άσκηση ψυχολογικού πολέμου στον οποίο οι «κυανοί» θα αντιμετώπιζαν τους «κίτρινους», κυρίως όμως, ενόψει των προσεχών εκλογών, ο στόχος εξειδικευόταν στην προσπάθεια κάμψης του κομμουνιστικού κινδύνου και μείωσης του ποσοστού της ΕΔΑ κάτω του 20%. Κύριοι συντελεστές του σχεδίου ήταν ο διοικητής της ΚΥΠ Αλ. Νάτσινας, ο μετέπειτα δικτάτορας, Αντισυνταγματάρχης Γ. Παπαδόπουλος, ο Αθ. Φροντιστής και πολλά μέλη της Διοικούσας Επιτροπής του Ι.Δ.Ε.Α.. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, σ. 269.

⁴³ Πολλά στελέχη της ΕΚ θεωρούσαν ότι η άσκηση ψυχολογικής πίεσης εναντίον των οπαδών της ΕΔΑ θα ευνοούσε ιδιαίτερος το Κόμμα τους, αφού η παρουσία του «αντικαραμανλικού» Ποταμιάνου ενίσχυε την ελπίδα τους ότι οι ψηφοφόροι της ΕΔΑ θα στρέφονταν προς την ΕΚ. Το ότι η ηγεσία της ΕΚ γνώριζε την ύπαρξη οργανωμένου σχεδίου που στρεφόταν κατά των ψηφοφόρων της Αριστεράς ενώ ο ίδιος αγνοούσε υποστήριξε και ο Κ. Καραμανλής. Στο ίδιο, σ. 269.

«μη εθνικόφρονες» τούς ασκήθηκαν πιέσεις. Την ύπαρξη του σχεδίου αυτού, το οποίο είχε ξεκινήσει να καταρτίζεται από το 1959 και πήρε την οριστική του μορφή τον Αύγουστο του 1961, όταν ήταν πλέον φανερό ότι θα προκηρύσσονταν εκλογές, αποκάλυψε ο Γεώργιος Παπανδρέου σε ομιλία του στην Βουλή στις 23 Φεβρουαρίου 1965.⁴⁴

Στα μέσα Σεπτεμβρίου η ΕΔΑ κατήγγειλε την ύπαρξη ενός οργανωμένου σχεδίου με σκοπό την άσκηση βίας κατά την προεκλογική περίοδο⁴⁵. Η Κυβέρνηση με μια χλιαρή ανακοίνωση απέδωσε την καταγγελία σε «ανεύθυνα πρόσωπα», ενώ σχεδόν σε όλη την προεκλογική περίοδο υποβαθμίστηκε το γεγονός και από τα κόμματα του Κέντρου και μόνο προς το τέλος της προεκλογικής εκστρατείας, όταν έγινε φανερό ότι η ασκούμενη βία στρεφόταν και εναντίον των ψηφοφόρων της ΕΚ, υπήρξε καταγγελία και από αυτήν για άσκηση βίας. Στην συνέχεια όμως, και κυρίως μετά την έκδοση των εκλογικών αποτελεσμάτων, η πολιτική αντιπαράθεση ανάμεσα στην ΕΡΕ και την ΕΚ πήρε τεράστιες διαστάσεις, μεταβάλλοντας ακόμα και την μέχρι τότε διαιρετική τομή μεταξύ «εθνικοφρόνων» και «μη εθνικοφρόνων» σε «δεξιούς» και «αντιδεξιούς» και αποτελώντας καταλυτικό παράγοντα των μετέπειτα πολιτικών εξελίξεων⁴⁶.

Στον τοπικό Τύπο δεν σχολιάστηκαν καθόλου οι καταγγελίες που έκανε η ΕΔΑ στα μέσα περίπου του Σεπτεμβρίου. Μάλιστα, ακόμα και μετά την έναρξη του προεκλογικού αγώνα διαβάζουμε στην *Ελευθερία*, η οποία υποστηρίζει το Κέντρο, ότι ο προεκλογικός αγώνας γίνεται με ευπρέπεια, χωρίς βεβαία να λείπουν οι διαξιφισμοί μεταξύ των υποψηφίων αλλά με προσεγμένους τόνους και χωρίς να δημιουργείται δυσάρεστο κλίμα, ενώ εκφράζεται και η ελπίδα ότι αυτό θα συνεχιστεί μέχρι και την ημερομηνία διεξαγωγής των εκλογών⁴⁷. Λίγες ημέρες αργότερα, διαβάζουμε στην ίδια εφημερίδα ότι, ενώ εντείνεται η προεκλογική κίνηση στον νομό Λάρισας, εντείνονται και τα μικροεπεισόδια, τα οποία προκαλούνται κυρίως κατά τις συγκεντρώσεις των πολιτευτών του ΠΑΜΕ. Όπως αναφέρεται στο άρθρο, οι τελευταίοι, με τις επιθέσεις τους στην ΕΡΕ, διεγείρουν τα αισθήματα των οπαδών της με αποτέλεσμα να δημιουργούνται επεισόδια τα οποία ευτυχώς δεν παίρνουν μεγάλη έκταση⁴⁸. Σε άλλο άρθρο σχολιάζεται το κλίμα που επικρατεί στην ύπαιθρο του

⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 269-271.

⁴⁵ Λιναρδάτος, ό.π., σ. 55-57.

⁴⁶ Νικολακόπουλος, *Από το τέλος του εμφυλίου ως την άνοδο της Ένωσης Κέντρου*, σ. 203.

⁴⁷ *Ελευθερία*, 12 Οκτωβρίου 1961.

⁴⁸ *Ελευθερία*, 18 Οκτωβρίου 1961.

Νομού, όπου μετά το πέρας των επισκέψεων των τοπικών πολιτευτών υπάρχουν διαξιφισμοί ή και μικροσυμπλοκές ανάμεσα στους οπαδούς κυρίως της ΕΡΕ και του ΠΑΜΕ⁴⁹.

Από την άλλη, στον *Ημερήσιο Κήρυκα*, με αφορμή τις καταγγελίες της ΕΔΑ για βία και τρομοκρατία και την δήλωση ότι οι εκλογές αποτελούν «ιστορική φάρσα», σε άρθρο με τίτλο «Εκδηλώσεις Πανικού», ο αρθρογράφος κατηγορεί την ΕΔΑ ότι οι καταγγελίες δεν είναι τίποτα άλλο από προφάσεις και ψεύδη μπροστά στο ογκούμενο κύμα υπέρ της ΕΡΕ και στην πρόδηλη αποτυχία της ΕΔΑ στις προσεχείς εκλογές και τονίζει ότι αποκαλούν τις εκλογές νόθες και απειλούν με αποχή, για να διασωθούν από την συντριβή, καθώς ο ελληνικός λαός έχει καταλάβει ότι η ΕΔΑ και το ΚΚΕ εργάζονται για να σύρουν την Ελλάδα στο παραπέτασμα και γι' αυτό δεν θα τους στηρίξει. Τέλος παρομοιάζει τις επερχόμενες εκλογές της 29^{ης} Οκτωβρίου, όπου και θα κατανικηθεί το κόμμα αυτό, με την μάχη του Γράμμου⁵⁰.

Η προεκλογική περίοδος ξεκίνησε από την Θεσσαλονίκη την 1^η Οκτωβρίου 1961, με τον Πρωθυπουργό Κ. Καραμανλή να δίνει έμφαση στην οικονομική σταθερότητα και παράλληλα να τονίζει την ανάγκη αναθεώρησης του Συντάγματος⁵¹, ενώ, ο Γ. Παπανδρέου, σε ομιλία του λίγες ημέρες αργότερα, αναφερόταν στην ανάγκη συγκρότησης ενός κράτους δικαίου που «θα συνδυάζεται με πολιτικές ελευθερίες και κοινωνική δικαιοσύνη» και υποσχέθηκε κατάργηση των διακρίσεων και καθιέρωση δωρεάν παιδείας⁵².

Οι εκλογές της 29^{ης} Οκτωβρίου 1961 αποτέλεσαν εκλογικό θρίαμβο για το κυβερνών κόμμα που με ποσοστό 50,8 % αποκτούσε την απόλυτη πλειοψηφία της Βουλής καταλαμβάνοντας 176 έδρες. Δεύτερο κόμμα ερχόταν ο συνασπισμός της ΕΚ και του ΚΠ με ποσοστό 33,7% και 100 έδρες (86 η ΕΚ και 14 το ΚΠ), ενώ το ΠΑΜΕ περιοριζόταν στην τρίτη θέση με ποσοστό 14,6% και 24 έδρες. Τα αποτελέσματα προκάλεσαν κατάπληξη στις ηγεσίες της ΕΔΑ και της ΕΚ: το ποσοστό της ΕΔΑ των εκλογών του 1958 είχε μειωθεί κατά 10 ποσοστιαίες μονάδες και ταυτόχρονα είχε αυξηθεί το ποσοστό της ΕΡΕ κατά 10 ποσοστιαίες μονάδες, γεγονός που έδειχνε ότι οι αριστεροί ψηφοφόροι δεν ενίσχυαν έναν πολιτικό χώρο πολύ πιο κοντά στις

⁴⁹ *Ελευθερία*, 19 Οκτωβρίου 1961.

⁵⁰ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 17 Οκτωβρίου 1961

⁵¹ *Ελευθερία*, 3 Οκτωβρίου 1961.

⁵² *Ελευθερία*, 10 Οκτωβρίου 1961.

θέσεις τους αλλά το ακριβώς αντίθετό τους, τους διώκτες τους⁵³. Αυτό οδήγησε στην καταγγελία του εκλογικού αποτελέσματος από την ΕΚ ως προϊόν «βίας και νοθείας» και σηματοδότησε την έναρξη του «Ανένδοτου Αγώνα».

Όπως είναι φυσικό, τα αποτελέσματα των εκλογών αποτυπώθηκαν με διαφορετικό τρόπο στις δύο εφημερίδες. Μετά την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων διαβάζουμε στον *Ημερήσιο Κήρυκα*: «Ο Κ. Καραμανλής κατήγαγε θρίαμβο ανώτερο του 1958. Οι εκλογαί διεξήχθησαν με παραδειγματική τάξη»⁵⁴, ενώ η «Ελευθερία», έχει ως πρωτοσέλιδο: «Με πλήρη τάξη διεξήχθησαν αι εκλογαί. Τα αποτελέσματα φέρουν την ΕΡΕ καταλαμβάνουσα την πρώτη θέση»⁵⁵.

Στην *Ελευθερία* επιχειρήθηκε και μια πρώτη αποτίμηση του εκλογικού αποτελέσματος. Σε άρθρο που δημοσιεύτηκε την 1^η Νοεμβρίου επισημαίνεται ότι μπορεί να υπήρξαν πιέσεις, κυρίως στα χωριά, αλλά το αποτέλεσμα δεν είναι δυνατόν να αλλοιωθεί, καθώς το ποσοστό είναι μεγάλο και η διαφορά υπέρ της ΕΡΕ είναι παντού μεγάλη, όχι μόνο στα χωριά αλλά και στις πόλεις και τις κωμοπόλεις και ιδιαίτερα στην Λάρισα αυξήθηκε σημαντικά. Αποτιμά ότι ο Λαός αποφάσισε, αν και ήθελε μια αλλαγή, να δώσει ισχυρή κυβέρνηση και διερευνώντας τα αίτια της ήττας επικρίνει τα κόμματα του Κέντρου για την καθυστερημένη ενοποίηση, τις αντιθέσεις μεταξύ των αρχηγών και την έλλειψη προγράμματος, που δεν έπεισαν τον ελληνικό λαό να τους δώσει την διακυβέρνηση. Στο τέλος κάνει ιδιαίτερη αναφορά στην αποτυχία της ΕΚ και του ΠΑΜΕ στον νομό Λάρισας. Ως αιτία της αποτυχίας της ΕΚ θεωρεί την έλλειψη συντονισμού και σύμπνοιας των υποψηφίων της, καθώς ο καθένας έκανε την δική του εκστρατεία στα χωριά φροντίζοντας κυρίως το προσωπικό και όχι το κομματικό συμφέρον. Τέλος συμπεραίνει ότι ο μεγάλος ηττημένος των εκλογών ήταν το ΠΑΜΕ, όχι μόνο στα χωριά αλλά και στην ίδια την Λάρισα που φαινόταν ότι είχε τους περισσότερους οπαδούς, προκρίνοντας ως κυριότερη αιτία της εκλογικής αποτυχίας την επιθετική πολιτική του Χρυσόστοφ, η οποία θορύβησε κυρίως τις γυναίκες. Εν τέλει ανακηρύσσει μεγάλο νικητή των εκλογών τον Κ. Ροδόπουλο, αφού πήρε 27.000 σταυρούς, που αποτελεί θρίαμβο στα πολιτικά χρονικά της Ελλάδας⁵⁶.

⁵³ Παπανδρέου, ό.π., σ. 154-155.

⁵⁴ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 30 Οκτωβρίου 1961.

⁵⁵ *Ελευθερία*, 30 Οκτωβρίου 1961.

⁵⁶ *Ελευθερία*, 1 Νοεμβρίου 1961.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2° Οι πολιτικές εξελίξεις την περίοδο 1961-1963

2.1. Ο «Ανένδοτος Αγώνας»

Οι εκλογές της 29^{ης} Οκτωβρίου 1963 δίνουν για μια ακόμα φορά την νίκη στον Κ. Καραμανλή και μάλιστα –έστω και με μικρή διαφορά- την απόλυτη πλειοψηφία⁵⁷. Για τα άλλα δύο κόμματα όμως, την ΕΔΑ και την Ένωση Κέντρου τα αποτελέσματα ήταν σοκαριστικά: η ΕΔΑ έχανε τα 2/3 των βουλευτικών εδρών που είχε καταλάβει το 1958 και περίπου 10 ποσοστιαίες μονάδες σε σύγκριση με το 1958, ενώ η Ε.Κ., αν και εκτόπιζε την ΕΔΑ από την θέση της Αξιοματικής Αντιπολίτευσης, παρουσίαζε πολύ μικρή αύξηση των ποσοστών της -μόλις 2 ποσοστιαίες μονάδες-, πολύ μικρότερη δηλαδή αυτής που αναμενόταν. Η αρχική ευφορία και η ελπίδα της νίκης που είχε δημιουργηθεί στα στελέχη της ΕΚ, λίγο πριν την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων, αντικαταστάθηκε από την απογοήτευση και την έκπληξη για την απρόσμενη και «εξοντωτική ήττα»⁵⁸. Πριν περάσουν λίγα εικοσιτετράωρα, αποφάσισαν να αμφισβητήσουν την νεοεκλεγείσα Κυβέρνηση με απόλυτο και σαφή τρόπο και να προχωρήσουν στην κήρυξη ενός «Ανένδοτου Αγώνα», αν και σαν όρος ο τελευταίος ήταν ακόμα αδόκιμος⁵⁹.

Ο «Ανένδοτος Αγώνας», ο οποίος ξεκίνησε στις 31 Οκτωβρίου 1961 με την δημόσια καταγγελία του Γ. Παπανδρέου για «βία και νοθεία» στις εκλογές και την αμφισβήτηση, με αυτό τον τρόπο, της νομιμότητας της νέας Κυβέρνησης έμελλε να αλλάξει το πολιτικό σκηνικό και να σφραγίσει τις πολιτικές εξελίξεις της περιόδου 1961-1967. Αμέσως μετά το πέρας των εκλογών και τον σχηματισμό της κυβέρνησης Καραμανλή η κύρια γραμμή της αντιπολιτευτικής τακτικής που υιοθετήθηκε από την ΕΚ και την ΕΔΑ ήταν αφενός η καταγγελία του αποτελέσματος των εκλογών ως

⁵⁷ J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Μπάϋρον, Αθήνα 1974, σ. 112.

⁵⁸ Μάλιστα ο Κ. Καραμανλής είχε δηλώσει πως αυτό το ευνοϊκό, για την Κυβέρνησή του, κλίμα τον οδήγησε, αφενός, να επισπεύσει τις εκλογές και αφετέρου, να επιτρέψει την διεξαγωγή τους από υπηρεσιακή Κυβέρνηση. Λιναρδάτος, ό.π., σ. 88-93.

⁵⁹ Την παρότητα της δυναμικής αυτής αντίδρασης διεκδικούν πολλά στελέχη της ΕΚ ανάμεσα τους και οι Σ. Βενιζέλος και Α. Παπανδρέου. Χρηστίδης, *Ανένδοτος Αγώνας, Η Ένωση Κέντρου ενόπιον της ρήξης 1961-1963*, σ. 32-33 και Σπ. Β. Μαρκεζίνη, *Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδας*, τ.3., Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, Αθήνα 1994, σ. 98.

νόθου με την υπόσχεση της τεκμηρίωσής της και αφετέρου η διαρκής απαίτηση για διενέργεια νέων εκλογών⁶⁰.

Η πρώτη έκφραση του «ανένδοτου αγώνα» ήταν η αμφισβήτηση της νομιμότητας της νέας Βουλής με την αποχή των βουλευτών της ΕΚ και της ΕΔΑ από την πρώτη συνεδρίασή της, κατά την διάρκεια της οποίας εκφωνούνταν ο καθιερωμένος Λόγος του Θρόνου, καθώς και από την έναρξη των προγραμματικών δηλώσεων. Με τον τρόπο αυτό ουσιαστικά δεν εξέφραζαν μόνο την αντίθεσή τους στην νέα Κυβέρνηση αλλά ζητούσαν την παρέμβαση του Βασιλιά για την αποκατάσταση της πολιτικής νομιμότητας⁶¹. Στην συνέχεια, έγινε προσπάθεια παραπομπής του υπηρεσιακού πρωθυπουργού Κ. Δόβα και υπουργών της κυβέρνησής του στο Ειδικό Δικαστήριο, ενώ παράλληλα τέθηκε το ζήτημα του ελέγχου των Ενόπλων Δυνάμεων και των παρακρατικών οργανώσεων που δρούσαν στους κόλπους τους⁶².

Αμέσως μετά τις εκλογές, στην *Ελευθερία* σχολιάζεται η επιστροφή στην καθημερινότητα μετά την ένταση της προεκλογικής εκστρατείας, αλλά και η νέα ένταση που δημιουργείται από τις δηλώσεις του Γ. Παπανδρέου για το «όργιον πιέσεων» που δέχθηκαν οι οπαδοί του, τις οποίες αρνούνται τόσο η κυβέρνηση Καραμανλή όσο και η κυβέρνηση Δόβα⁶³. Λίγες ημέρες αργότερα, η συνεχιζόμενη πολιτική αντιπαράθεση, οδηγεί τον αρθρογράφο της εφημερίδας να επισημάνει ότι το αποτέλεσμα των εκλογών αποτέλεσε έκπληξη για όλες τις παρατάξεις, αλλά πρέπει να αντιμετωπιστεί με ψυχραιμία και σύνεση και να λείψουν οι ακρότητες προς χάρη του τοπικού αλλά και του εθνικού συμφέροντος, γιατί ένας νέος εθνικός διχασμός μόνο προβλήματα θα δημιουργήσει. Παράλληλα, εκφράζει την ελπίδα και την ευχή όλων των Ελλήνων να επιστρέψει η χώρα γρήγορα στην πολιτική ομαλότητα⁶⁴.

Αρχικά, η εφημερίδα επισημαίνει ότι η αποχή των βουλευτών της ΕΚ από την Βουλή θα επιδεινώσει περισσότερο την ήδη οξυμένη πολιτική κατάσταση αλλά ούτε η άμεση προσφυγή στις κάλπες αποτελεί λύση, λόγω της μεγάλης έντασης, και

⁶⁰ Χρηστίδης, *Ανένδοτος Αγώνας, Η Ένωση Κέντρου ενώπιον της ρήξης 1961-1963*, σ. 35.

⁶¹ Νικολακόπουλος, «Από το τέλος του εμφυλίου ως την άνοδο της Ένωσης Κέντρου», σ. 205.

⁶² Χρηστίδης, *Ανένδοτος Αγώνας, Η Ένωση Κέντρου ενώπιον της ρήξης 1961-1963*, σ. 64-65 και Λιναρδάτος, ό.π., σ. 117-120.

⁶³ *Ελευθερία*, 2 Νοεμβρίου 1961.

⁶⁴ *Ελευθερία*, 7 Νοεμβρίου 1961.

απαιτείται πρώτα μια περίοδος «αποτοξίνωσης» της πολιτικής ζωής και η δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών, οι οποίες θα επιτρέψουν στον ψηφοφόρο να επιλέξει ελεύθερα⁶⁵. Καθώς όμως η ΕΚ ανεβάζει τους τόνους της πολιτικής αντιπαράθεσης, η *Ελευθερία* θεωρεί την προφυγή στις κάλπες ως την μόνη λύση του πολιτικού αδιεξόδου και ότι ο φημολογούμενος «όρκος υπό επιφύλαξιν» των βουλευτών του Κέντρου θα δημιουργήσει σοβαρά προβλήματα στον κοινοβουλευτικό βίο της χώρας επιφέροντας κλυδωνισμό και στην κυβέρνηση⁶⁶. Σε άλλο άρθρο, τονίζεται ότι η παρούσα κατάσταση αποτελεί κίνδυνο για την Δημοκρατία και η μόνη λύση τερματισμού της πολιτικής ανωμαλίας και της αντιδικίας των κομμάτων της «εθνικής παρατάξεως» είναι η διεξαγωγή νέων αδιάβλητων εκλογών⁶⁷.

Στην *Ελευθερία* σχολιάζοντας τις αναφορές του αντιπολιτευόμενου Τύπου για πιθανή διάσπαση της ΕΚ υπογραμμίζεται ότι η ατμόσφαιρα που έχει δημιουργηθεί ενισχύει την ενότητα της ΕΚ και κανείς δεν παρεκκλίνει, γιατί όλοι αντιλαμβάνονται ότι η κοινή γνώμη δεν συγχωρεί αυτούς που εναντιώνονται στα αισθήματά της⁶⁸. Σε άλλο άρθρο, λίγες ημέρες αργότερα, τονίζεται ότι η ενότητα της ΕΚ είναι αδιαμφισβήτητη, αποτελεί καρπό της λαϊκής θέλησης και αναγκαιότητα, αφού έσπασε την πόλωση που υπήρχε και όπληττα της κατά τις προεχείς εκλογές οφείλεται στο γεγονός ότι οι οπαδοί της δεν μπόρεσαν να φτάσουν μέχρι τις κάλπες, και όχι επειδή ο λαός επιβράβευσε την πολιτική της ΕΡΕ⁶⁹.

Σε καθαρά τοπικό επίπεδο, σχολιάζονται με έκπληξη οι καταγγελίες δύο υποψηφίων βουλευτών της ΕΡΕ στην Λάρισα για χρήση βίας στις εκλογές εναντίον τους και μάλιστα από οπαδούς συνυποψηφίων τους και σημειώνεται με καυστικότητα ότι ο οικογενειακός καυγάς παρακολουθείται στενά από φίλους και εχθρούς, καθώς προσφέρει επιχειρήματα στην ΕΚ για να στηρίξει τις καταγγελίες της⁷⁰. Σε άλλο άρθρο του, ο αρθρογράφος της εφημερίδας σχολιάζει με σκωπτικό τρόπο την συζήτηση τοπικών κομματικών παραγόντων για την πιθανότητα δίωξης εκείνων που

⁶⁵ *Ελευθερία*, 14 Νοεμβρίου 1961.

⁶⁶ *Ελευθερία*, 11 Νοεμβρίου 1961.

⁶⁷ *Ελευθερία*, 19 Νοεμβρίου 1961.

⁶⁸ *Ελευθερία*, 11 Νοεμβρίου 1961.

⁶⁹ *Ελευθερία*, 16 Νοεμβρίου 1961.

⁷⁰ *Ελευθερία*, 8 Νοεμβρίου 1961.

αναμείχτηκαν στις εκλογές, τονίζοντας ότι σε αυτή την περίπτωση θα έπρεπε να αντικατασταθούν όλοι⁷¹.

Ο *Ημερήσιος Κήρυκας*, φυσικά, ως εφημερίδα που στηρίζει την ΕΡΕ, στο κύριο άρθρο του, στις 3 Νοεμβρίου 1961, χαρακτηρίζει ικανοποιητικά τα αποτελέσματα των εκλογών, γιατί έδωσαν μια κυβέρνηση ισχυρή και ομοιογενή ενώ ταυτόχρονα ενισχύθηκαν τα κόμματα του Κέντρου δημιουργώντας μια ισχυρή εθνικόφρονα αντιπολίτευση, την οποία καλεί να ασκήσει το ρόλο που της ορίζει το Σύνταγμα, δίκαια και αντικειμενικά, χωρίς να φτάνει σε υπερβολές, όπως οι πρόσφατες καταγγελίες της για νοθεία στις εκλογές, που εξυπηρετούν μόνο τα συμφέροντα των αναρχικών και της άκρας αριστεράς. Τις καταγγελίες αυτές ο αρθρογράφος τις θεωρεί μυθεύματα της Μόσχας και των ραδιοσταθμών του Παραπετάσματος, για να καλύψουν την συντριβή των κομμουνιστών⁷². Σε άλλο άρθρο, στον αντίποδα των καταγγελιών της ΕΚ, ερμηνεύοντας, όπως αναφέρει, το αίσθημα της κοινής γνώμης, δίνει συγχαρητήρια εκ μέρους όλων των πολιτών στον στρατό, την χωροφυλακή και τα ΤΕΑ, για την παραδειγματική τάξη που επικράτησε με την βοήθειά τους στις πρόσφατες εκλογές⁷³.

Με αφορμή την φημολογία για την έκδοση Μαύρης Βίβλου από την ΕΚ, με την οποία θα καταγγέλλεται το αποτέλεσμα των εκλογών ως προϊόν βίας και νοθείας, δημοσιεύεται στον *Ημερήσιο Κήρυκα* άρθρο γνώμης με τίτλο «Μαύρη Βίβλος», στο οποίο κατηγορούνται ο Γ. Παπανδρέου και ο Σ. Βενιζέλος για αντεθνική συμπεριφορά, που εξυπηρετεί τα συμφέροντα των κομμουνιστών, και ενισχύει τους εχθρούς της Δημοκρατίας, ενώ με ειρωνική διάθεση ο αρθρογράφος επισημαίνει ότι ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης θα θεωρούσε νόμιμες μόνο τις εκλογές στις οποίες θα νικούσε η ΕΚ· αναρωτιέται, επίσης, αν πράγματι εκδοθεί η Βίβλος με τα «ψεύδη» και αν θα εκδοθεί και άλλη, με τις «σκοτεινές σελίδες» της πολιτικής τους σταδιοδρομίας. Καταλήγει τονίζοντας ότι η Μαύρη Βίβλος γράφτηκε ήδη από τον Λαό, που τους καταδίκασε εκλογικά και τυχόν επανάληψη των εκλογών θα επέφερε νέα συντριπτική ήττα και αναβολή της συγγραφής της Βίβλου στερώντας την διασκέδαση από τον Λαό⁷⁴.

⁷¹ *Ελευθερία*, 9 Νοεμβρίου 1961.

⁷² *Ημερήσιος Κήρυκας*, 3 Νοεμβρίου 1961.

⁷³ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 7 Νοεμβρίου 1961.

⁷⁴ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 8 Νοεμβρίου 1961.

Ερμηνεύοντας την πτώση των ποσοστών της ΕΔΑ και την παράλληλη αύξηση των ποσοστών της ΕΡΕ, λίγες ημέρες αργότερα, σημειώνει ότι τα αποτελέσματα των πρόσφατων εκλογών δείχνουν την ωρίμανση της πολιτικής συνείδησης των Ελλήνων, οι οποίοι αναγνώρισαν το κυβερνητικό έργο της ΕΡΕ και για αυτό την επέλεξαν εκ νέου ως κυβέρνηση δίνοντάς της απόλυτη πλειοψηφία, κάτι που συμβαίνει σπάνια στις δυτικές δημοκρατίες, ενώ καταβαράθρωσαν την ΕΔΑ. Η στροφή των Ελλήνων ψηφοφόρων της ΕΔΑ προς την ΕΡΕ, σύμφωνα με τον συντάκτη, είναι απόρροια του κινδύνου που συνεπάγεται ο κομμουνισμός για την Ελλάδα και γενικά για τον κόσμο και μεγάλο ρόλο στην αφύπνιση των Ελλήνων έπαιξαν οι πυρηνικές δοκιμές της ΕΣΣΔ αλλά και οι συνεχείς απειλές των Ρώσων και των Βουλγάρων ηγετών εναντίον της Ελλάδας⁷⁵. Με άλλο άρθρο απαντάει και στις καταγγελίες της ΕΚ και της ΕΔΑ για «βία και νοθεία» στις εκλογές, χαρακτηρίζοντας την ΕΚ «αγνώμονα αντιπολίτευση», η οποία έχει υποκύψει στο τυφλό πολιτικό πάθος και με τα ψέματα και τις καταγγελίες της ενισχύει τον εσωτερικό εχθρό μεγεθύνοντας το χάσμα ανάμεσα σε αυτήν και τον λαό⁷⁶. Επίσης, τονίζει ότι η ταύτισή της με την ΕΔΑ είναι προϊόν υπέρμετρης κομματικής και πολιτικής φιλοδοξίας των στελεχών της, δείχνει την ανικανότητά της να κυβερνήσει και δικαιολογεί απόλυτα την απόφαση του ελληνικού λαού να μην της εμπιστευτεί την διακυβέρνηση της χώρας. Παράλληλα, κατηγορεί την ΕΔΑ, η οποία, σύμφωνα με αυτόν, αποτελεί παράρτημα του ΚΚΕ στην Ελλάδα, ότι οι καταγγελίες της παρέχουν την δικαιολογία που χρειάζεται για την συντριβή της και ταυτόχρονα εξυπηρετούν την σοβιετική στρατηγική για την εξασθένιση της νότιας πτέρυγας του ΝΑΤΟ⁷⁷.

Η στάση της ΕΔΑ κατά την έναρξη των εργασιών της νέας Βουλής θεωρείται αναμενόμενη από τον συντάκτη του *Κήρυκα*, γιατί το κόμμα αυτό αρέσκεται στην αναστάτωση, την αταξία και την διαρκή υπονόμευση του κοινοβουλευτισμού και της δημοκρατίας, αλλά εκφράζει έκπληξη για την στάση της ΕΚ και την κατηγορεί ότι διαπράττει προδοσία έναντι των ψηφοφόρων της, επειδή σαν εθνικόφρονα αντιπολίτευση δεν δίνει πραγματικό όρκο αλλά «μετ' επιφυλάξεως», υπονομεύοντας την γαλήνη του λαού⁷⁸, και ό π η ένδεια επιχειρημάτων και η προσπάθεια εξασφάλισης χρόνου για να κατασκευάσει κάποια την οδηγούν στην επιλογή της

⁷⁵ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 14 Νοεμβρίου 1961

⁷⁶ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 22 Νοεμβρίου 1961

⁷⁷ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 26 Νοεμβρίου 1961

⁷⁸ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 13 Δεκεμβρίου 1961

αποχής⁷⁹. Επίσης κατηγορείται ο αρχηγός της ΕΚ για υποκρισία, επειδή κατά την διάρκεια της θητείας της υπηρεσιακής κυβέρνησης πιστεύοντας ότι θα νικούσε δεν μιλούσε για βία και νοθεία, αλλά όταν ο λαός δεν του έδωσε την εξουσία στράφηκε εναντίον του Δόβα κατασυκοφαντώντας τον⁸⁰.

Το βαρύ πολιτικό κλίμα που υπήρχε εντός Κοινοβουλίου μάς μεταφέρει η εφημερίδα *Ελευθερία*: «η παρουσία των βουλευτών του Κέντρου, η μετ' επιφυλάξεως ορκωμοσία, η κατάθεση της πρότασης παραπομπής της υπηρεσιακής κυβέρνησης και η άμεση αποχώρηση έδωσαν μια ατμόσφαιρα δραματική»⁸¹.

Εκτός Κοινοβουλίου διοργανώθηκαν συγκεντρώσεις με πρωτοστατούσα την νεολαία της ΕΚ και μαζικές φοιτητικές διαδηλώσεις με σαφή πολιτικά χαρακτηριστικά και με συνθήματα για Δημοκρατία, οι οποίες, εξαιτίας των επεισοδίων μεταξύ φοιτητών και αστυνομίας, οδήγησαν την κυβέρνηση στο ολιγοήμερο κλείσιμο του Πανεπιστημίου. Μπροστά στην μαζικότητα των συγκεντρώσεων και στο ογκούμενο κύμα, κυρίως της νεολαίας, εναντίον «του κράτους της Δεξιάς» η ΕΚ αποφάσισε να διοργανώσει ανοιχτή συγκέντρωση στην Αθήνα, στις 20 Απριλίου 1962, την οποία η κυβέρνηση απαγόρευσε, επικαλούμενη λόγους εθνικής ανάγκης. Η ΕΚ αρνήθηκε να υπακούσει με αποτέλεσμα να υπάρξουν πρωτοφανή επεισόδια, για τα δεδομένα της εποχής, στο κέντρο της Αθήνας, με συμπλοκή διαδηλωτών και αστυνομικών και πολλούς τραυματίες. Για πρώτη φορά μεταπολεμικά παρατηρείται ανάμεσα στα «εθνικόφρονα» κόμματα μεγάλη ρήξη: η ΕΡΕ αρνείται την διεξαγωγή της συγκέντρωσης των Αθηνών σε ένα «εθνικόφρον» κόμμα και αυτό το «εθνικόφρον» κόμμα, η ΕΚ, αρνείται να υπακούσει και συμπορεύεται, έστω και άτυπα με την ΕΔΑ⁸².

Η δεύτερη φάση του «Ανένδοτου Αγώνα» ήταν η «πορεία προς τον λαό», η διοργάνωση δηλαδή ανοιχτών συγκεντρώσεων στις μεγαλύτερες πόλεις της Ελλάδας, με ομιλητή τον Γ. Παπανδρέου, σε μια προσπάθεια να αρθούν οι περιορισμοί της έκφρασης των οπαδών της αντιπολίτευσης, να εκτονωθεί η λαϊκή δυσαρέσκεια και να δημιουργηθούν τα ερείσματα εκείνα που θα ευνοούσαν την σύμπλευση των οπαδών του Κέντρου με ένα μεγάλο μέρος των οπαδών της Αριστεράς.

⁷⁹ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 15 Δεκεμβρίου 1961.

⁸⁰ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 27 Δεκεμβρίου 1961.

⁸¹ *Ελευθερία*, 12 Ιανουαρίου 1962.

⁸² Λιναρδάτος, ό.π., σ. 141 και Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, σ. 294-295.

Η «πορεία προς τον λαό» δεν θα μπορούσε να μείνει ασχολίαστη από την *Ελευθερία*, στην οποία διαβάζουμε ότι η διοργάνωση της συγκέντρωσης του Ηρακλείου σηματοδοτεί την νέα φάση του «Ανένδοτου Αγώνα», με την οποία ο αγώνας της ΕΚ θα διεξαχθεί με περισσότερη ένταση για να καταλυθεί η ανωμαλία της 29^{ης} Οκτωβρίου 1961 και θα ολοκληρωθεί με προσφυγή στις κάλπες⁸³. Μετά την συγκέντρωση, τονίζει ότι η συγκέντρωση του Ηρακλείου ήταν μεγαλειώδης και ο κόσμος τόσος πολύς που δεν κατέστη δυνατόν να γίνει σε κλειστό χώρο, καθώς αυθόρμητα ο λαός ξεχύθηκε στους δρόμους σηκώνοντας στα χέρια τους κυρίους Παπανδρέου και Βενιζέλο⁸⁴. Λίγες ημέρες αργότερα χαρακτηρίζει συκοφαντία τις κατηγορίες που εξαπολύουν οι κυβερνητικές εφημερίδες για συμπόρευση της ΕΚ με την ΕΔΑ και τονίζει ότι το Κέντρο, για πρώτη φορά μεταπολεμικά εμφανίζει τέτοια ενότητα και έχει τόση απήχηση ο αγώνας του ώστε από μόνη της η ΕΚ επηρεάζει και συγκινεί μεγάλες μάζες πολιτών. Επίσης επισημαίνει ότι η τακτική της «ρετσινιάς και του καρφώματος» στοίχισε πολύ στον τόπο και ότι κάθε προσπάθεια μονοπώλησης της εθνικοφροσύνης και του πατριωτισμού είναι καπηλεία⁸⁵.

Καθώς τα συλλαλητήρια και οι συγκεντρώσεις προκαλούν τις κυβερνητικές αντιδράσεις ο αρθρογράφος γίνεται περισσότερο επικριτικός απέναντι στην κυβέρνηση. Έτσι στις 14 Απριλίου αναφέρει ότι για τα αιματηρά γεγονότα του συλλαλητηρίου των φοιτητών, στο οποίο υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας, η ευθύνη βαρύνει την κυβέρνηση, η οποία θέλησε να σωπάσει τους φοιτητές που ζητούσαν εν χορώ την πτώση της και, όταν «ο εκνευρισμός της έφτασε στο κατακόρυφο», διέταξε «να επιβληθεί σιγή»⁸⁶. Την επόμενη μέρα σχολιάζει ως πρωτοφανή και απαράδεκτη την αντίδραση του κράτους κατά την διάρκεια της φοιτητικής διαδήλωσης με τα αιματηρά επεισόδια και την συγκρίνει με τα αντίστοιχα στην Τουρκία που είχαν ως αποτέλεσμα την πτώση της κυβέρνησης Μεντερές. Υπενθυμίζει δε ότι εκείνα τα επεισόδια κατέληξαν «εις τας αγχόνας της Νήσου των Σκύλων», χωρίς όμως να επέλθει και ομαλοποίηση της πολιτικής ζωής και προτρέπει την κυβέρνηση να διδαχθεί από την γειτονική χώρα. Κλείνοντας, τονίζει ότι η ανώμαλη πολιτική κατάσταση έχει οξύνει τα κοινωνικά προβλήματα και ότι δεν υπάρχει «ευημερία»,

⁸³ *Ελευθερία*, 17 Μαρτίου 1962.

⁸⁴ *Ελευθερία*, 20 Μαρτίου 1962.

⁸⁵ *Ελευθερία*, 22 Μαρτίου 1962.

⁸⁶ *Ελευθερία*, 14 Απριλίου 1962.

επειδή απλώς το πιστεύει η κυβέρνηση, η οποία έχει χρέος, αφού βρίσκεται υπό αίρεση και έχει χάσει την αξιοπιστία της, να διεξάγει νέες εκλογές⁸⁷.

Η απόφαση της ΕΚ να πραγματοποιήσει την συγκέντρωση στην Αθήνα στις 20 Απριλίου 1962, παρά την απαγόρευση διεξαγωγής της από την κυβέρνηση, ωθεί τον αρθρογράφο της *Ελευθερίας* να εκφράσει φόβο ότι μπορεί να οδηγήσει σε θλιβερά γεγονότα και παράλληλα να υπενθυμίσει στην κυβέρνηση ότι, όταν συγκροτήθηκε ο Συναγερμός, η ηγεσία του περιόδευσε σε ολόκληρη την Ελλάδα χωρίς απαγορεύσεις, γιατί βέβαια στην εξουσία ήταν η κυβέρνηση Πλαστήρα-Βενιζέλου⁸⁸. Στις 22 Απριλίου, με ένα έντονα επικριτικό άρθρο, στηλιτεύει την αντίδραση της κυβέρνησης που οδήγησε στα πρωτοφανή και αιματηρά επεισόδια, τα οποία δείχνουν ότι η χώρα βρίσκεται κάτω από ανελεύθερο καθεστώς και τονίζει ότι είναι δικαίωμα κάθε ελεύθερου πολίτη να εκφράσει ανεμπόδιστα τα αισθήματά του⁸⁹. Λίγες ημέρες αργότερα επαναδιατυπώνει την πεποίθηση ότι η συγκέντρωση της Αθήνας αποδεικνύει ότι ο ελληνικός λαός είναι αποφασισμένος να μην ανεχθεί «περαιτέρω την ανωμαλία»⁹⁰.

Για τον *Ημερήσιο Κήρυκα*, ο «Ανένδοτος Αγώνας» δεν είναι τίποτα άλλο από ανόσια συμπόρευση της ΕΚ με την ΕΔΑ, που αποτελεί κίνδυνο για την Δημοκρατία και συνιστά «κομμουνιστική απειλή». Έτσι με αφορμή το συλλαλητήριο του Ηρακλείου κατηγορεί την ΕΚ και ιδιαίτερα τον Γ. Παπανδρέου ότι στηρίχθηκε στην ΕΔΑ και τις παράλογες αιτιάσεις της για να ενισχύσει τον «ανένδοτο αγώνα» του και τώρα της έδωσε την πρωτοβουλία να διοργανώνει και συλλαλητήρια⁹¹. Λίγους μήνες αργότερα, με αφορμή τον λόγο που εκφώνησε ο Γ. Παπανδρέου στο Αργοστόλι συνεχίζοντας την περιοδεία του, και στον οποίο αναφέρθηκε στην αξιοκρατία που προτίθεται να προωθήσει στο στράτευμα, όταν αναλάβει την εξουσία, ο αρθρογράφος τον κατηγορεί ότι η αρχομανία του και το κομματικό του πάθος έχουν πάρει επικίνδυνη τροπή και ότι στην πραγματικότητα εν ονόματι της Δημοκρατίας και της ελευθερίας υπονομεύει και την δημοκρατία και την ελευθερία, αφού με αυτές του τις δηλώσεις προσπαθεί να δημιουργήσει στο στράτευμα «κλίκες» και

⁸⁷ *Ελευθερία*, 15 Απριλίου 1962.

⁸⁸ *Ελευθερία*, 19 Απριλίου 1962.

⁸⁹ *Ελευθερία*, 22 Απριλίου 1962.

⁹⁰ *Ελευθερία*, 24 Απριλίου 1962.

⁹¹ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 1 Απριλίου 1962.

«συνδέσμους» και να εισάγει τις κομματικές διενέξεις για να το διαλύσει⁹². Λίγες ημέρες αργότερα σε άρθρο γνώμης επισημαίνει ότι η αμφισβήτηση των πάντων και ο ακραίος καταγγελτικός λόγος δηλητηριάζουν τους πολίτες, τους δημιουργούν αισθήματα εμπάθειας και μίσους και παράλληλα δεν τους επιτρέπουν να αναγνωρίζουν τα πραγματικά προβλήματα και υπενθυμίζει στην ΕΚ ότι το Συνταγματικό της καθήκον είναι να προασπίσει την Δημοκρατία και να βοηθήσει την χώρα και τους πολίτες ελέγχοντας και καταγγέλλοντας, με ψυχραιμία και νηφαλιότητα, τα λάθη της κυβερνήσεως, γιατί έχουν γίνει λάθη, όπως είναι φυσικό για μία κυβέρνηση που διοικεί επτά χρόνια⁹³.

Ο «ανένδοτος» εδραίωσε την ρήξη «δεξιών» και «αντιδεξιών» δυνάμεων και απέτρεψε την δημιουργία φυγόκεντρων τάσεων στην ΕΚ δίνοντάς της το συνεκτικό στοιχείο που είχε ανάγκη για να επιβιώσει πολιτικά⁹⁴. Επιπλέον, της επέτρεψε να μετασχηματιστεί από ένα συνασπισμό κομμάτων σε ένα ενιαίο κόμμα αρχών⁹⁵, καθώς από αυτό εξαρτιόταν η πολιτική της επιβίωση και οι όποιες πιθανότητες εκλογικής νίκης. Η μετατροπή της βέβαια σε κόμμα αρχών ήταν ένα γεγονός εξαιρετικά δύσκολο: ο χώρος του Κέντρου παραδοσιακά εμφάνιζε τάσεις πολυδιάσπασης, το νέο κόμμα κάλυπτε ένα ευρύ ιδεολογικό φάσμα, αλλά κυρίως έπρεπε να εδραιωθεί ο αρχηγός, ο οποίος πολύ συχνά αντιμετώπιζε την σκληρή κριτική των ηγετών των πολιτικών δυνάμεων που το συγκροτούσαν⁹⁶. Η ένταση όμως του αντιπολιτευτικού αγώνα επέτρεψε στην κοινοβουλευτική ομάδα της ΕΚ στις 26 Ιουλίου 1962 να προχωρήσει στην διάλυση των κομμάτων που την συναποτελούσαν και στον μετασχηματισμό της σε ένα ενιαίο κόμμα, χωρίς να εκλείπουν εντελώς οι τάσεις διάσπασης⁹⁷.

Στην τελική φάση του ο «ανένδοτος αγώνας» βασίστηκε στην συνεχώς αυξανόμενη λαϊκή δυσαρέσκεια. Η ΕΚ στήριξε τα αγροτικά συλλαλητήρια σε μεγάλες επαρχιακές πόλεις και ταυτόχρονα συμμετείχε σε όλες τις απεργιακές και εργατικές κινητοποιήσεις που πολλαπλασιάζονταν μέρα με την μέρα. Επίσης στήριξε

⁹² *Ημερήσιος Κήρυκας*, 13 Ιουλίου 1962.

⁹³ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 18 Ιουλίου 1962.

⁹⁴ Χρηστίδης, *Ανένδοτος Αγώνας, Η Ένωση Κέντρου ενώπιον της ρήξης 1961-1963*, σ. 33 και Meynaud, ό.π., σ. 113.

⁹⁵ Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, σ. 295.

⁹⁶ Χρήστος Χρηστίδης, «Ανένδοτος αγώνας: η αιχμή του δόρατος- Παρατηρήσεις για την θεματολογία της Ελευθερίας, 1961-1963» στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης και Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.): *Η «σύντομη» Δεκαετία του '60*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2008, σ. 167-168.

⁹⁷ Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, σ. 295.

το μαθητικό και φοιτητικό κίνημα που διεκδικούσε εκσυγχρονισμό της παιδείας και την αύξηση του προϋπολογισμού για την παιδεία στο 15%⁹⁸. Στις 15 Δεκεμβρίου 1962 κυκλοφόρησε η Μαύρη Βίβλος, στην οποία ο Γ. Παπανδρέου, αφού κατέγραφε όλες τις παρατυπίες των εκλογών και τις ενέργειες στις οποίες είχε προβεί η ΕΚ το προηγούμενο διάστημα, έθετε τα θεμέλια για την συνέχιση του αγώνα⁹⁹. Μέσα σε όλο αυτό το κλίμα και για να διασκεδάσει την ολοένα αυξανόμενη κοινωνική αντίδραση, η κυβέρνηση Καραμανλή προχώρησε σε κάποια μέτρα εκδημοκρατισμού, τα οποία δεν ήταν επαρκή για την μείωση της πολιτικής έντασης¹⁰⁰.

Την ίδια περίοδο επισημοποιήθηκε η μέχρι τότε λανθάνουσα ρήξη στις σχέσεις Καραμανλή – Ανακτόρων, καθώς ο Πρωθυπουργός απέστειλε, τον Οκτώβριο του 1962, ένα αναλυτικό υπόμνημα τονίζοντας ορισμένες διαφωνίες του. Μάλιστα, λίγους μήνες αργότερα, τον Φεβρουάριο του 1963, θα εκφράσει την ανάγκη προσαρμογής των πολιτειακών θεσμών στις νέες συνθήκες, πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές, δείχνοντας την πρόθεσή του για την Αναθεώρηση του Συντάγματος με στόχο την ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας και τον περιορισμό της βασιλικής. Οι προτάσεις της ΕΡΕ για την Συνταγματική Αναθεώρηση κατατέθηκαν στην Βουλή για έγκριση χωρίς όμως επιτυχία, εξαιτίας της άρνησης της αντιπολίτευσης. Στην συνέχεια βέβαια, οι πολιτικές εξελίξεις οδήγησαν στην ανατροπή της κυβέρνησης Καραμανλή¹⁰¹.

Η πρόθεση της κυβέρνησης για αναθεώρηση του Συντάγματος σχολιάζεται με αρνητικό τρόπο από την εφημερίδα *Ελευθερία*. Την κατηγορεί ότι με το πρόσχημα της Αναθεώρησης μη θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος προσπαθεί να εγκαθιδρύσει ολοκληρωτικό καθεστώς με κοινοβουλευτικό μανδύα, καθώς θα περιορίζονται οι ατομικές ελευθερίες, θα υπάρξει φίμωση του Τύπου και η δυνατότητα διάλυσης των κομμάτων της αντιπολίτευσης. Ο αρθρογράφος καταλήγει αναρωτώμενος αν θα υπάρξουν βουλευτές που θα ψηφίσουν όλα αυτά και τονίζει ότι αυτή η επίθεση εναντίον των δημοκρατικών θεσμών δικαιώνει πλήρως τον αγώνα που κάνει η ΕΚ για την προάσπιση της δημοκρατίας και του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος. Σε άλλο σημείο του ίδιου φύλλου συμπληρώνει ότι «η πορεία προς

⁹⁸ Νικολακόπουλος, «Από το τέλος του εμφυλίου ως την άνοδο της Ένωσης Κέντρου», σ. 205.

⁹⁹ Χρηστίδης, *Ανένδοτος Αγώνας, Η Ένωση Κέντρου ενώπιον της ρήξης 1961-1963*, σ.210.

¹⁰⁰ Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, σ. 295-296.

¹⁰¹ Νικολακόπουλος, «Από το τέλος του εμφυλίου ως την άνοδο της Ένωσης Κέντρου», σ. 205 και Λιναρδάτος, *ό.π.*, σ. 211-214.

τον Λαό» θα συνεχιστεί και ο Παπανδρέου μέσα από τις περιοδείες του θα εξηγήσει γιατί είναι αντίθετος στις συνταγματικές ρυθμίσεις καλώντας τον λαό σε αγώνα για την υπεράσπιση της Δημοκρατίας¹⁰². Η εφημερίδα επιστρατεύει και την εικόνα για να παρουσιάσει την μεγάλη απήχηση που είχε ο ηγέτης της ΕΚ στον λαό, έτσι βλέπουμε σε σκίτσο στο πρωτοσέλιδο της εφημερίδας να παρουσιάζεται ο Γ. Παπανδρέου στην διάρκεια ομιλίας του σαν μάγος που με το ραβδί του μαγεύει και καθοδηγεί τα πλήθη για να προασπίσουν την δημοκρατία¹⁰³.

Αντίθετα η εφημερίδα *Ημερήσιος Κήρυκας*, σχολιάζοντας τις αντιδράσεις της αντιπολίτευσης στην πρόταση της κυβέρνησης για αναθεώρηση μη θεμελιωδών άρθρων του Συντάγματος, τονίζει ότι επιχειρείται «διαστρέβλωση» και κινδυνολογία εκ μέρους της αντιπολίτευσης, η οποία υποστηρίζει ότι η παρούσα Βουλή επιδιώκει να δημιουργήσει ένα πιο αυταρχικό πολίτευμα και εξηγεί ότι η αναθεώρηση γίνεται πάντα από την επόμενη Βουλή, συμπεραίνοντας έτσι ότι οι «ανένδοτοι» φοβούνται ότι και στις επόμενες εκλογές θα είναι αντιπολίτευση¹⁰⁴.

2.2 Η δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη

Αποκορύφωμα της πολιτική κρίσης στάθηκε η δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη, βουλευτή της ΕΔΑ, στις 23 Μαΐου 1963, από μέλη παρακρατικών ομάδων κατά την διάρκεια συγκέντρωσης για την παγκόσμια ειρήνη, που είχε οργανωθεί από αριστερές οργανώσεις στην Θεσσαλονίκη. Η δολοφονία, εξαιτίας κυρίως της πρόσφατης σύγκρουσης του βουλευτή με την Βασίλισσα, έλαβε πολιτική διάσταση και η κηδεία του στάθηκε αφορμή για να ακολουθήσει μία από τις μαζικότερες διαδηλώσεις στην μεταπολεμική Ελλάδα, αναζωπυρώνοντας ταυτόχρονα και την ένταση μεταξύ Κυβέρνησης και Αντιπολίτευσης. Στις έρευνες που ακολούθησαν, δεν προέκυψε κάποια άμεση παρέμβαση της ΕΡΕ στην οργάνωση της δολοφονίας, αναδείχθηκαν όμως οι διασυνδέσεις του κρατικού μηχανισμού με το παρακράτος, δημιουργώντας πολιτική κρίση και ανεβάζοντας ακόμα περισσότερο την ήδη οξυμένη λεκτική αντιπαράθεση, με τον Γ. Παπανδρέου να κατονομάζει τον Κ.

¹⁰² *Ελευθερία*, 23 Φεβρουαρίου 1963.

¹⁰³ *Ελευθερία*, 29 Μαρτίου 1963.

¹⁰⁴ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 24 Φεβρουαρίου 1963.

Καραμανλή ως «ηθικό αυτουργό» της δολοφονίας και τον Καραμανλή να του απαντά ότι για τις δηλώσεις του αυτές «θα εντρέπεται εις όλην του τη ζωή»¹⁰⁵.

Η δράση των παρακρατικών ομάδων και η δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη συγκλόνισαν το Πανελλήνιο, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο αρθρογράφος της *Ελευθερίας*, ο οποίος, χαρακτηρίζοντας πολιτικό έγκλημα την επίθεση, εύχεται να είναι το τελευταίο αίμα που θα χυθεί και καλεί την κυβέρνηση, η οποία διαβεβαιώνει ότι θα τιμωρήσει τους δράστες, να εξοντώσει το ταχύτερο δυνατόν και όλους τους απρόσκλητους «προστάτες» που θέτουν τους εαυτούς τους υπεράνω των νόμων. Σε άλλο σημείο τονίζεται ότι, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, όλες οι εφημερίδες καταδικάζουν τα γεγονότα της Θεσσαλονίκης, τα οποία έχουν προκαλέσει οξύτατη πολιτική αντιπαράθεση, αφού η ΕΚ επιρρίπτει την ευθύνη στον Κ. Καραμανλή¹⁰⁶. Λίγες ημέρες αργότερα, αναφερόμενος στους δράστες της δολοφονικής επίθεσης, αναφέρει ότι έχουν την «ψυχολογία των λύκων» που «χαίρονται στην αναμπουμπούλα» και ταυτόχρονα επαινεί τις φιλοκυβερνητικές εφημερίδες που καταδικάζουν την επίθεση και αρνούνται να αποδεχθούν ότι σε δημοκρατικά καθεστώτα κάποιος μπορεί να έχει το δικαίωμα να γίνει αυτόκλητος προστάτης¹⁰⁷.

Η ημέρα της κηδείας καλύπτεται από εκτενή ρεπορτάζ χωρίς σχόλια, με εξαίρεση τον πρωτοσέλιδο τίτλο «η νεκρική πομπή είχε αρχή χωρίς τέλος», ο οποίος υποδηλώνει το μεγάλο πλήθος που συγκεντρώθηκε για να αποτίσει φόρο τιμής στον αδικοχαμένο βουλευτή¹⁰⁸. Την επόμενη μέρα, αφού σχολιάζεται ότι το έγκλημα έγινε από πρόθεση με πολιτικά ελατήρια και καταδικάστηκε από όλους γιατί είναι ειδικός, τονίζεται επίσης ότι η νεκρική πομπή στην Αθήνα έγινε με τάξη και ηρεμία, στον αντίποδα των επεισοδίων της Θεσσαλονίκης, αποδεικνύοντας ότι ο ελληνικός λαός θέλει την γαλήνη και την ηρεμία¹⁰⁹. Τέλος, σχολιάζεται ειρωνικά η εξαγγελία του υπουργού των Εσωτερικών Γ. Ράλλη για διάλυση των παρακρατικών οργανώσεων, με τον αρθρογράφο να επισημαίνει ότι η αναγνώριση της ύπαρξής τους ήταν απόρροια του ερωτήματος του πρωθυπουργού «ποιος κυβερνά αυτόν τον τόπο»¹¹⁰.

¹⁰⁵ Νικολακόπουλος, «Από το τέλος του εμφυλίου ως την άνοδο της Ένωσης Κέντρου», σ. 206.

¹⁰⁶ *Ελευθερία*, 25 Μαΐου 1963.

¹⁰⁷ *Ελευθερία*, 28 Μαΐου 1963.

¹⁰⁸ *Ελευθερία*, 29 Μαΐου 1963.

¹⁰⁹ *Ελευθερία*, 30 Μαΐου 1963.

¹¹⁰ *Ελευθερία*, 5 Ιουνίου 1963.

Ο *Ημερήσιος Κήρυκας* από 23 έως και 29 Μαΐου 1962 καλύπτει με καθημερινά ειδησεογραφικά άρθρα τα γεγονότα της δολοφονίας του Γρηγόρη Λαμπράκη αλλά δεν υπάρχει κάποιο σχόλιο, εκτός από τους πρωτοσέλιδους τίτλους, όπου τα επεισόδια χαρακτηρίζονται «θλιβερά» και οι καταγγελίες για την ύπαρξη παρακράτους από τον Γ. Παπανδρέου «ψεύδη και συκοφαντίες που εγείρουν το κοινόν αίσθημα» και προσπάθεια εκ μέρους του να εκμεταλλευτεί πολιτικά το γεγονός. Στις 8 Ιουνίου όμως, σε άρθρο γνώμης, σχολιάζεται ως «αναμενόμενη» η επίθεση που εξαπολύει η ΕΔΑ στην χωροφυλακή και τα σώματα ασφαλείας με αφορμή την δολοφονία Λαμπράκη, ενώ εκείνο που ξαφνιάζει τον συντάκτη είναι η συμπόρευση στις επιθέσεις αυτές της ΕΚ με την ΕΔΑ, οι οποίες υπονομεύουν το Έθνος και εκπορεύονται από την αρχομανία, τα πολιτικά πάθη και την επιθυμία της ηγεσίας της ΕΚ να «ρίξει» τον Καραμανλή. Επίσης μεταφέρει σχόλιο ξένης εφημερίδας χαρακτηρίζοντάς το «εύστοχο», σύμφωνα με το οποίο η ΕΚ δεν αντιλαμβάνεται ότι η τακτική της μπορεί να έχει «ολέθριες συνέπειες» για το Ελληνικό έθνος¹¹¹.

2.3 Η παραίτηση της κυβέρνησης Κ. Καραμανλή και η προκήρυξη νέων εκλογών.

Στο ήδη τεταμένο κλίμα προστέθηκε και η δημόσια διαφωνία του πρωθυπουργού με τα Ανάκτορα, σχετικά με την επίσημη επίσκεψη στο Λονδίνο που σχεδίαζε η βασιλική οικογένεια, η οποία εξώθησε σε παραίτηση την κυβέρνηση Καραμανλή, στις 11 Ιουνίου 1963. Η σύγκρουση βέβαια ανάμεσα στον Βασιλιά και τον πρωθυπουργό είχε ξεκινήσει πολύ νωρίτερα, εξαιτίας κυρίως της πρόθεσης του τελευταίου να προβεί σε Αναθεώρηση του Συντάγματος αλλά και για ζητήματα εξωτερικής πολιτικής. Ο απερχόμενος πρωθυπουργός εισηγήθηκε την άμεση διενέργεια εκλογών με πλειοψηφικό σύστημα για την συγκρότηση Αναθεωρητικής Βουλής και όταν η πρότασή του δεν έγινε αποδεκτή αναχώρησε προσωρινά από την Ελλάδα εκχωρώντας σε τριμελή επιτροπή την διοίκηση της ΕΡΕ¹¹². Η παραίτηση της κυβέρνησης Καραμανλή χαροποίησε ιδιαίτερος τα στελέχη τόσο της ΕΚ όσο και της ΕΔΑ και άνοιξε ουσιαστικά τον δρόμο για την επίτευξη του βασικού στόχου της ΕΚ,

¹¹¹ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 30 Απριλίου 1963.

¹¹² Νικολακόπουλος, «Από το τέλος του εμφυλίου ως την άνοδο της Ένωσης Κέντρου», σ. 206.

την εκλογική νίκη. Μέσα σε αυτό το κλίμα ενθουσιασμού όμως τα στελέχη του Κέντρου και της Αριστεράς παρέβλεψαν μια βασική παράμετρο: ο εκλεγμένος πρωθυπουργός της χώρας, έστω και με «ύποπτες» διαδικασίες, εξωθείται από τον Βασιλιά, ο οποίος μάλιστα διεκδικεί ταυτόχρονα το δικαίωμα χάραξης εξωτερικής πολιτικής, σε παραίτηση, γεγονός που αποτελεί κατάφωρη παραβίαση του Συντάγματος¹¹³. Είναι αναπότρεπτο, λοιπόν, την αντιπαράθεση και την αδυναμία συνεννόησης των αστικών κόμματος σε ουσιαστικά πολιτικά ζητήματα να την εκμεταλλευτούν ο Θρόνος και άλλα παραστρατιωτικά και παραπολιτικά κέντρα εξουσίας¹¹⁴.

Σχολιάζοντας τα γεγονότα, η *Ελευθερία* εκφράζει την ευχή να σημάνει η παραίτηση του Κ. Καραμανλή το τέλος της πολύμηνης πολιτικής κρίσης και διατυπώνει την άποψη ότι θα πρέπει οποιαδήποτε λύση για αντικατάσταση του πρωθυπουργού να είναι προσωρινή και να οδηγηθεί η χώρα σύντομα σε εκλογές¹¹⁵. Σε άλλο άρθρο σχολιάζει ότι η διάσταση Ανακτόρων – Καραμανλή που οδήγησε στην παραίτηση του πρωθυπουργού ήταν αφορμή και εικάζει ότι ο Βασιλιάς ως ρυθμιστής του πολιτεύματος «ανταποκρινόμενος στις επιταγές της ιστορίας» «απομάκρυνε» τον πρωθυπουργό και την κυβέρνηση από την εξουσία για να τερματισθεί η έκρυθμη πολιτική κατάσταση και να προληφθεί κάποια εθνική συμφορά. Επικροτεί την άποψη του Βασιλιά να συγκροτηθεί μεταβατική κυβέρνηση, η οποία θα οδηγήσει, δημιουργώντας τις κατάλληλες προϋποθέσεις, την χώρα σε νέες αδιάβλητες εκλογές καθιστώντας τον λαό τον μόνο αρμόδιο¹¹⁶. Τονίζει επίσης ότι η ευχή της πλειοψηφίας του ελληνικού λαού που έχει ζήσει ώρες αγωνίας είναι να λυθεί γρήγορα η πολιτική ανωμαλία¹¹⁷ και κατηγορεί τον Κ. Καραμανλή ότι επιθυμεί παράταση της ανώμαλης πολιτικής κατάστασης εξαιτίας της πρότασής του για διεξαγωγή εκλογών εντός 45 ημερών, και τονίζει ότι εκλογές σαν αυτές του 1961 δεν θα ξαναγίνουν, γιατί πρέπει να ησυχάσει ο τόπος¹¹⁸.

Στον *Ημερήσιο Κήρυκα* η παραίτηση της κυβέρνησης Καραμανλή καλύπτεται με καθημερινά ρεπορτάζ που κάνουν λόγο για «βαριά πολιτική κρίση» και επίσπευση

¹¹³ Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σ. 245-246.

¹¹⁴ Λιναρδάτος, ό.π., σ. 285.

¹¹⁵ *Ελευθερία*, 12 Ιουνίου 1963.

¹¹⁶ *Ελευθερία*, 13 Ιουνίου 1963.

¹¹⁷ *Ελευθερία*, 14 Ιουνίου 1963.

¹¹⁸ *Ελευθερία*, 18 Ιουνίου 1963.

των εκλογών ίσως με ενισχυμένη αναλογική και συγκρότηση υπηρεσιακής κυβέρνησης με σκοπό την ψήφιση εκλογικού νόμου και την διεξαγωγή των εκλογών. Σε άρθρο γνώμης ο συντάκτης θεωρεί την παραίτηση του Καραμανλή απόρροια της ηθικής του να μην κάνει συμβιβασμούς σε ζητήματα αρχής και συνειδήσεως και αποδίδει «φόβο» στον Παπανδρέου για τις επικείμενες εκλογές, εξαιτίας του οποίου, αν και ο Καραμανλής τού επιτρέπει να έχει όλες τις πρωτοβουλίες στον τρόπο και χρόνο διεξαγωγής τους, κωλυσιεργεί και στρέφεται εναντίον ακόμα και της υπηρεσιακής κυβέρνησης. Τονίζει επίσης ότι η συμπεριφορά του αρχηγού της ΕΚ επιτρέπει στον λαό, μέσω της σύγκρισης των δυο αρχηγών, να αναγνωρίσει την ανωτερότητα και το πολιτικό ήθος του Καραμανλή και εύχεται να τελειώσει γρήγορα η πολιτική κρίση¹¹⁹.

Μετά την παραίτηση Καραμανλή ορίστηκε νέα με πρωθυπουργό τον Παναγιώτη Πιπινέλη, εξωκοινοβουλευτικό υπουργό της απερχόμενης κυβέρνησης. Στις 17 Ιουλίου 1963 η νέα κυβέρνηση κατέθεσε στην Βουλή το εκλογικό νομοσχέδιο, που προέβλεπε την διενέργεια εκλογών με το σύστημα της «ενισχυμένης αναλογικής» που ήδη ίσχυε, με μικρές τροποποιήσεις και λίγο αργότερα όρισε ότι θα διεξαχθούν στις 3 Νοεμβρίου 1963. Κατά την διάρκεια της συζήτησης στην Βουλή για τον νέο εκλογικό νόμο υπήρξαν έντονες αντιπαραθέσεις που αφορούσαν όμως στην απαίτηση της Αντιπολίτευσης για παραίτηση της κυβέρνησης Πιπινέλη και τον διορισμό άλλης, για να εξασφαλιστεί το αδιάβλητό τους¹²⁰. Ο Γ. Παπανδρέου μάλιστα απείλησε και με αποχή του κόμματός του σε περίπτωση που το αίτημά του δεν γινόταν αποδεκτό¹²¹. Ο Κ. Καραμανλής, ο οποίος βρισκόταν στην Ζυρίχη μετά την παραίτηση της κυβέρνησής του, με επιστολή του προς τον Βασιλιά ζήτησε την αναβολή των εκλογών λόγω της τεταμένης κατάστασης. Τελικά επικράτησε η θέση της ΕΚ και ο Π. Πιπινέλης παραχώρησε την θέση του στον Πρόεδρο του Αρείου Πάγου, Στυλιανό Μαυρομιχάλη, ο οποίος προχώρησε στην λήψη μέτρων για την διασφάλιση της ομαλότητας και την αποφυγή επανάληψης των γεγονότων της προηγούμενης εκλογικής αναμέτρησης¹²².

¹¹⁹ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 22 Ιουνίου 1963.

¹²⁰ Νικολακόπουλος, «Από το τέλος του εμφυλίου ως την άνοδο της Ένωσης Κέντρου», σ. 206.

¹²¹ Για το ζήτημα της αποχής, ο Καραμανλής ανέφερε σε επιστολή του στον Αβέρωφ ότι «θα έπρεπε να ευχόμεθα για την αποχή του» γιατί δεν θα είχε απήχηση, ενώ είχε πληροφορίες για κάθοδο στις εκλογές της ΕΔΑ, του Μαρκεζίνη και του Βενιζέλου, σε περίπτωση μη καθόδου του Γ. Παπανδρέου. Κ. Σβολόπουλος (επιμ.) *Κ. Καραμανλής. Αρχείο. Γεγονότα και κείμενα*, Αθήνα 1994, τ.6., σ. 50.

¹²² Νικολακόπουλος, «Από το τέλος του εμφυλίου ως την άνοδο της Ένωσης Κέντρου», σ. 207.

Για την αντιπολιτευόμενη εφημερίδα *Ελευθερία* η κυβέρνηση Πιπινέλη σηματοδοτεί μια νέα αρχή στα πολιτικά πράγματα. Στο πρωτοσέλιδό της δεσπόζει ένα σκίτσο στο οποίο ο Καραμανλής παρουσιάζεται ως ορειβάτης που χάνει την ισορροπία του και πέφτει στον γκρεμό και μαζί του παρασύρει τις προσωποποιημένες Βία και Νοθεία που κρέμονται από αυτόν¹²³. Μετά την συγκρότηση της νέας κυβέρνησης, η δήλωση του Πιπινέλη ότι η νέα κυβέρνηση θα επαναφέρει στην χώρα την ομαλότητα αποτελεί σύμφωνα με τον συντάκτη, την πρώτη παραδοχή από την πλευρά της ΕΡΕ ότι στην χώρα επικρατούσε μέχρι τώρα πολιτική ανωμαλία και σημειώνει ότι αυτή η παραδοχή αποτελεί δικαίωση του «Ανένδοτου Αγώνα» του Γ. Παπανδρέου¹²⁴. Για την κυβέρνηση Πιπινέλη εκφράζεται δυσaréσκεια, γιατί αποτελείται από πολλά στελέχη της ΕΡΕ με αποτέλεσμα να θεωρείται αδύνατη η κάθαρση του κρατικού μηχανισμού, η οποία θα συνιστούσε «χαρακίρι» για αυτά τα στελέχη¹²⁵ και συμπληρώνει, την επόμενη ημέρα, ότι η παρουσία ανθρώπων που υπηρέτησαν την ΕΡΕ κάνει διαβλητή την κυβέρνηση, γιατί, ακόμα και αν ήταν Κίρκη ο Πιπινέλης δεν θα μπορούσε να μεταμορφώσει «τα ερίφια εις άκακα αρνιά», και ακόμα και αν υποθεθεί ότι οι ίδιοι μεταμορφώθηκαν σε «μετανοούσα Μαγδαληνή», η παρουσία τους «θα δώσει αέρα στα «παιδιά» και θα τα κάνουν χειρότερα «λίμπα» από τις προηγούμενες εκλογές». Επίσης επισημαίνει την δικαιολογημένη καχυποψία που υπάρχει στο κόμμα εκείνο που είχε υποστεί τις συνέπειες της «βίας και νοθείας» των προηγούμενων εκλογών και επικροτεί την απόφαση της ΕΚ να μην συμμετάσχει σε εκλογές παρωδία¹²⁶ τονίζοντας ότι πρέπει η κυβέρνηση Πιπινέλη να παραχωρήσει την θέση της σε κυβέρνηση κοινής εμπιστοσύνης¹²⁷.

Η απειλή της ΕΚ για αποχή από τις εκλογές, αν δεν αντικατασταθεί η κυβέρνηση Πιπινέλη, ωθεί τον αρθρογράφο της *Ελευθερίας* να σχολιάσει ότι σε περίπτωση αποχής του Κέντρου από τις εκλογές δεν θα αποκατασταθεί η ανωμαλία και γι' αυτό πρέπει να γίνουν προσπάθειες για να διευκολυνθεί η συμμετοχή του¹²⁸. Μετά τον διορισμό της κυβέρνησης Μαυρομιχάλη εκφράζει εκ μέρους της κοινής γνώμης ανακούφιση για την λύση που δόθηκε στο αδιέξοδο που είχε δημιουργηθεί,

¹²³ *Ελευθερία*, 19 Ιουνίου 1963.

¹²⁴ *Ελευθερία*, 20 Ιουνίου 1963.

¹²⁵ *Ελευθερία*, 21 Ιουνίου 1963.

¹²⁶ *Ελευθερία*, 22 Ιουνίου 1963.

¹²⁷ *Ελευθερία*, 26 Ιουνίου 1963.

¹²⁸ *Ελευθερία*, 20 Σεπτεμβρίου 1963.

και η οποία ανοίγει τον δρόμο προς τις κάλπες, τον μόνο τρόπο άρσης της πολιτικής ανωμαλίας των τελευταίων ετών¹²⁹.

Στον *Ημερήσιο Κήρυκα*, με αφορμή την προκήρυξη εκλογών για 3 Νοεμβρίου, ο συντάκτης, επαναλαμβάνοντας την ρήση «ουδέν κακό αμιγές καλού», επισημαίνει ότι η πρόσφατη πολιτική κρίση, απόρροια της άστοχης και επικίνδυνης πολιτικής ορισμένων πολιτικών, βοήθησε τους Έλληνες ψηφοφόρους να δουν με μεγαλύτερη καθαρότητα ποιο είναι το συμφέρον της χώρας και με την ψήφο τους να επιλέξουν ορθά και να εκλέξουν μια αυτοδύναμη κυβέρνηση που θα εξασφαλίσει το μέλλον του τόπου¹³⁰.

¹²⁹ *Ελευθερία*, 28 Σεπτεμβρίου 1963.

¹³⁰ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 28 Σεπτεμβρίου 1963.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3° **Η Ένωση Κέντρου στην εξουσία**

3.1. «Η Κυβέρνηση των 50 ημερών»

Η υπηρεσιακή κυβέρνηση του Στυλιανού Μαυρομιχάλη ορκίστηκε στις 28 Σεπτεμβρίου 1963 με στόχο να οδηγήσει την χώρα σε βουλευτικές εκλογές χωρίς να επαναληφθούν τα γεγονότα των προηγούμενων εκλογών για να μπορέσει η χώρα να επανέλθει σε ηρεμία. Ο προεκλογικός αγώνας ήταν οξύς, αλλά κύλησε ομαλά, όπως και η εκλογική αναμέτρηση από την άλλη, τα αποτελέσματα των εκλογών δημιούργησαν νέα προβλήματα και αυτό γιατί, το 42% που έλαβε η Ένωση Κέντρου συνιστούσε θεαματική αύξηση των ποσοστών της αλλά της έδινε μόνο 138 έδρες στην Βουλή και αδυνατούσε να σχηματίσει αυτοδύναμη κυβέρνηση. Η ΕΡΕ βρέθηκε στην δεύτερη θέση με 39,4% και 132 έδρες, αμέσως μετά η ΕΔΑ με 14,3% και 28 έδρες και το Κόμμα των Προοδευτικών του Σπ. Μαρκεζίνη, που κατέβηκε αυτόνομα στις εκλογές, έλαβε 3,7% και 2 έδρες, ενώ ο ίδιος δεν εκλέχτηκε καν βουλευτής.

Η ΕΚ σχημάτισε κυβέρνηση, την «Κυβέρνηση των πενήντα ημερών», όπως ονομάστηκε, η οποία έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης στις 23 Δεκεμβρίου 1963 με την στήριξη της ΕΔΑ. Ο Γ. Παπανδρέου όμως, όπως είχε ήδη εξαγγείλει, δεν είχε πρόθεση να στηριχτεί στην στήριξη των βουλευτών της Αριστεράς και λίγες ημέρες αργότερα, ζήτησε την διάλυση της Βουλής και την προφυγή εκ νέου στις κάλπες, ελπίζοντας να πετύχει το κόμμα του αυτοδυναμία. Μετά την παραίτηση της κυβέρνησης του Γ. Παπανδρέου ορίστηκε υπηρεσιακός πρωθυπουργός ο Ι. Παρασκευόπουλος, υποδιοικητής της Τράπεζας της Ελλάδας και προκηρύχθηκαν νέες εκλογές για την 16^η Φεβρουαρίου 1964, οι οποίες προσιδιάζαν περισσότερο σε ένα δημοψήφισμα, και θα διεξάγονταν με τον υπάρχοντα εκλογικό νόμο¹³¹.

Η ΕΡΕ, από την θέση της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης, έδειχνε να χάνει την δυναμική της και να εμφανίζει σημάδια κόπωσης. Μάλιστα, οι αντιθέσεις στο εσωτερικό της για την πολιτική που θα ακολουθούσε το κόμμα οδήγησαν τον Κ. Καραμανλή σε παραίτηση από την ενεργό πολιτική δράση και την αναχώρησή του

¹³¹ Όθων Τσουνάκος, «Από την άνοδο της Ένωσης Κέντρου στη Δικτατορία 1963-1967», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, σ. 208.

στο εξωτερικό. Νέος πρόεδρος της ΕΡΕ, μετά από πρόταση του Κ. Καραμανλή, ορίστηκε ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος¹³².

Ήπια και καθαρά πληροφοριακού χαρακτήρα υπήρξαν τα σχόλια της εφημερίδας *Ελευθερία* αμέσως μετά την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων των εκλογών της 3^{ης} Νοεμβρίου 1963. Μετά από μερικές ημέρες, εγκωμιάζει την κυβέρνηση Μαυρομιχάλη για την άψογη οργάνωση της διεξαγωγής των εκλογών, με τις οποίες έληξε η πολύμηνη πολιτική κρίση και τονίζει ότι είναι εθνική ανάγκη όλοι οι πολιτικοί άνδρες να αρθούν στο ύψος των περιστάσεων και να στηρίξουν την νέα κυβέρνηση, για να μην υπάρξει ακυβερνησία και κατ' επέκταση καταστροφή στην χώρας¹³³. Σε άλλο άρθρο, οι εκλογές που προκηρύχθηκαν για την 16^η Φεβρουαρίου χαρακτηρίζονται «ιστορικός σταθμός» στα πολιτικά χρονικά, καθώς θα λύσουν οριστικά το πολιτικό πρόβλημα¹³⁴ και θεωρούνται επιβεβλημένες, αφού δεν ήταν δυνατόν να μείνει στην εξουσία μία κυβέρνηση που δεν διαθέτει την απόλυτη πλειοψηφία¹³⁵. Ταυτόχρονα, εκφράζεται αισιοδοξία για θρίαμβο της ΕΚ στις προσεχείς εκλογές με τον δημοσιογράφο να αναρωτιέται ειρωνικά από πού αντλεί την αισιοδοξία του ο τέως Πρόεδρος της Βουλής Κ. Ροδόπουλος, ο οποίος εμφανίζεται στην Λάρισα αισιόδοξος και χαρούμενος¹³⁶.

Αντίθετα, το αποτέλεσμα των εκλογών χαρακτηρίζεται ως μη αναμενόμενο από τον συντάκτη του *Ημερήσιου Κήρυκα*, αφού οι περισσότεροι περίμεναν μια πτώση των ποσοστών της ΕΡΕ αλλά σε καμία περίπτωση δεν περίμεναν να ενισχυθεί η ΕΚ με περίπου εκατό χιλιάδες νέους ψηφοφόρους, και τονίζεται ότι θα γίνει απολύτως σεβαστό, αφού αυτή ήταν η ετυμηγορία του ελληνικού λαού¹³⁷. Λίγες εβδομάδες αργότερα, κατηγορεί τον Γ. Παπανδρέου για συνεργασία με την ΕΔΑ, την οποία αποδεικνύει το μεγάλο ποσοστό της ΕΚ, που σίγουρα οφείλεται στην πριμοδότηση από την άκρα αριστερά¹³⁸.

Η προκήρυξη των εκλογών επαναφέρει το δίπολο «εθνικόφρονες» και «μη εθνικόφρονες», με την εφημερίδα να αναφέρεται στο Λαϊκό μέτωπο που έχει στηθεί από την ΕΚ και την άκρα αριστερά, ενώ και η εθνικόφρων παράταξη παρουσιάζεται

¹³² Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, σ. 325-326.

¹³³ *Ελευθερία*, 11 Νοεμβρίου 1963.

¹³⁴ *Ελευθερία*, 3 Ιανουαρίου 1964.

¹³⁵ *Ελευθερία*, 4 Ιανουαρίου 1964.

¹³⁶ *Ελευθερία*, 18 Ιανουαρίου 1964.

¹³⁷ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 7 Νοεμβρίου 1963.

¹³⁸ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 29 Νοεμβρίου 1963.

ενωμένη εναντίον τους, αφού επήλθε συμφωνία για συνεργασία της ΕΡΕ και του κόμματος των Προοδευτικών στις επερχόμενες εκλογές, η οποία, σύμφωνα με τον αρθρογράφο, θα την οδηγήσει σε άνευ προηγουμένου εκλογικό θρίαμβο.¹³⁹ Ταυτόχρονα, αν και παρουσιάζεται ως θεομηνία η διακυβέρνηση της χώρας από τον Γ. Παπανδρέου μετά τις εκλογές της 3^{ης} Νοεμβρίου, θεωρείται ταυτόχρονα και ευτύχημα ότι κυβέρνησε η ΕΚ έστω και για 50 ημέρες, γιατί αφυπνίστηκε ο λαός, ο οποίος έχει ακόμα μία ευκαιρία να επανορθώσει το σφάλμα των τελευταίων εκλογών και να στηρίξει τα εθνικόφρονα κόμματα που κατέρχονται ενωμένα¹⁴⁰. Λίγες ημέρες αργότερα, ο αρθρογράφος του *Κήρυκα* χαρακτηρίζει εύκολη την επιλογή των εκλογέων, αφού στις εκλογές της 16^{ης} Φεβρουαρίου κατέρχονται ουσιαστικά δύο παρατάξεις: η εθνική, που αγωνίζεται για το Έθνος, την Δημοκρατία, και την οικονομική ευημερία και από την άλλη, η παράταξη της εσωτερικής αναρχίας, της οικονομικής εξαθλίωσης και της εκμηδένισης της δραχμής, που εκπροσωπείται από την ΕΚ και την ΕΔΑ. Εκφράζει δε την ελπίδα ότι θα κατανηφιστεί ο Γ. Παπανδρέου, αφού κάθε ψήφος στο κόμμα του ανοίγει τον δρόμο στους κομμουνιστές, τους οποίους ο ίδιος είναι ανίκανος να αναχαιτίσει, όπως τον φοβερό Δεκέμβριο του 1944 και θα ζητήσει πάλι την βοήθεια άλλων¹⁴¹.

3.2. Ο θρίαμβος της Ένωσης Κέντρου

Οι εκλογές της 16^{ης} Φεβρουαρίου κατέληξαν σε θρίαμβο για την ΕΚ, η οποία κατάφερε να αυξήσει το ποσοστό της κατά 10 περίπου ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με τις εκλογές του Νοεμβρίου, λαμβάνοντας το 52,7% του εκλογικού σώματος και εξασφαλίζοντας την αυτοδυναμία στην Βουλή με 171 έδρες. Η μεγάλη αύξηση των βουλευτών της ΕΚ ανανέωσε σε μεγάλο βαθμό τα στελέχη του κεντρώου χώρου, δημιούργησε όμως μέσα στους κόλπους του κόμματος δύο υποομάδες, οι οποίες είχαν διαφορετικά πολιτικά βιώματα και ιδεολογική ταυτότητα. Η ΕΡΕ, η οποία συνεργάστηκε με το Κόμμα των Προοδευτικών, έλαβε 35,3% και 107 έδρες και η ΕΔΑ με 11,8% των ψήφων εξασφάλισε 22 έδρες¹⁴². Η χώρα έμπαινε σε μια νέα περίοδο έχοντας μια προοδευτική κυβέρνηση που με απόλυτη αυτοδυναμία θα

¹³⁹ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 12 Ιανουαρίου 1964.

¹⁴⁰ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 15 Ιανουαρίου 1964.

¹⁴¹ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 29 Ιανουαρίου 1964

¹⁴² Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, σ. 328 και 337-338.

μπορούσε να προχωρήσει σε ριζικές αλλαγές. Η έναρξη όμως αυτής της νέας περιόδου σφραγίστηκε από δύο θανάτους: λίγες ημέρες πριν τον εκλογικό θρίαμβο της ΕΚ, πέθανε ο Σ. Βενιζέλος, άτυπος συναρχηγός της, ενώ στις 6 Μαρτίου πέθανε και ο Βασιλιάς Παύλος, αφήνοντας τον Θρόνο στον γιο του Κωνσταντίνο Β΄.

Ο θάνατος του Σ. Βενιζέλου συντάραξε το Πανελλήνιο και η *Ελευθερία* καλύπτει το γεγονός με εκτενή άρθρα για την δράση και την ζωή του, για το χρονικό του θανάτου του, αλλά και με μικρές ιστορίες της καθημερινότητάς του που περιγράφουν εναργέστερα τον χαρακτήρα του. Επίσης, σε πρωτοσέλιδο άρθρο με τίτλο «ο μαχητής που έπεσε», πλέκει το εγκώμιο του εκλιπόντος και τονίζει ότι πέθανε σε ώρα μάχης την αυγή του θριάμβου δίνοντας τον υπέρ πάντων αγώνα για την αποκατάσταση της Δημοκρατίας και υπογραμμίζει ότι θα μείνει στην μνήμη όλων σαν φωτεινό παράδειγμα πολιτικού ήθους και προσφοράς στο έθνος¹⁴³.

Το αποτέλεσμα των εκλογών χαρακτηρίζεται θρίαμβος της δημοκρατίας από την *Ελευθερία*¹⁴⁴, που όμως δεν ξάφνιασε κανέναν, καθώς γνώριζαν τόσο η ηγεσία της ΕΡΕ όσο και ο Παπανδρέου, σαν άριστος γνώστης της πολιτικής κατάστασης, ότι μια εκλογική αναμέτρηση σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα θα έδινε απόλυτη πλειοψηφία στην ΕΚ και γι' αυτό η ΕΡΕ ήθελε την αναβολή τους, ενώ η ΕΚ τις επεδίωξε¹⁴⁵. Από την άλλη, στον *Ημερήσιο Κήρυκα* τονίζεται ότι είναι απολύτως σεβαστή η ετυμηγορία του ελληνικού λαού, ο οποίος έδωσε την εντολή στον Γ. Παπανδρέου να κυβερνήσει και στην ΕΡΕ να ασκήσει τον ρόλο της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης και να κάνει το χρέος της για να λειτουργήσει ομαλά το κοινοβουλευτικό δημοκρατικό πολίτευμα. Επισημαίνεται, επίσης, ότι η εφημερίδα εκπροσωπεί την εθνική παράταξη και θα συνεχίσει την αποστολή της κάνοντας εποικοδομητική κριτική στην κυβέρνηση, στην οποία εύχεται να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της και να μην απογοητεύσει νωρίς τον ελληνικό λαό¹⁴⁶.

¹⁴³ *Ελευθερία*, 8 Φεβρουαρίου 1964.

¹⁴⁴ *Ελευθερία*, 17 Φεβρουαρίου 1964.

¹⁴⁵ *Ελευθερία*, 18 Φεβρουαρίου 1964.

¹⁴⁶ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 19 Φεβρουαρίου 1964.

3.3. Η διακυβέρνηση της χώρας από την Ένωση Κέντρου

Η νέα κυβέρνηση από την αρχή της θητείας της εξέφρασε την πρόθεση να προχωρήσει σε ένα μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα, όμως το πολιτικό πλαίσιο που είχε διαμορφωθεί μετά τις εκλογές ήταν ιδιόρρυθμο. Η ΕΚ δεν κατάφερε παρά την μεγάλη της επιτυχία και την συσπείρωση των δυνάμεων της κατά την διάρκεια του «Ανένδοτου Αγώνα» να μετουσιωθεί σε πραγματικό κόμμα αρχών, αλλά ουσιαστικά το συνεκτικό της στοιχείο ήταν η χαρισματική προσωπικότητα του Γ. Παπανδρέου. Στην πραγματικότητα τα στελέχη της προέρχονταν από ένα ευρύ ιδεολογικό φάσμα και έτσι δεν έλειπαν οι ενδοκομματικές προστριβές, γεγονός που φάνηκε από τις αντιδράσεις και την «ανταρσία» που εκδηλώθηκε στην ψηφοφορία για τον Πρόεδρο της Βουλής. Από την άλλη, το κόμμα της ΕΡΕ, ένα παραδοσιακά αρχηγικό κόμμα βρέθηκε ξαφνικά χωρίς τον ιστορικό της ηγέτη, έχοντας υποστεί ταυτοχρόνως μια συντριπτική ήττα. Ο νέος της αρχηγός, ο Π. Κανελλόπουλος, ένας αξιολογότερος άνθρωπος που διέθετε δημοκρατικές αξίες, δεν μπόρεσε να ξεπεράσει τις εμφυλιοπολεμικές αγκυλώσεις και να δώσει νέα δυναμική στο κόμμα, ενώ παράλληλα, ένα μικρό μέρος της ΕΡΕ, που κινούνταν στα δεξιά άκρα της παράταξης, άρχισε να αυτονομείται και να επιβουλεύεται τον κοινοβουλευτισμό. Και στην ΕΔΑ όμως, διαμορφώθηκαν διαφορετικές τάσεις: κάποιες ομάδες επιζητούσαν την σύμπλευση με την κεντροαριστερά και την αποδέσμευση από το ΚΚΕ, ενώ κάποιες άλλες κατηγορούσαν την ηγεσία της για έλλειψη δυναμισμού και συμπίεση με το Κέντρο.

Μέσα σε αυτές τις αδυναμίες των κομμάτων ήρθε να προστεθεί και η επιθυμία κάποιων εξωκοινοβουλευτικών παραγόντων, που ήθελαν να χαράξουν ή να επιβάλλουν την δική τους πολιτική γραμμή: τα Ανάκτορα, κυρίως ένας κύκλος Αυλικών γύρω από την Βασιλομήτορα, παραστρατιωτικοί κύκλοι μέσα στο στράτευμα, που προέρχονταν κυρίως από τον ΙΔΕΑ¹⁴⁷ και θεωρούσαν τον εκσυγχρονισμό και τον εκδημοκρατισμό ως δομική απειλή για το αστικό καθεστώς

¹⁴⁷ Ο Ι.Δ.Ε.Α (Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών) ήταν μια παρακρατική οργάνωση που έδρασε στον χώρο των Ενόπλων Δυνάμεων την περίοδο 1949-1967. Ιδρύθηκε στις 25 Οκτωβρίου 1945 στην Αθήνα ως μια μυστική αντικομμουνιστική οργάνωση, από αξιωματικούς που άνηκαν στο συντηρητικό και φιλοβασιλικό χώρο και θεωρούσαν ότι είναι οι θεματοφύλακες των αξιών του Έθνους, οι οποίοι επεδίωκαν να ενισχύσουν την θέση τους εντός του στρατεύματος έναντι των βενιζελικών αξιωματικών που είχαν αποστρατευτεί ή αποταχτεί μετά το κίνημα του 1935 και ανακλήθηκαν στην ενεργό υπηρεσία από τους Βρετανούς. Παπαγελάς, ό.π., σ. 27 και Σόλων Νεοκλ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, τόμος Β', Εκδόσεις Polaris, Αθήνα 2010, σ. 85-86.

προερχόμενη από τον «κομμουνισμό» και τέλος οι Αμερικανοί, των οποίων η παρεμβατικότητα στην πολιτική ζωή είχε παγιωθεί στα χρόνια του Εμφυλίου πολέμου¹⁴⁸.

Στα θέματα εσωτερικής πολιτικής η Κυβέρνηση της ΕΚ κινήθηκε μέσα σε ένα πνεύμα εκδημοκρατισμού και φιλελευθεροποίησης¹⁴⁹. Ταυτόχρονα, προχώρησε σε αλλαγές στην ηγεσία των Ενόπλων Δυνάμεων, χωρίς να επιφέρει όμως ριζικές ανατροπές που θα μπορούσαν να δημιουργήσουν ρήξη με τον Θρόνο και χωρίς να προχωρήσει, όπως είχε προαναγγείλει από το βήμα της Βουλής, σε αλλαγές που θα διέλυαν τον ΙΔΕΑ¹⁵⁰. Η αναποφασιστικότητα που επέδειξε σχετικά με την διάλυση των οργανώσεων που δρούσαν στο εσωτερικό του στρατεύματος δημιούργησε νέα προβλήματα, καθώς κάποιοι κατώτεροι αξιωματικοί προσκείμενοι στην ΕΚ ήδη από το καλοκαίρι του 1964 συγκρότησαν μια νέα μυστική οργάνωση, τον ΑΣΠΙΔΑ και λίγο αργότερα ήρθαν σε επαφή και με τον Α. Παπανδρέου¹⁵¹.

Ένα από τα σοβαρότερα όμως ζητήματα που έπρεπε να διαχειριστεί η ελληνική κυβέρνηση από την έναρξη της θητείας της ήταν η αναζωπύρωση του Κυπριακού Ζητήματος. Οι διακοινοτικές συγκρούσεις που ξέσπασαν στην Λευκωσία τον Δεκέμβριο του 1963, η χάραξη της «πράσινης γραμμής» και οι απειλές των Τούρκων για άμεση επέμβαση στο νησί ώθησαν την ελληνική κυβέρνηση στην μυστική αμυντική ενίσχυση της Κύπρου και ταυτόχρονα σε μια έντονη διπλωματική δραστηριότητα σε συνεργασία με την Κυπριακή Δημοκρατία υπό την αιγίδα των Αμερικανών. Η κύρια γραμμή της ελληνικής πολιτικής, τόσο της Ελλαδικής όσο και της Κυπριακής, ήταν η «Ένωση», αλλά η ΕΚ θέλοντας να περιορίσει τις ενέργειες του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου θεωρούσε ότι για να επιτευχθεί έπρεπε όλες οι διπλωματικές κινήσεις να ελέγχονται και να απορρέουν από ένα «εθνικό κέντρο».

Η άμεση παρέμβαση των Αμερικανών στην συνεχή τουρκική επιθετικότητα οδήγησε σε διαπραγματεύσεις, όχι με απευθείας συνομιλίες αλλά μέσω του Υπουργού Εξωτερικών των ΗΠΑ Ντ. Άτσεσον¹⁵². Όλα τα σχέδια λύσης του

¹⁴⁸ Τσουνάκος, ό.π, σ. 208.

¹⁴⁹ Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, σ. 342-343.

¹⁵⁰ Παπαχελάς, ό.π, σ. 114-115.

¹⁵¹ Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, σ. 343.

¹⁵² Η άρνηση του Γ. Παπανδρέου να συνομιλήσει απευθείας με τον Ισμέτ Ινονού, για να μην καταστήσει με αυτόν τον τρόπο το Κυπριακό Ζήτημα διμερές, έφερε και το πρώτο ρήγμα στις σχέσεις ΕΚ και ΗΠΑ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, σ. 341-342.

Κυπριακού που προτάθηκαν από τον Άτσεσον είχαν ως βάση την «Ένωση» με την παραχώρηση όμως εδαφικών ανταλλαγμάτων, τα οποία συλλήβδην απέρριψε ο Μακάριος. Με την θέση του Αρχιεπισκόπου τάχθηκε και ο νεοεκλεγείς βουλευτής της ΕΚ, Ανδρέας Παπανδρέου, γιος του Γ. Παπανδρέου. Η διαφοροποίηση του Α. Παπανδρέου από την κύρια γραμμή του κόμματος υποδήλωνε και μια έλλειψη συνοχής στους κόλπους της ΕΚ, η οποία στην πορεία επέφερε βαθύ ρήγμα στους κόλπους της¹⁵³.

3.4. Οι δημοτικές εκλογές του 1964

Η νέα γραμμή πολιτικής αντιπαράθεσης «δεξιών» και «αντιδεξιών», που διαμορφώθηκε κατά την διάρκεια του «ανένδοτου αγώνα», αποτυπώθηκε και στις δημοτικές εκλογές που διεξήχθησαν τον Ιούλιο του 1964. Η ΕΚ, μην έχοντας τους τοπικούς μηχανισμούς που θα μπορούσαν να στηρίζουν την αυτόνομη πορεία της στις εκλογές, συντάχθηκε μαζί με την ΕΔΑ, η οποία με αυτόν τον τρόπο διατήρησε την επιρροή της στην κεντροαριστερά. Τα αποτελέσματα των εκλογών ανέδειξαν για μία ακόμα φορά την δυναμική του «αντιδεξιού» πόλου, ο οποίος κέρδισε τους μεγαλύτερους δήμους της χώρας και την πτώση της επιρροής της ΕΡΕ, που κάθε άλλο παρά συγκυριακή ήταν¹⁵⁴.

Οι δημοτικές εκλογές παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον τοπικό Τύπο και καλύπτονται με καθημερινά άρθρα ειδησεογραφικού χαρακτήρα. Στην πόλη της Λάρισας δεν υπήρξε συνεργασία της ΕΚ με την ΕΔΑ, αλλά και τα τρία κόμματα είχαν τους δικούς τους συνδυασμούς: υποψήφιος με την ΕΚ ήταν ο Σωκράτης Ναός, με την ΕΡΕ ο απερχόμενος δήμαρχος Δημήτριος Χατζηγιάννης και με την ΕΔΑ ο Αλέξανδρος Χονδρονάσιος. Όπως είναι φυσικό, τόσο η *Ελευθερία* όσο και ο *Ημερήσιος Κήρυκας*, στηρίζουν κυρίως τους υποψηφίους των κομμάτων στα οποία πρόσκεινται. Στην *Ελευθερία* εκφράζεται η πεποίθηση, η οποία ενισχύθηκε από την μεγαλειώδη προεκλογική ομιλία του υποψήφιου Δημάρχου Σωκράτη Ναού στην

¹⁵³ Ο Γ. Παπανδρέου, αν και αρχικά είχε αποδεχτεί την τελευταία εκδοχή του σχεδίου Άτσεσον, τελικά το απέρριψε συντασσόμενος με την άποψη του γιου του. Στο ίδιο, σ. 342

¹⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 343-346.

Κεντρική πλατεία της πόλης, ότι ο εκλεκτός της ΕΚ θα εκλεγεί αποδεικνύοντας για μία ακόμη φορά ότι οι Λαρισαίοι βρίσκονται στις προφυλακές της Δημοκρατίας¹⁵⁵.

Το αποτέλεσμα των εκλογών του Δήμου Λάρισας ξάφνιασε τον τοπικό Τύπο και φυσικά τον πολιτικό κόσμο της πόλης, αφού υπερίσχυσε η αριστερά και Δήμαρχος εκλέχθηκε ο Αλ. Χονδρονάσιος. Διαβάζουμε στα σχόλια της *Ελευθερίας* ότι η μεγάλη άνοδος της αριστεράς προκάλεσε σε όλους τεράστια έκπληξη καθώς το ποσοστό που έλαβε ο υποψήφιος της ΕΔΑ, Αλ. Χονδρονάσιος, ήταν 46% και μόλις 17% το ποσοστό του υποψηφίου της ΕΚ¹⁵⁶, γεγονός που ξάφνιασε ακόμα και τους νικητές. Παράλληλα εκφράζει την ελπίδα όλων των Λαρισαίων, ανεξαρτήτου πολιτικής τοποθέτησης, ότι η νέα δημοτική αρχή θα δουλέψει σκληρά για το συμφέρον της πόλης¹⁵⁷.

Η εφημερίδα *Ημερήσιος Κήρυκας* επιχειρεί να δώσει πολιτική διάσταση στο αποτέλεσμα. Έτσι στο πρωτοσέλιδο της 7ης Ιουλίου 1964 σχολιάζεται ότι σε όσες πόλεις η ΕΚ δεν συνεργάστηκε με την ΕΔΑ εκλέχθηκαν αριστεροί υποψήφιοι ως δήμαρχοι, όπως και στην πόλη της Λάρισας, που ο υποψήφιος της ΕΚ βρέθηκε στην 3^η θέση με ποσοστό μόνο 17% και τονίζεται ότι η συντριβή του υποψηφίου της ΕΚ είναι προσωπική ήττα του Παπανδρέου, η οποία εγείρει και πολιτικό ζήτημα¹⁵⁸. Όπως χαρακτηριστικά τονίζεται και στο άρθρο της επόμενης ημέρας, τα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών δείχνουν ότι η ΕΚ έχει χάσει μεγάλο ποσοστό μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα μετά τις βουλευτικές εκλογές, ενώ αντίθετα η αριστερά το διπλασίασε, γεγονός που αποδεικνύει ότι ο «αριστερισμός» του Γ. Παπανδρέου και ο «τροτσκιστής υιός του» οδηγούν την χώρα στον κομμουνισμό, και επίσης φανερώνει με τον καλύτερο τρόπο ότι η ΕΚ πριμοδοτήθηκε από την αριστερά στις τελευταίες εκλογές, γιατί κανένας Φιλελεύθερος ή Κεντρώος δεν θα ψήφιζε κομμουνιστή υποψήφιο¹⁵⁹.

¹⁵⁵ *Ελευθερία*, 4 Ιουλίου 1964.

¹⁵⁶ *Ελευθερία*, 7 Ιουλίου 1964.

¹⁵⁷ *Ελευθερία*, 9 Ιουλίου 1964.

¹⁵⁸ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 7 Ιουλίου 1964.

¹⁵⁹ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 8 Ιουλίου 1964.

3.5. Νέα όξυνση της πολιτικής αντιπαράθεσης

Η συμπόρευση της ΕΚ και της ΕΔΑ στις δημοτικές εκλογές οδήγησε στην μερική άμβλυνση του μετεμφυλιακού κλίματος. Η κυβέρνηση, χωρίς βέβαια να ικανοποιήσει πλήρως τα αιτήματα της ΕΔΑ για αναγνώριση της εαμικής αντίστασης, θέλοντας να εξάρει τον ρόλο γενικά της Εθνικής Αντίστασης, αποφάσισε να οργανωθούν εκδηλώσεις τόσο για την απελευθέρωση από τα γερμανικά στρατεύματα κατοχής όσο και για την ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου. Δυστυχώς, κατά την διάρκεια των εκδηλώσεων στον Γοργοπόταμο, η ανατίναξη μιας νάρκης είχε ως αποτέλεσμα τον θάνατο και τον τραυματισμό πολλών παρευρισκόμενων. Το τραγικό αυτό γεγονός ώθησε την ΕΡΕ, η οποία είχε ως σημείο αναφοράς της αντιπολιτευτικής της γραμμής τον «κομμουνιστικό κίνδυνο», να οξύνει την λεκτική αντιπαράθεσή της με την κυβέρνηση.

Η *Ελευθερία* σχολιάζοντας το ατύχημα στον Γοργοπόταμο αναφέρει ότι συντάραξε το Έθνος, καθώς 21 χρόνια μετά την ανατίναξη της ιστορικής γέφυρας χύθηκε πάλι άφθονο αίμα, και ότι όλοι αναρωτιούνται τι συνέβη και περιμένουν την εξιχνιάσή του¹⁶⁰. Δύο μέρες αργότερα, μετά την διαπίστωση των αρχών ότι η πολύνεκρη τραγωδία του Γοργοποτάμου οφειλόταν σε ατύχημα, ο συντάκτης επικρίνει τα κόμματα της αντιπολίτευσης για την επιχειρούμενη πολιτική εκμετάλλευση μιας τέτοιας τραγωδίας, ενώ εκθειάζει την κυβέρνηση για την σοβαρότητα και ταχύτητα με την οποία κινήθηκε για να εξιχνιάσει την υπόθεση και εκφράζει την πεποίθησή του ότι με την ίδια σοβαρότητα θα τιμωρήσει και τους υπεύθυνους. Ταυτόχρονα σχολιάζει ειρωνικά ότι η «σκληρή» γραμμή που υιοθέτησε ο Π. Κανελλόπουλος στην διάρκεια της συζήτησης στην Βουλή για τα γεγονότα του Γοργοποτάμου εναντίον του πρωθυπουργού και του αρχηγού της ΕΔΑ είχε ως αντικειμενικό στόχο εκείνους που φιλοδοξούν να του πάρουν την εξουσία¹⁶¹. Ο *Ημερήσιος Κήρυκας*, από την άλλη, στο πρωτοσέλιδό του αναφέρεται στο δριμύ κατηγορητήριο του Κανελλόπουλου κατά της Κυβερνήσεως του Γ. Παπανδρέου, βάσει του οποίου υπεύθυνη για όσα συνέβησαν στον Γοργοπόταμο είναι η κυβέρνηση, επειδή παρέδωσε την χώρα στην αναρχία¹⁶².

¹⁶⁰ *Ελευθερία*, 1 Δεκεμβρίου 1964.

¹⁶¹ *Ελευθερία*, 3 Δεκεμβρίου 1964.

¹⁶² *Ημερήσιος Κήρυκας*, 1 Δεκεμβρίου 1964.

Εκτός όμως από την αντιπολίτευση, η κυβέρνηση δεχόταν έντονη κριτική και από μερίδα των στελεχών της. Οι ενδοκομματικές αντιπαραθέσεις στο κυβερνών κόμμα, που είχαν ξεκινήσει το καλοκαίρι του 1964 με αφορμή το Κυπριακό, εντάθηκαν ακόμα περισσότερο τον Νοέμβριο του ίδιου έτους, όταν φιλοκυβερνητικές εφημερίδες κατηγόρησαν τον Α. Παπανδρέου, γιο του πρωθυπουργού και Αναπληρωτή Υπουργό Συντονισμού, για υπέρμετρες φιλοδοξίες και αριστερίζουσες θέσεις και συνεχίστηκαν τον Ιανουάριο του 1965, παρά την παραίτησή του από την κυβέρνηση. Η απομάκρυνση του Α. Παπανδρέου δεν αποσόβησε την πολιτική κρίση που διαφαινόταν, καθώς τόσο οι εσωκομματικοί του αντίπαλοι συνέχισαν να αντιπολιτεύονται την ίδια τους την παράταξη, αλλά πολύ περισσότερο η ΕΡΕ, το Παλάτι και οι Αμερικανοί στράφηκαν στην λύση της αντικατάστασης της κυβέρνησης από άλλη, λιγότερο φιλική στους κομμουνιστές¹⁶³, χωρίς όμως να λαμβάνουν υπόψη τους την τεράστια δημοτικότητα του Γ. Παπανδρέου¹⁶⁴.

Ο Γ. Παπανδρέου επέλεξε να αμυνθεί στις πολύπλευρες επιθέσεις που δεχόταν αναμοχλεύοντας και αναδεικνύοντας γεγονότα του παρελθόντος ως μείζονα, οξύνοντας ακόμα περισσότερο τα πολιτικά πάθη. Στις 22 Ιανουαρίου 1965 η ΕΔΑ κατέθεσε πρόταση παραπομπής του Κ. Καραμανλή και στελεχών της κυβέρνησής του στο Ειδικό Δικαστήριο για διαχειριστικές ανωμαλίες στην ΔΕΗ κατά την περίοδο 1955-1961, η οποία προκάλεσε την οργισμένη αντίδραση της ΕΡΕ που την θεώρησε προσπάθεια αντιπερισπασμού από φλέγοντα ζητήματα και ταυτόχρονα μια κίνηση της ΕΔΑ αλλά και του Κέντρου να πλήξουν ηθικά τον ιδρυτή της. Η πρόταση παραπομπής, αν και δεν είχε ουσιαστικό περιεχόμενο, καθώς τα όποια αδικήματα είχαν παραγραφεί, συζητήθηκε στην Βουλή και ψηφίστηκε τόσο από του βουλευτές της ΕΔΑ όσο και από τους περισσότερους βουλευτές της ΕΚ. Ο ίδιος ο Γ. Παπανδρέου εμμέσως ενθάρρυνε τους βουλευτές του να ψηφίσουν υπέρ της παραπομπής, θεωρώντας την σαν μια νίκη του απέναντι στην ΕΡΕ. Στην πραγματικότητα όμως, η ψηφοφορία ανέδειξε πόσο μεγάλο ήταν το ρήγμα που είχε δημιουργηθεί στο εσωτερικό του κόμματός του, καθώς 25 βουλευτές, ανάμεσά τους και πρωτοκλασάτα στελέχη της ΕΚ, ψήφισαν εναντίον της παραπομπής και υπέρ της παραγραφής της υπόθεσης, θέση την οποία υποστήριζε και η ΕΡΕ. Τελικά, ψηφίστηκε η πρόταση και η αρμόδια ανακριτική επιτροπή, αφού ακολούθησε

¹⁶³ Παπαγελάς, ό.π., σ. 153-159.

¹⁶⁴ Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, σ. 346-349.

παρελκυστική τακτική, υπέβαλε μια έκθεση, η οποία δεν ήταν επαρκώς στοιχειοθετημένη και δημιουργούσε πιθανότητες καταψήφισής της. Έτσι ο Γ. Παπανδρέου, στις 16 Ιουνίου, μία ημέρα πριν την επίμαχη ψηφοφορία για την παραπομπή, τάχθηκε υπέρ της παραγραφής του αδικήματος, κίνηση η οποία ανέδειξε εκ νέου τις εσωκομματικές τριβές και δυναμίτισε ακόμα περισσότερο το ήδη τεταμένο κλίμα βαθαίνοντας την πολιτική κρίση¹⁶⁵.

Αμέσως μετά την πρόταση της ΕΔΑ για την παραπομπή του Κ. Καραμανλή και των άλλων στελεχών της κυβέρνησής του, στην εφημερίδα *Ελευθερία* δεν υπάρχουν σχόλια, παρά μόνο ειδησεογραφικά άρθρα, σχετικά με την έναρξη της συζήτησης στην Βουλή για την πρόταση της ΕΔΑ, καθώς και για την απόφαση της Βουλής για σύσταση εξεταστικής επιτροπής, που θα αποφανθεί για την παραπομπή. Ο *Ημερήσιος Κήρυκας* όμως θεωρεί την πρόταση παραπομπής «δολοφονία του πολιτεύματος» από τον Γ. Παπανδρέου, ο οποίος ρυμουλκούμενος από τους κομμουνιστές, ψάχνει τρόπους για να καλύψει την προδοσία που συντελέστηκε στο Κυπριακό¹⁶⁶.

Ιδιαίτερη αίσθηση όμως προκαλούν τα σχόλια των δύο εφημερίδων για την απόφαση της Βουλής για την παραγραφή του αδικήματος. Όπως είναι φυσικό, ο *Ημερήσιος Κήρυκας* κατηγορεί την κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου ότι ο στόχος της από την εξεταστική επιτροπή για την υπόθεση της ΔΕΗ ήταν η εξόντωση των πολιτικών της αντιπάλων μέσω της συκοφαντίας και μια προσπάθεια να εκμηδενίσει το τεράστιο κυβερνητικό έργο του Κ. Καραμανλή, γιατί, ενώ ήταν δεδομένη η παραγραφή, δέχθηκε την πρόταση της ΕΔΑ και επέτρεψε την συζήτηση στο κοινοβούλιο. Την κατηγορεί επίσης ότι, όταν ολοκλήρωσε την «επιχείρηση σπίλωσης», επέβαλε μέσω του Προέδρου της Βουλής πρόταση παραγραφής της υπόθεσης, στερώντας με πονηριά την δυνατότητα να αποδείξουν αυτοί που συκοφαντούνται την αλήθεια και να συντρίψουν τους κατηγορούς τους¹⁶⁷ και συμπληρώνει ότι εσκεμμένα και ενώ γνώριζε «ο εραστής της εξουσίας» ότι είχε επέλθει παραγραφή, λειτουργώντας με εμπάθεια και ανηθικότητα, δημιούργησε

¹⁶⁵ Στην καταψήφιση της πρότασης παραπομπής του Κ. Καραμανλή πρωτοστάτησε ο Κ. Μητσοτάκης, που θεωρείτο διάδοχος του Γ. Παπανδρέου στην ηγεσία της ΕΚ και η ομάδα του, αλλά και άλλα επιφανή στελέχη όπως ο Πρόεδρος της Βουλής Γ. Αθανασιάδης – Νόβας, Στ. Στεφανόπουλος, Σταύρος Κωστόπουλος, Π. Γαρουφαλιάς και Δ. Παπασπύρου. Αντώνης Κλάνης, «Η απόπειρα παραπομπής του Καραμανλή», *Καθημερινή*, Αθήνα, 29-30 Οκτωβρίου 2016, σ. 28.

¹⁶⁶ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 7 Φεβρουαρίου 1965.

¹⁶⁷ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 13 Ιουνίου 1965.

τεχνητό θόρυβο για να πλήξει την αξιοπιστία του εθνικού ηγέτη Κ. Καραμανλή¹⁶⁸. Στο φύλλο της επόμενης ημέρας, με σχόλιό του, επικροτεί την απόφαση της κοινοβουλευτικής ομάδας της ΕΡΕ να αποχωρήσει από την ψηφοφορία, γιατί δικαίως, σύμφωνα με τον συντάκτη, έπρεπε να διενεργηθεί ψηφοφορία για το αν υπήρξε ή όχι αδίκημα, που είναι και η ουσία του ζητήματος, και όχι επί της παραγραφής ή μη¹⁶⁹.

Για την εφημερίδα *Ελευθερία*, όμως, η υπόθεση της παραπομπής στο ειδικό δικαστήριο του πρώην πρωθυπουργού Κ. Καραμανλή και στελεχών της Κυβέρνησής του για το σκάνδαλο της ΔΕΗ συνδέεται με την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ, την οποία θεωρεί αντιπερισπασμό της δεξιάς για να ξεχαστεί το σκάνδαλο της ΔΕΗ¹⁷⁰, τονίζοντας επίσης ότι είναι ανάξια σχολιασμού κάποια δημοσιεύματα που κάνουν λόγο περί συνδιαλλαγής μεταξύ κυβέρνησης και ΕΡΕ, ώστε η πρώτη να απαλλάξει τα στελέχη της από την καταδίκη για την υπόθεση της ΔΕΗ με αντάλλαγμα την επιείκεια της αξιωματικής αντιπολίτευσης στην υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ¹⁷¹. Όσο για την πρόταση παραγραφής του αδικήματος, ο συντάκτης θεωρεί ότι αποτυπώνει την προσπάθεια της κυβέρνησης να τερματιστεί η πολιτική οξύτητα της τελευταίας περιόδου¹⁷², και κατηγορεί την ΕΡΕ για αγνωμοσύνη, αφού αρνείται να αναγνωρίσει την μεγαλειώδη ενέργεια της κυβέρνησης Παπανδρέου να προχωρήσει στην παραγραφή κάποιων αδικημάτων πολιτικών προσώπων που κυβέρνησαν την περίοδο 1956-1963¹⁷³.

Ένα άλλο όπλο που έβγαλε από την φαρέτρα του ο Γ. Παπανδρέου, για να σταματήσει τις σχεδιαζόμενες προσπάθειες υπονόμευσης της κυβέρνησής του, ήταν η γνωστοποίηση του σχεδίου «Περικλής», η οποία μεταφράστηκε από τους αντιπάλους του ως προσπάθεια ριζικών μεταβολών στις Ένοπλες Δυνάμεις και τον έφερε σε ανοχή ρήξη με τον Βασιλιά, ο οποίος για να μην επιτρέψει καμιά αλλαγή στο στράτευμα ήταν αποφασισμένος να ανατρέψει τον Γ. Παπανδρέου¹⁷⁴.

¹⁶⁸ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 19 Ιουνίου 1965.

¹⁶⁹ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 20 Ιουνίου 1965.

¹⁷⁰ *Ελευθερία*, 5 Ιουνίου 1965.

¹⁷¹ *Ελευθερία*, 6 Ιουνίου 1965.

¹⁷² *Ελευθερία*, 16 Ιουνίου 1965.

¹⁷³ *Ελευθερία*, 23 Ιουνίου 1965.

¹⁷⁴ Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, σ. 350 και Παπαχελάς, ό.π., σ. 160-161 και 166.

Στο φύλλο της 24^{ης} Φεβρουαρίου του 1965 διαβάζουμε στην *Ελευθερία* ότι ο Γ. Παπανδρέου αποκάλυψε το σχέδιο του εκλογικού πραξικοπήματος του 1961, το οποίο είχε εγκριθεί από τον Καραμανλή και φέρει την ονομασία «σχέδιον Περικλής», που, όπως σχολιάζει ειρωνικά ο συντάκτης, συμβαδίζει με την εικόνα που ήθελε να προβάλλει ο Καραμανλής σαν συνεχιστής του Περικλή, αλλά στην πραγματικότητα δημιούργησε πολλές συμφορές στον τόπο, ο οποίος γλύτωσε τελικά από τα χειρότερα επειδή η ΕΚ ξεσηκώθηκε και έγινε ο εκφραστής της λαϊκής διαμαρτυρίας¹⁷⁵. Την επόμενη ημέρα συμπληρώνει ότι όλοι γνώριζαν ότι είχε συντελεστεί βία και νοθεία αλλά κανείς δεν φανταζόταν την έκταση και τον τρόπο που καταστρώθηκε το σχέδιο και όλοι με πολύ ζωνρό ενδιαφέρον άκουσαν από το ραδιόφωνο τις αποκαλύψεις του πρωθυπουργού και δεν μπορούσαν ή δεν ήθελαν να πιστέψουν αυτά που άκουγαν¹⁷⁶. Παράλληλα επισημαίνει ότι οι αποκαλύψεις για το σχέδιο «Περικλής» θα είναι ανεξίτηλο στίγμα για την ΕΡΕ, καθώς απέδειξαν ότι δεν είναι δημοκρατικό κόμμα, και την προτρέπει αφενός να βοηθήσει την κυβέρνηση στο έργο της και να προσπαθήσει να «αποτοξινωθεί» εν όψει των εκλογών του 1967, και αφετέρου, όπως προσθέτει καυστικά, να συνειδητοποιήσει ότι δεν κινδυνεύει η Ελλάδα επειδή δεν βρίσκεται η ίδια στην εξουσία¹⁷⁷.

Για τον *Ημερήσιο Κήρυκα*, το «σχέδιον Περικλής» ήταν καθαρά στρατιωτικό και δεν είχε καμία σχέση με τις εκλογές του 1961 και ούτε εφαρμόστηκε. Ταυτόχρονα, σχολιάζει με ειρωνεία την ραδιοφωνική αναμετάδοση του λόγου που εκφώνησε ο Γ. Παπανδρέου στην Βουλή, λέγοντας ότι η ΕΙΡ¹⁷⁸, που είναι «ακομμάτιστη», μετέδιδε όλη την νύχτα τον λόγο του Παπανδρέου στην Βουλή για να τον αποστηθίσουν οι ευτυχώς ελάχιστοι ακροατές της¹⁷⁹. Την επόμενη ημέρα, σχολιάζει ως λυπηρό γεγονός τις θριαμβολογίες του κεντρώου και του αριστερού τύπου για την νίκη «του «πιστευόμεν εις την λαοκρατίαν» υπέργηρου πρωθυπουργού» γιατί «οι συνταρακτικές αποκαλύψεις» της ασκήσεως «Περικλής», όπως χαρακτηριστικά την ονομάζει, στην Βουλή, εξυπηρετούν μόνο τους κομμουνιστές, αφού ήρθαν εις γνώση τους απόρρητα στρατιωτικά σχέδια που

¹⁷⁵ *Ελευθερία*, 24 Φεβρουαρίου 1965.

¹⁷⁶ *Ελευθερία*, 25 Φεβρουαρίου 1965.

¹⁷⁷ *Ελευθερία*, 26 Φεβρουαρίου 1965.

¹⁷⁸ Πρόκειται για το Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας, τον κρατικό φορέα ενημέρωσης, ο οποίος ιδρύθηκε το 1945.

¹⁷⁹ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 25 Φεβρουαρίου 1965.

στόχευαν στην προστασία της Ελλάδας από τον κομμουνιστικό κίνδυνο¹⁸⁰. Ενώ λίγες ημέρες αργότερα, σε άρθρο του με τίτλο «τα άγια τοις κυσί», ο αρθρογράφος του *Ημερήσιου Κήρυκα*, κάνει λόγο για πλεκτάνη της κυβέρνησης της ΕΚ σε βάρος του στρατεύματος και των σωμάτων ασφαλείας και παραποίηση της αλήθειας μέσω της δημοσιοποίησης του σχεδίου «Περικλής». Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι τα παραρτήματα του σχεδίου που εξαναγκάστηκε να δώσει στην δημοσιότητα ο πρωθυπουργός, ύστερα από την πίεση που του άσκησε ο Κανελλόπουλος, αποδεικνύουν ότι πρόκειται για σχέδιο καθαρά στρατιωτικής φύσεως και πουθενά δεν υπάρχει αναφορά για εκλογές ή προεκλογική περίοδο και καλεί τον κάθε Έλληνα πολίτη να εξετάσει με σοβαρότητα και να διαβάσει με προσοχή το σχέδιο έτσι όπως δημοσιεύτηκε. Τονίζει δε, ότι ο Παπανδρέου, τυφλωμένος από το κομματικό πάθος, δεν διστάζει να δημοσιεύσει και απόρρητα μυστικά της ασφάλειας του Έθνους «ρίψας ούτω «τα άγια τοις κυσί»»¹⁸¹. Την επομένη μέρα, με σχόλιό του συμπληρώνει ότι προσπαθώντας να αποδείξουν οι «δημοκράτες του λαοκράτου κ. Παπανδρέου, έχοντας ως πιστούς συμπαραστάτες τους «δημοκρατικούς πολίτες» του κ. Πασσαλίδη», ότι έγινε εκλογικό πραξικόπημα στις εκλογές του 1961, γίνονται επινοητικότεροι σε μύθους τύπου Μινχάουζεν, αλλά ο λαός έχει διαμορφώσει την γνώμη του και γνωρίζει καλά ποια παράταξη εγγυάται την εσωτερική γαλήνη, την ασφάλεια και την ευημερία της χώρας.¹⁸²

Μέσα σε αυτό το κλίμα έντασης άρχισαν να διαφαίνονται διασπαστικές κινήσεις στους κόλπους της ΕΚ. Ο Α. Παπανδρέου μετά την παραίτησή του τέθηκε επικεφαλής της κεντροαριστερής πτέρυγας του κόμματος και ασκούσε έντονη κριτική στις κυβερνητικές επιλογές, τις οποίες δεν θεωρούσε αρκετά ριζοσπαστικές και προοδευτικές, ενώ σταδιακά άρχισε να συσπειρώνει γύρω του βουλευτές της ΕΚ αλλά και μέλη του υπουργικού συμβουλίου. Η επάνοδός του στην κυβέρνηση τον Απρίλιο του 1965 και οι ηγετικές εμφανίσεις του θορύβησαν την Αμερικανική Πρεσβεία, η οποία φοβόταν ότι η κυβέρνηση θα στρεφόταν προς τα αριστερά και θα άλλαζε την εξωτερική της πολιτική, αλλά και τον έτερο δελφίνο του κόμματος,

¹⁸⁰ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 26 Φεβρουαρίου 1965.

¹⁸¹ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 4 Μαρτίου 1965.

¹⁸² *Ημερήσιος Κήρυκας*, 5 Μαρτίου 1965.

Κ. Μητσοτάκη, και την ομάδα του, οι οποίοι συνέχισαν μέσω του φιλοκυβερνητικού Τύπου να εξαπολύουν μύδρους εναντίον του¹⁸³.

¹⁸³ Παπαγελάς, ό.π, σ. 165-167.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4°

Από την «Αποστασία» στην κατάλυση της Δημοκρατίας

4.1 Η υπόθεση «ΑΣΠΙΔΑ» και η ανατροπή του Γ. Παπανδρέου

Το γεγονός που έμελλε να τορπιλίσει ακόμα περισσότερο την ήδη τεταμένη πολιτική κατάσταση ήταν η αποκάλυψη της υπόθεσης «ΑΣΠΙΔΑ»¹⁸⁴. Στις 18 Μαΐου 1965 η προσκείμενη στην ΕΡΕ εφημερίδα της Λάρισας *Ημερήσιος Κήρυξ* με δημοσίευσή της αποκάλυψε ότι στους κόλπους του στρατεύματος δραστηριοποιούνταν δύο συνωμοτικές ομάδες, η μία αποτελούμενη από «αριστερίζοντες» αξιωματικούς, η ΑΣΠΙΔΑ, και η άλλη από κεντρώους, η ΦΕΑ¹⁸⁵. Οι φήμες για εμπλοκή του Α. Παπανδρέου στην οργάνωση ΑΣΠΙΔΑ δημιούργησε μια εκρηκτική κατάσταση, καθώς ο αντιπολιτευόμενος Τύπος αλλά και εφημερίδες που άνηκαν στους εσωκομματικούς του αντιπάλους, άρχισαν να του επιτίθενται και μάλιστα να κατηγορούν και τον Γ. Παπανδρέου για συγκάλυψη. Ο Α. Παπανδρέου αρνήθηκε την συμμετοχή του στην υπόθεση, ενώ ο Γ. Παπανδρέου μίλησε για μια ξεκάθαρη προσπάθεια να τον απομακρύνουν από την πρωθυπουργία¹⁸⁶. Πολλοί αναφέρθηκαν στην παρασκηνιακή δράση ξένων μυστικών υπηρεσιών σε συνεργασία με μηχανισμούς του παρακράτους, καθώς μόνο σύμπτωση δεν θεωρήθηκε εκείνες τις ημέρες το «Σαμποτάζ του Έβρου», μία υποτιθέμενη δολιοφθορά που έγινε σε μονάδα τεθωρακισμένων που έδρευε στον Έβρο και για την οποία κατηγορήθηκαν οι κομμουνιστές¹⁸⁷. Η υπόθεση του Έβρου πήρε μεγαλύτερες διαστάσεις και ανέδειξε την αναστάτωση που άρχισε να επικρατεί στο στράτευμα από την αποκάλυψη της ύπαρξης της ομάδας ΑΣΠΙΔΑ, αλλά και την βοήθηση κάποιων αξιωματικών για απομάκρυνση από τον «κομμουνιστικό κίνδυνο» ακόμα και με πραξικόπημα¹⁸⁸.

Ο *Ημερήσιος Κήρυκας* μετά την πρώτη δημοσίευσή του για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ, η οποία προκάλεσε σάλο και δημιούργησε τριγμούς στην πολιτική ζωή

¹⁸⁴ Αξιωματικοί Σώσατε Πατρίδα Ιδανικά Δημοκρατία Αξιοκρατία (Α.Σ.Π.Ι.Δ.Α.)

¹⁸⁵ Φρουρός Ελευθερίας-Ανεξαρτησίας (Φ.Ε.Α)

¹⁸⁶ Ο Α. Παπανδρέου επέμενε ότι δεν είχε ανάμειξη στην υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ και ότι η εμπλοκή του ονόματός του ήταν μία παγίδα που στήθηκε σαν αντιπερισπασμός στην γνωστοποίηση του σχεδίου «Περικλής» και εξυφάνθηκε από το πολιτικό και στρατιωτικό κατεστημένο εν γνώσει του Βασιλιά και των Αμερικανών, για να ανατρέψουν τον Γ. Παπανδρέου. Παπανδρέου, ό.π., σ. 210-215.

¹⁸⁷ Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, σ. 350-351.

¹⁸⁸ Παπαχελάς, ό.π., σ. 171-173.

του τόπου, συνέχισε και ολόκληρο τον επόμενο μήνα με εκτενή ειδησεογραφικά άρθρα να καλύπτει την υπόθεση και να παραθέτει στοιχεία για την δράση της οργάνωσης. Στα πρωτοσέλιδα των επόμενων ημερών διαβάζουμε κάποιους χαρακτηριστικούς τίτλους: «Μετά την είδησιν-καταγγελίαν που εδημοσίευσεν το πρώτον ο *Ημερήσιος Κήρυξ* αι οργανώσεις αξιωματικών διαλύονται. Όμοια οργανώσεις δρα και εις την βασιλικήν αεροπορίαν. Ενημερώθη χθες επί του θέματος ο Βασιλεύς»¹⁸⁹, «Τρεις απόστρατοι επικεφαλής της «ΑΣΠΙΔΟΣ». Οι συνωμότες είχαν αντικαταστήσει με άλλο όρκο πίστης τον όρκο προς τον Βασιλέα μας. Πολιτική προσωπικότητα όπισθέν των»¹⁹⁰, «Ο Παπανδρέου ενθάρρυνε την ΑΣΠΙΔΑ. Μόνον όταν ενημερώθη ο Βασιλεύς διέταξε ανακρίσεις»¹⁹¹, «Με σκοπόν την πλήρη κομματοποίησιν του στρατού μας. «Εκκαθαρίσεις» εζήτει η ΑΣΠΙΔΑ.»¹⁹². Όπως ήταν φυσικό, η δημοσίευση της πολύκροτης αυτής υπόθεσης από την εφημερίδα της Λάρισας, η οποία θεωρούνταν όργανο του πρώην Προέδρου της Βουλής και εξέχοντος στελέχους της ΕΡΕ, Κ. Ροδόπουλου, προκάλεσε την απάντηση της άλλης εφημερίδας της πόλης, της *Ελευθερίας*, η οποιά ήταν φίλα προσκείμενη στην ΕΚ. Έτσι, στις 20 Μαΐου 1965 η *Ελευθερία* επισημαίνει ότι η τοπική εφημερίδα της ΕΡΕ, επειδή δεν εφαρμόζονται τα «σχέδια» στα οποία και αυτή συμμετείχε (υπονοώντας το σχέδιο Περικλής) και επειδή ήθελε να δημιουργήσει αναταραχή στο στράτευμα, ανέγραψε την φανταστική είδηση ότι μέσα στους κόλπους του στρατεύματος είχαν δημιουργηθεί δύο οργανώσεις αξιωματικών με την επωνυμία ΑΣΠΙΔΑ και Φρουροί της Ελευθερίας- Ανεξαρτησίας, όμως οι επίσημες πληροφορίες την διαψεύδουν¹⁹³. Ο *Κήρυκας* της απαντά την επόμενη μέρα ότι αν η καταγγελία ήταν «φανταστική» δεν θα ασχολούνταν ο συμπολιτευόμενος τύπος με αυτήν και ούτε ο πρωθυπουργός θα παραδεχόταν ότι «ελάχιστοι αξιωματικοί εφλυάρουν περί οργανώσεως και διατάξαμε ανακρίσεις» και τονίζει ότι η εφημερίδα θα συνεχίσει να αντιστέκεται στην δημοκρατία- ασυδοσία του Καστρίου και ότι τα σχέδια που υπονοεί ότι συμμετείχε ο *Ημερήσιος Κήρυκας* δεν είχαν στόχο την υποδούλωση της χώρας στον «ερυθρό φασισμό»¹⁹⁴.

¹⁸⁹ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 20 Μαΐου 1965.

¹⁹⁰ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 21 Μαΐου 1965.

¹⁹¹ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 22 Μαΐου 1965.

¹⁹² *Ημερήσιος Κήρυκας*, 23 Μαΐου 1965.

¹⁹³ *Ελευθερία*, 20 Μαΐου 1965.

¹⁹⁴ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 21 Μαΐου 1965.

Η υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ έδωσε μία ακόμα ευκαιρία στον *Ημερήσιο Κήρυκα* να «επιτεθεί» στην κυβέρνηση της ΕΚ. Η εφημερίδα θεωρεί ότι η κυβέρνηση είναι εκτεθειμένη από τις αποκαλύψεις και το επιχείρημα που επικαλείται, με την βοήθεια και των φιλοκυβερνητικών εφημερίδων, ότι πρόκειται για «πολιτικοστρατιωτική σκευωρία που ενέπνευσε ο ΙΔΕΑ», καθώς και ότι υπάρχει κίνδυνος ανατροπής του κοινοβουλευτισμού, θα πρέπει να στηριχθεί σε αποδείξεις¹⁹⁵. Λίγες ημέρες αργότερα επανέρχεται τονίζοντας ότι η αναβολή του πορίσματος για την οργάνωση ΑΣΠΙΔΑ και η κυβερνητική εντολή για συνέχιση του ανακριτικού έργου για την ολόπλευρη εξέταση της υπόθεσης επιβεβαιώνει τις πληροφορίες του *Ημερήσιου Κήρυκα* ότι οι συνωμοτικές οργανώσεις αποσκοπούσαν στην υποστήριξη κάποιας κεντροαριστερής πολιτικής προσωπικότητας ή και του ίδιου του Α. Παπανδρέου και φανερώνει την προσπάθεια της «δημοκρατίας που θριάμβευσε» να βρει την κατάλληλη φόρμουλα για να συγκαλύψει την υπόθεση¹⁹⁶. Την επόμενη ημέρα, συμπληρώνει ότι η κυβέρνηση τρέμει από το πόρισμα του στρατηγού Σίμου, το οποίο θα υποδείξει και την πολιτική προσωπικότητα που βρίσκεται πίσω από τις παρακρατικές οργανώσεις και γι' αυτό προσπαθούν να κλείσουν την υπόθεση εσπευσμένα ως στερούμενης σοβαρότητας, με την βοήθεια του φίλα προσκείμενου τύπου¹⁹⁷ και εκείνου που πρόκειται στην άκρα αριστερά¹⁹⁸.

Το πόρισμα για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ που ανακοινώθηκε από τον Πρωθυπουργό, τον οποίο ο συντάκτης του *Κήρυκα* ειρωνικά αποκαλεί «ο κ. Ανένδοτος», θεωρείται δικαίωση της εφημερίδας, αφού φανερώνει την σοβαρότητα της υπόθεσης και την πολύ μεγάλη εξάπλωση της οργάνωσης στο στράτευμα, που δεν έχει ακόμα εντελώς αποκαλυφθεί για λόγους σκοπιμότητας¹⁹⁹, ενώ κατηγορείται και ο ίδιος ο πρωθυπουργός ότι προσπαθεί να συσκοτίσει την υπόθεση, για να προστατέψει κάποιον ή κάποιους²⁰⁰. Λίγες ημέρες αργότερα, ο συντάκτης της εφημερίδας, συνδέοντας «το σαμποτάζ του Έβρου» με τις υποθέσεις των παρακρατικών οργανώσεων ΑΣΠΙΔΑ και ΦΑΕ, κατηγορεί την κυβέρνηση ότι παραδίδει την χώρα στους εχθρούς της²⁰¹, ενώ δεν διστάζει να θεωρήσει υπεύθυνους για την δημιουργία συνωμοτικών ομάδων εξίσου «τον αμαρτωλό πατέρα» και τον

¹⁹⁵ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 23 Μαΐου 1965.

¹⁹⁶ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 29 Μαΐου 1965.

¹⁹⁷ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 30 Μαΐου 1965.

¹⁹⁸ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 6 Ιουνίου 1965.

¹⁹⁹ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 8 Ιουνίου 1965.

²⁰⁰ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 11 Ιουνίου 1965.

²⁰¹ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 15 Ιουνίου 1965.

«αλεξιπτωτιστήν υιόν του», που μεθυσμένοι από την δύναμη της εξουσίας πίστεψαν ότι μπορούν να παρανομούν χωρίς να αποκαλυφθούν και να τιμωρηθούν²⁰².

Στον αντίποδα, η *Ελευθερία* προσπαθεί να υποβαθμίσει την υπόθεση προβάλλοντας στο πρωτοσέλιδό της άλλα θέματα της επικαιρότητας, ενώ ταυτόχρονα την παρουσιάζει ως σκευωρία της Δεξιάς με στόχο την αναταραχή στο στράτευμα και τον κλονισμό της κυβέρνησης²⁰³ έτσι ώστε την κατάλληλη στιγμή να επικρατήσουν πολιτικά οι παράγοντές της, ενώ διαβλέπει από τις τρέχουσες εξελίξεις τον κίνδυνο δημιουργίας μιας Χούντας και την ανατροπή του κοινοβουλευτισμού²⁰⁴. Επίσης την θεωρεί ως αντιπερισπασμό για να διασκεδαστούν οι εντυπώσεις που έχουν δημιουργηθεί εις βάρος της ΕΡΕ από τις δημοσιεύσεις των εισαγγελικών προτάσεων για την υπόθεση της δολοφονίας Λαμπράκη²⁰⁵, και για να μην αντιληφθεί ο κόσμος το μέγεθος της ευθύνης της παλιάς ηγεσίας της για το σκάνδαλο της ΔΕΗ²⁰⁶.

Αντίθετη προσέγγιση έχουν οι δύο Λαρισαϊκές εφημερίδες και σχετικά με το πόρισμα της ανάκρισης. Έτσι, η *Ελευθερία* θεωρεί ότι η αναβολή του πορίσματος του στρατηγού Σίμου ανησυχεί την δεξιά, γιατί εκλαμβάνεται ως πρόθεση της κυβέρνησης να συμπεριλάβει στις ανακρίσεις και τον ΙΔΕΑ²⁰⁷, και συγχαίρει την κυβέρνηση, η οποία με το ιδιαίτερο θάρρος που την διακρίνει σε όλες τις ενέργειες, έδωσε στην δημοσιότητα το πόρισμα για τις διάφορες παρακρατικές οργανώσεις που δρουν στο στράτευμα, τόσο για την ΑΣΠΙΔΑ όσο και για όσους μετείχαν στο εκλογικό πραξικόπημα με την επωνυμία «Περικλής» αποδεχόμενη την παραπομπή τους σε ανάκριση²⁰⁸. Λίγες ημέρες αργότερα, με έκδηλη ειρωνεία, ο αρθρογράφος δίνει συγχαρητήρια σε εφημερίδα προσκείμενη στην ΕΡΕ που αποκάλυψε ότι αρχηγός της οργάνωσης ΑΣΠΙΔΑ είναι ο Παπανδρέου, καθώς είναι λογικό σαν αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης να θέλει να ανατρέψει τον πρωθυπουργό Κανελλόπουλο και κλείνει το σχόλιο του αναρωτώμενος τι άλλο θα ειπωθεί όταν «σφίξουν οι ζέστες»²⁰⁹. Τέλος, χαρακτηρίζει ασήμαντο το «σαμποτάζ του Έβρου», που μεγαλοποιήθηκε από τις δεξιές εφημερίδες²¹⁰ και κατηγορεί τον

²⁰² *Ημερήσιος Κήρυκας*, 9 Ιουλίου 1965.

²⁰³ *Ελευθερία*, 21 Μαΐου 1965.

²⁰⁴ *Ελευθερία*, 22 Μαΐου 1965.

²⁰⁵ *Ελευθερία*, 21 Μαΐου 1965.

²⁰⁶ *Ελευθερία*, 3 Ιουνίου 1965.

²⁰⁷ *Ελευθερία*, 29 Μαΐου 1965.

²⁰⁸ *Ελευθερία*, 8 Ιουνίου 1965.

²⁰⁹ *Ελευθερία*, 13 Ιουνίου 1965.

²¹⁰ *Ελευθερία*, 15 Ιουνίου 1965.

διοικητή της 117 μοίρας Γ. Παπαδόπουλο ότι κατασκεύασε τα στοιχεία για το σαμποτάζ, αφού το πόρισμα έδειξε ότι οι καταγγελίες του ήταν ανυπόστατες²¹¹.

Ο έλεγχος, λοιπόν, των Ενόπλων Δυνάμεων αναδείχθηκε σε γεγονός μείζονος σημασίας τόσο για τον Γ. Παπανδρέου όσο και για τον Βασιλιά, το επιτελείο του και για όλους εκείνους, οι οποίοι ανησυχούσαν για την αλλαγή «αφοσίωσης» του στρατεύματος. Στα τέλη Ιουνίου 1965 ο πρωθυπουργός αποφάσισε να αντικαταστήσει τον Υπουργό Άμυνας Π. Γαρουφαλιά, και να αναλάβει ο ίδιος την ηγεσία του Υπουργείου Αμύνης. Ο Βασιλιάς, κατά παράβαση του Συντάγματος²¹², αρνήθηκε να συναινέσει επιβεβαιώνοντας την ρήξη που υπήρχε στις σχέσεις του με τον Πρωθυπουργό. Ακολούθησε ανταλλαγή επιστολών ανάμεσα στους δύο, όπου ο πρωθυπουργός ενέμενε στην απόφασή του επικαλούμενος το δικαίωμα που του παρείχε το Σύνταγμα, ενώ ο Βασιλιάς από την πλευρά του συνέχιζε να αρνείται να παραχωρήσει στον Γ. Παπανδρέου το χαρτοφυλάκιο του Υπουργείου, ενώ πρότεινε συμβιβαστικά να οριστεί κάποιος άλλος Υπουργός, πλην του πρωθυπουργού²¹³. Ο Γ. Παπανδρέου απέρριψε την πρόταση του Βασιλιά αρνούμενος να γίνει «πρωθυπουργός υπό απαγόρευση» και ορίστηκε συνάντηση μεταξύ των δύο για το βράδυ της 15^{ης} Ιουλίου 1965. Στην ιστορική αυτή συνάντηση, που διήρκησε λίγα μόνο λεπτά, ο Γ. Παπανδρέου εξαιτίας της αδιαλλαξίας των Ανακτόρων, υπέβαλε την παραίτηση της κυβέρνησής του, μια ενέργεια η οποία πυροδότησε την μεγαλύτερη πολιτική κρίση της μεταπολεμικής Ελλάδας και έμελλε να κλυδωνίσει όχι μόνο τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς αλλά και τον ίδιο τον Θρόνο²¹⁴.

²¹¹ *Ελευθερία*, 26 Ιουνίου 1965.

²¹² Αλιβιζάτος, ό.π., σ. 267-268.

²¹³ Μετά την λήξη του Εμφυλίου πολέμου, τον έλεγχο των Ενόπλων Δυνάμεων είχε η εκάστοτε ελληνική κυβέρνηση και μόνο για λόγους εθιμοτυπίας και πολιτικής συνοχής η επιλογή του υπουργού Αμύνης γινόταν με την συναίνεση Κυβέρνησης – Στέμματος, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις το υπουργείο αναλάμβανε και ο ίδιος ο Πρωθυπουργός προκειμένου να ανακόψει ευνοούμενους του Θρόνου. Αυτή η πρακτική είχε λειτουργήσει με ιδιαίτερη επιτυχία από το 1952 μέχρι και το 1965. Κωνσταντίνα Μπότσιου, «Η αρχή του τέλους της Βασιλευομένης», στο: Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι Σεφεριάδης και Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η «σύντομη» Δεκαετία του '60*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2008, σ. 117.

²¹⁴ Τσουνάκος, ό.π., σ. 217-218.

4.2. Η «αποστασία»

Το ίδιο βράδυ ο Βασιλιάς όρκισε κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον τότε Πρόεδρο της Βουλής Γεώργιο Αθανασιάδη- Νόβα και υπουργούς επιφανή στελέχη της ΕΚ²¹⁵. Η αντίδραση του Γ. Παπανδρέου ήταν εκρηκτική: κατηγόρησε τα στελέχη της παράταξής του για «αποστασία» και «προδοσία» και κάλεσε τον λαό σε νέο «Ανένδοτο Αγώνα» για την αποκατάσταση της Δημοκρατίας, αφού οι ενέργειες του Βασιλιά συνιστούσαν Συνταγματική παραβίαση.

Από την επόμενη ημέρα ακολούθησαν πολιτικές αναταραχές σε μεγάλη έκταση και πάθος που έμειναν γνωστές ως «Ιουλιανά» και χαρακτηρίζονταν από την σφοδρότητα των συγκρούσεων, τους δεκάδες τραυματισμούς και τα υβριστικά συνθήματα, τό ω για το υ «απο σάτες», αλλά και για το ν Βασιλιά και την Βασιλομήτορα Φρειδερίκη. Όλο αυτό το σκηνικό οδήγησε σε πολιτικές ανακατατάξεις και στην δημιουργία δύο πόλων: από την μια, συσπειρώθηκαν τα μέλη της νέας κυβέρνησης και η ΕΡΕ έχοντας και την υποστήριξη των Ανακτόρων και από την άλλη, οργανώθηκε ένα μαζικό αντικυβερνητικό μέτωπο αποτελούμενο από την ΕΚ και την ΕΔΑ.

Η κυβέρνηση Νόβα δεν κατάφερε να πάρει ψήφο εμπιστοσύνης στην Βουλή, γεγονός που δεν πτόησε τον βασιλιά Κωνσταντίνο, ο οποίος αρνήθηκε την προσφυγή στις κάλπες, που ζητούσε επιτακτικά ο Γ. Παπανδρέου, και προσεταιριζόμενος, με παρασκηνιακές διαβουλεύσεις, και άλλους βουλευτές από την ΕΚ προσπάθησε ανεπιτυχώς να συγκροτήσει κυβέρνηση. Το πολιτικό αδιέξοδο άρχισε να παίρνει ανεξέλεγκτες διαστάσεις και για αυτό ο αρχηγός της ΕΡΕ, Π. Κανελλόπουλος, πρότεινε να αναλάβει ο ίδιος την πρωθυπουργία για να οδηγήσει την χώρα σε εκλογές, αλλά ούτε αυτή η πρόταση καρποφόρησε. Τελικά, μετά την αποτυχία της πρωτοβουλίας του Π. Κανελλόπουλου, ο Βασιλιάς έδωσε την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Στ. Στεφανόπουλο, ο οποίος κέρδισε την ψήφο εμπιστοσύνης της

²¹⁵ Μαζί με τον Γεώργιο Αθανασιάδη- Νόβα ορκίστηκαν οι Ι. Τούμπας (Εσωτερικών και Δημόσιας Τάξης), Σ. Κωστόπουλος (Εθνικής Αμύνης), ενώ λίγο αργότερα το κυβερνητικό σχήμα συμπληρώθηκε με τους Κ. Μητσοτάκη, Γ. Μπακατσέλο, Δ. Παπασπύρου, Σ. Αλαμανή και άλλα στελέχη. Στο ίδιο.

Βουλής με οριακή πλειοψηφία 152 ψήφων, έχοντας και την στήριξη των βουλευτών της ΕΡΕ²¹⁶.

Η σύγκρουση μεταξύ του Γ. Παπανδρέου και του βασιλιά Κωνσταντίνου έληξε με νικητή τον δεύτερο, ήταν, όμως, ένα μεγάλο πλήγμα για την δημοκρατία και σε καμία περίπτωση η νέα κυβέρνηση δεν μπορούσε να αποτελέσει ασφαλές εχέγγυο για την λύση της κρίσης²¹⁷, κυρίως εξαιτίας της παραδοξότητάς της: η πλειοψηφία των βουλευτών που την στήριζε αποτελούσε στην πραγματικότητα την μειοψηφία της Βουλής, αφού στις τελευταίες εκλογές το κόμμα τους είχε αποδοκιμαστεί από τον ελληνικό λαό. Επιπλέον, όπως πολύ χαρακτηριστικά αναφέρει ο Π. Κανελλόπουλος σε υπόμνημά του στο Βασιλιά, τον Ιανουάριο του 1966, ήταν «αφύσικο» να είναι η ΕΡΕ «η πλειοψηφία της πλειοψηφίας» και αυτή η πλειοψηφία να μην μπορέσει με κανέναν τρόπο να παρέμβει στο κυβερνητικό έργο και να έρχεται «προ τετελεσμένων γεγονότων» και μάλιστα αντίθετων από «τις απόψεις και τα αισθήματά της»²¹⁸.

Η νέα πολιτική κρίση που ξέσπασε στην Ελλάδα τον Ιούλιο του 1965 αποτυπώνεται και στον Λαρισαϊκό Τύπο, που προσπαθεί να φωτίσει τις πτυχές της επιρρίπτοντας ευθύνες σε εκείνους, οι οποίοι, ανάλογα πάντοτε με την πολιτική τοποθέτηση της κάθε εφημερίδας, είναι υπαίτιοι των γεγονότων. Από την αρχή της διαφαινόμενης κρίσης ο συντάκτης της *Ελευθερίας* κατηγορεί τον Υπουργό Άμυνας Γαρουφαλιά για ραδιουργία με απώτερο σκοπό να γίνει πρωθυπουργός, ενώ τονίζει ότι ο Παπανδρέου επιμένει να αναλάβει ο ίδιος το Υπουργείο Άμυνας, για να προβεί στην πλήρη και αμερόληπτη εκκαθάριση του στρατεύματος. Επίσης εκφράζει την αγωνία του για την διαφαινόμενη ρήξη Βασιλιά και πρωθυπουργού, την οποία επικροτεί ο αντιπολιτευόμενος Τύπος, τονίζοντας ότι αυτή θα οδηγήσει σε ένα νέο διχασμό με συνέπειες χειρότερες της περιόδου 1919-1920, οι οποίες ακόμα και σήμερα είναι εμφανείς²¹⁹. Λίγες ημέρες μετά, επισημαίνει ότι η παραίτηση της κυβέρνησης θα πρέπει να οδηγήσει σε προκήρυξη νέων εκλογών²²⁰, οι οποίες

²¹⁶ Αντώνης Κλάψης, «Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος και η πολιτική κρίση του 1965-1967» στο: *Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου για τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο, Αθήνα 22-25 Νοεμβρίου 2012*, Εταιρεία Φίλων Παναγιώτη Κανελλόπουλου, Αθήνα 2013, σ. 565-568

²¹⁷ Οι βουλευτές που αποχώρησαν από την ΕΚ ισχυρίστηκαν ότι η ενέργειά τους αυτή έγινε για να αποφευχθεί η ολική ρήξη της κυβέρνησης με το στέμμα, η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει στην επιβολή δικτατορίας. Τσουνάκος, ό.π., σ. 221.

²¹⁸ Κλάψης, «Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος και η πολιτική κρίση του 1965-1967», σ. 569

²¹⁹ *Ελευθερία*, 4 Ιουλίου 1965.

²²⁰ *Ελευθερία*, 6 Ιουλίου 1965.

αποτελούν την μόνη συνταγματική λύση²²¹, και κατηγορεί την αντιπολίτευση ότι δεν επιθυμεί εκλογές, γιατί γνωρίζει ότι θα ηττηθεί, και έτσι αφενός υποστηρίζει τους επίδοξους αντικαταστάτες του Παπανδρέου επιδιώκοντας την διάσπαση της ΕΚ²²², και αφετέρου επιτίθεται στον Α. Παπανδρέου, γιατί σε μικρό χρονικό διάστημα έχει κερδίσει την εκτίμηση του ελληνικού λαού²²³. Λίγο πριν την παραίτηση του Γ. Παπανδρέου, τονίζει ότι η ενότητα της ΕΚ παραμένει αρραγής²²⁴ και υπενθυμίζει στους αναγνώστες ότι ο Βασιλιάς διεκήρυξε ότι έχει ως κύρια αποστολή την τήρηση του Συντάγματος, ως εκ τούτου πρέπει να αποκλεισθεί οποιαδήποτε εκτροπή του²²⁵.

Από την σκοπιά της *Ελευθερίας*, ακόμα και μετά τον σχηματισμό της κυβέρνησης Νόβα, η πολιτική κατάσταση παραμένει ρευστή, γιατί η ενότητα της ΕΚ είναι δεδομένη και η νέα κυβέρνηση δεν θα καταφέρει να πάρει την ψήφο εμπιστοσύνης, αφού ούτε οι Προοδευτικοί αλλά ούτε και η ΕΡΕ θα την στηρίξουν, όπως επίσης, σύμφωνα με τον αρθρογράφο, την ίδια κατάληξη θα έχει και οποιαδήποτε άλλο κυβερνητικό σχήμα δημιουργηθεί. Παράλληλα, χαρακτηρίζει τον Στ. Στεφανόπουλο γνήσιο δημοκράτη εξαιρώντας την άρνηση συμμετοχής του στην κυβέρνηση Νόβα²²⁶, η οποία, σύμφωνα με τον συντάκτη της εφημερίδας, ψάχνει απεγνωσμένα βουλευτές της ΕΚ να αναλάβουν οποιοδήποτε χαρτοφυλάκιο²²⁷. Λίγες ημέρες αργότερα, χαρακτηρίζει την συγκέντρωση διαμαρτυρίας που έγινε στην Αθήνα «φλογισμένο ποταμό στον αγώνα υπέρ της δημοκρατίας» και τονίζει ότι ο λαός στράφηκε εναντίον της καταπάτησης της δημοκρατίας και της ελευθερίας που επιχειρείται από την κυβέρνηση των «αποστατών»²²⁸.

Στα μέσα Αυγούστου, καθώς ο σχηματισμός βιώσιμης κυβέρνησης δεν ήταν ορατός, ο συντάκτης της *Ελευθερίας* επισημαίνει ότι στο εσωτερικό της χώρας όλα έχουν νεκρωθεί εξαιτίας της πολιτικής κατάστασης και της ακυβερνησίας, ενώ παράλληλα ελλοχεύει ο κίνδυνος να χάσει η Ελλάδα την εμπιστοσύνη των ξένων, και τονίζει ότι υπάρχουν μόνο δύο λύσεις για την εκτόνωση της κρίσης: ή εκλογές ή ισχυρή κυβέρνηση υπό τον Γ. Παπανδρέου²²⁹. Μετά από λίγες ημέρες, εκθειάζει την

²²¹ *Ελευθερία*, 10 Ιουλίου 1965.

²²² *Ελευθερία*, 7 Ιουλίου 1965.

²²³ *Ελευθερία*, 10 Ιουλίου 1965.

²²⁴ *Ελευθερία*, 11 Ιουλίου 1965.

²²⁵ *Ελευθερία*, 14 Ιουλίου 1965.

²²⁶ *Ελευθερία*, 18 Ιουλίου 1965.

²²⁷ *Ελευθερία*, 20 Ιουλίου 1965.

²²⁸ *Ελευθερία*, 21 Ιουλίου 1965.

²²⁹ *Ελευθερία*, 12 Αυγούστου 1965.

«αντρίκια» στάση των βουλευτών της ΕΚ που μένουν πιστοί στις εντολές που τους έδωσε ο λαός την 16^η Φεβρουαρίου 1964 και τονίζει ότι μέσα σε αυτούς βρίσκονται και οι βουλευτές Λάρισας, των οποίων η στάση θα εκτιμηθεί δεόντως από τον Λαρισαϊκό λαό²³⁰. Σχολιάζοντας την εντολή ανάθεσης σχηματισμού κυβέρνησης στον Η. Τσιριμώκο, επισημαίνει το ξάφνιασμα ολόκληρου του ελληνικού λαού, ανεξαρτήτως πολιτικής παράταξης, καθώς κανείς, παρά τη φημολογία, δεν πίστευε ότι μπορεί να συμβεί²³¹, ενώ δεν παραλείπει να σχολιάσει και «την βραχύβια ζωή» της κυβέρνησης Τσιριμώκου λέγοντας ότι πέρασε ήδη στην ιστορία, αφού η δήλωση του Μαρκεζίνη στην Βουλή ότι θα την καταψηφίσει της έδωσε την χαριστική βολή σκορπίζοντας τον πανικό στα μέλη της²³², παρόλο που στα παρασκήνια καταβάλλονται προσπάθειες να παρασυρθεί ικανός αριθμός βουλευτών να δώσει ψήφο εμπιστοσύνης. Για μία ακόμα φορά, ο αρθρογράφος επισημαίνει ότι η μόνη λύση είναι ο σχηματισμός υπηρεσιακής κυβέρνησης και διενέργεια εκλογών εντός τριών μηνών για την ανάδειξη νέας Βουλής²³³.

Στις αρχές Σεπτεμβρίου, εκφράζει την απογοήτευσή του, όπως και όλου του δημοκρατικού κόσμου, εξαιτίας, όπως τονίζει με σχόλιό του, της αποτυχημένης προσπάθειας των αρχηγών των δύο μεγάλων κομμάτων για σχηματισμό κυβέρνησης από την ΕΡΕ, η οποία θα οδηγούσε την χώρα σε εκλογές βγάζοντάς την από το αδιέξοδο στο οποίο έχει περιέλθει²³⁴. Λογική είναι και η επίθεση εναντίον της κυβέρνησης Στεφανόπουλου, την οποία χαρακτηρίζει «μωσαϊκό αποστατών που σχηματίστηκε με αιφνιδιαστικό τρόπο σε μια μόνο ώρα για να μην μεταπειστούν οι νέοι αποστάτες»²³⁵, και «ετοιμόρροπη», αφού στηρίζεται σε μόνο 2 ψήφους²³⁶, ενώ με ειρωνικό του σχόλιο αναφέρει ότι ο Στεφανόπουλος χρησιμοποιώντας κόλπα που έμαθε από τον πρώτο αρχηγό του, τον Παναγή Τσαλδάρη, έχει αφήσει 4 υπουργεία χωρίς υπουργούς, γιατί τα έχει τάξει σε 20, στην προσπάθειά του να κερδίσει και άλλους αποστάτες²³⁷.

²³⁰ *Ελευθερία*, 19 Αυγούστου 1965.

²³¹ *Ελευθερία*, 20 Αυγούστου 1965.

²³² *Ελευθερία*, 28 Αυγούστου 1965.

²³³ *Ελευθερία*, 29 Αυγούστου 1965.

²³⁴ *Ελευθερία*, 10 Σεπτεμβρίου 1965.

²³⁵ *Ελευθερία*, 19 Σεπτεμβρίου 1965.

²³⁶ *Ελευθερία*, 26 Σεπτεμβρίου 1965.

²³⁷ *Ελευθερία*, 25 Σεπτεμβρίου 1965.

Η ανάγνωση των πολιτικών γεγονότων του καλοκαιριού του 1965 είναι διαφορετική από τον *Ημερήσιο Κήρυκα*. Στις αρχές Ιουλίου του 1965, κάνει λόγο για «ιερό πόλεμο» αλληλοεξοντώσεως των στελεχών της ΕΚ, ο οποίος έχει επεκταθεί και στην επαρχία²³⁸, ενώ θεωρεί ότι η απαίτηση της απομάκρυνσης του Υπουργού Άμυνας Γαρουφαλιά είναι μια προσπάθεια συγκάλυψης της συνωμοτικής δράσης της οργάνωσης ΑΣΠΙΔΑ και των υψηλά ισταμένων προσώπων που συμμετείχαν σε αυτήν²³⁹ και φανερώνει την έμμεση, αν όχι άμεση εμπλοκή του Γ. Παπανδρέου²⁴⁰. Μετά την παραίτηση του Γ. Παπανδρέου, αφού χαρακτηρίζει την κυβέρνησή του ως κυβέρνηση της απάτης, του ασύστολου ψεύδους, της συκοφαντίας, της συνωμοσίας και της εθνικής μειοδοσίας, η οποία γκρεμίστηκε και συνετρίβη εξαιτίας των εγκληματικών ενεργειών της, επισημαίνει ότι η απόφαση του Βασιλιά έφερε την ανακούφιση στην συντριπτική πλειοψηφία των «ελεύθερων Ελλήνων», γιατί απέτρεψε την καταστροφή της χώρας, και συμπληρώνει ότι η νέα κυβέρνηση προέρχεται από την ΕΚ και φέρεται αποφασισμένη «να συνεργασθεί αρμονικά με τον Βασιλιά, για να ξεπεράσει την κρίση και να προχωρήσει στον δρόμο της ελευθερίας και της προόδου». Δεν παραλείπει, βέβαια, να υπενθυμίσει στους αναγνώστες της εφημερίδας ότι ο *Ημερήσιος Κήρυκας* βοήθησε στην κατάρρευση της «αλήστου μνήμης Παπανδρεϊκής κυβέρνησης» με τις αποκαλύψεις που έκανε για την ΑΣΠΙΔΑ, προσφέροντας μεγάλη υπηρεσία στο Έθνος²⁴¹.

Την επόμενη ημέρα, επικροτώντας την δημοσίευση της αλληλογραφίας μεταξύ Βασιλιά και πρωθυπουργού, επισημαίνει ότι αποδεικνύεται ότι ο Βασιλιάς δεν επέμενε να παραμείνει ο Γαρουφαλιάς Υπουργός Άμυνας αλλά απλώς δεν επέτρεψε στον Παπανδρέου να ηγηθεί ο ίδιος του Υπουργείου, για να μην συγκαλύψει την αριστερή συνωμοσία που εξυφαινόταν στο στράτευμα, η οποία θα επέτρεπε στον «ψευδοκαίσαρα του Καστριού» να δημιουργήσει μια κατάσταση, που θα βοηθούσε αυτόν, τον γιο του και την παρέα τους να παραμείνουν για πολλά χρόνια στην εξουσία και να εφαρμόσουν το πρόγραμμά τους, το οποίο θα οδηγούσε την χώρα στην καταστροφή. Τα σχέδια αυτά, σύμφωνα με τον συντάκτη, αποσοβήθηκαν χάρη στην διορατικότητα και την κεραυνοβόλα αντίδραση του Βασιλιά²⁴².

²³⁸ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 8 Ιουλίου 1965.

²³⁹ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 15 Ιουλίου 1965.

²⁴⁰ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 16 Ιουλίου 1965.

²⁴¹ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 17 Ιουλίου 1965.

²⁴² *Ημερήσιος Κήρυκας*, 18 Ιουλίου 1965.

Η έντονη αντίδραση του Γ. Παπανδρέου στον διορισμό της κυβέρνησης Νόβα δίνει την ευκαιρία στον συντάκτη του *Κήρυκα* να την συγκρίνει με την στάση που κράτησε ο Κ. Καραμανλής, δύο χρόνια νωρίτερα, στην διαφωνία του με τον βασιλιά Παύλο, ο οποίος παραιτήθηκε και όχι μόνο δεν απείλησε να μεταβάλει την Ελλάδα σε «Σόδομα και Γόμορα», αλλά τερμάτισε την πολιτική του καριέρα και αυτοεξορίστηκε, σε αντίθεση με τον Παπανδρέου που δεν μπορεί να συνειδητοποιήσει ότι το δικό του πολιτικό άστρο αλλά και της «Αυλής» του έσβησε οριστικώς²⁴³. Με αφορμή, δε, την έναρξη του δεύτερου «Ανένδοτου Αγώνα» χαρακτηρίζει «οχλοκρατικές εκδηλώσεις» τις συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας που έγιναν στην Αθήνα²⁴⁴ και τον Γ. Παπανδρέου «κακό δαίμονα» και «ηθικό αυτουργό» των αιματηρών επεισοδίων στην συγκέντρωση των Αθηνών αλλά και του αιματοκυλίσματος της χώρας που επιχειρείται για δεύτερη φορά²⁴⁵. Ταυτόχρονα κατηγορεί την ΓΣΕΕ ότι καλεί σε πανελλαδική απεργία όχι για να υπερασπιστεί τα δίκαια των εργατών, όπως οφείλει, αλλά για να ενισχύσει την απεγνωσμένη προσπάθεια του Γ. Παπανδρέου και της ΕΔΑ να επανέλθουν στην εξουσία²⁴⁶.

Απαντώντας στο αίτημα των νέων εκλογών, που επανειλημμένα έθετε ο Γ. Παπανδρέου και ο φίλα προσκείμενος σε αυτόν Τύπος, ο συντάκτης του *Κήρυκα* επισημαίνει ότι δεν υπάρχει λόγος προσφυγής στις κάλπες την στιγμή που η παρούσα Βουλή μπορεί να δώσει βιώσιμη λύση στο πολιτικό πρόβλημα²⁴⁷, την οποία αποτρέπουν ο Γ. Παπανδρέου, η μικρή ομάδα των «κλακαδόρων» του και η ΕΔΑ, ασκώντας ψυχολογική πίεση στους βουλευτές της ΕΚ και «εξαναγκάζοντάς» τους, με σταλινικές μεθόδους, να ενδώσουν στον εκβιασμό και να πνίξουν το αίσθημα του εθνικού καθήκοντος²⁴⁸. Αντίθετα, επαινεί τον ηγέτη της ΕΡΕ για την απόφασή του να στηρίξει την κυβέρνηση Νόβα, η οποία φανερώνει την θέλησή του να επιστρέψει η χώρα στην εσωτερική γαλήνη και σταθερότητα²⁴⁹.

Το τέλος της πολιτικής κρίσης και ο σχηματισμός κυβέρνησης υπό τον Στ. Στεφανόπουλο δίνουν στον συντάκτη του *Κήρυκα* την ευκαιρία να εκφράσει εκ μέρους όλων των μυαλωμένων Ελλήνων, σε οποιαδήποτε παράταξη και αν ανήκουν,

²⁴³ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 20 Ιουλίου 1965.

²⁴⁴ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 21 Ιουλίου 1965.

²⁴⁵ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 23 Ιουλίου 1965.

²⁴⁶ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 27 Ιουλίου 1965.

²⁴⁷ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 21 Ιουλίου 1965.

²⁴⁸ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 31 Ιουλίου 1965 και *Ημερήσιος Κήρυκας*, 1 Αυγούστου 1965.

²⁴⁹ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 6 Αυγούστου 1965.

την μεγάλη ανακούφιση που αισθάνθηκαν από την ψήφο εμπιστοσύνης που έλαβε από την Βουλή η κυβέρνηση «εθνικής ανάγκης», παρά την «λυσσαλέα αντίδραση των Καστρικών βουλευτών και των «δημοκρατικών» συναδέλφων τους»²⁵⁰, και, παράλληλα, να σχολιάσει με ειρωνεία δημοσίευμα εφημερίδας, στο οποίο αναγράφονται τα 45 ονόματα των βουλευτών του Κέντρου που στήριξαν την νέα κυβέρνηση κάτω από τον τίτλο «αυτοί που πρόδωσαν την εντολή του λαού», λέγοντας ότι μεταξύ αυτών των 45 συμπεριλαμβάνονται τα κυριότερα στελέχη του Κέντρου, τα οποία η ίδια εφημερίδα πριν από μερικές εβδομάδες εκθείαζε²⁵¹.

4.3 Οι «Κυβερνήσεις της Αποστασίας» και η πορεία προς την κατάλυση του Κοινοβουλίου

Η κυβέρνηση Στεφανόπουλου παρέμεινε στην εξουσία 15 μήνες προσφέροντας αξιόλογο έργο σε πολλούς τομείς της δημόσιας ζωής, χωρίς όμως να αποκτήσει και την απαραίτητη επιρροή στους κεντρικούς ψηφοφόρους. Οι βουλευτές που αποχώρησαν από την ΕΚ, οι «αποστάτες», όπως τους αποκαλούσε ο Γ. Παπανδρέου, συγκρότησαν στις 25 Νοεμβρίου 1965 το Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα (ΦΙΔΗΚ), το οποίο, όμως, δεν κατάφερε να αποκτήσει ερείσματα στο εκλογικό σώμα. Η έλλειψη αποδοχής του ΦΙΔΗΚ από τους κεντρικούς ψηφοφόρους, οι πιέσεις που δεχόταν από βουλευτές του κόμματός του, σε συνδυασμό με την πεποίθηση του ίδιου ότι, για να βγει η χώρα από το πολιτικό αδιέξοδο ομαλά και χωρίς κινδύνους για την αστική Δημοκρατία²⁵², θα έπρεπε να οδηγηθεί σε εκλογές μέσα στο 1967, οδήγησαν τον Π. Κανελλόπουλο να άρει την εμπιστοσύνη του στην κυβέρνηση εξωθώντας τον πρωθυπουργό σε παραίτηση. Είχαν προηγηθεί επαφές ανάμεσα στον αρχηγό της ΕΡΕ, τον Γ. Παπανδρέου και τον βασιλιά Κωνσταντίνο, οι οποίες κατέληξαν σε συμβιβασμό για να τερματιστεί η πολιτική κρίση.

²⁵⁰ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 26 Σεπτεμβρίου 1965.

²⁵¹ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 25 Σεπτεμβρίου 1965.

²⁵² Ο Π. Κανελλόπουλος θεωρούσε ότι η κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου, και ιδιαίτερα ο πρωθυπουργός, έδειχνε αδράνεια και ανοχή στην αυξανόμενη επιρροή των κομμουνιστών στο εκλογικό σώμα επιτρέποντας την πρόσβασή τους σε καίριους τομείς της δημόσιας ζωής και κατά συνέπεια την παράδοση της χώρας στον «κομμουνιστικό κίνδυνο». Αν και στην αρχή της ρήξης ανάμεσα στον Παπανδρέου και τον Βασιλιά θεωρούσε ότι έπρεπε να γίνουν εκλογές, τελικά στήριξε την κυβέρνηση Στεφανόπουλου, γιατί φοβόταν μήπως υπάρξει συνταγματική εκτροπή, ανάλογη με την επιβολή της δικτατορίας του Μεταξά το 1936. Κλάψης, «Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος και η πολιτική κρίση του 1965-1967», σ. 559-569.

Μετά την παραίτηση της κυβέρνησης Στεφανόπουλου, σχηματίστηκε υπηρεσιακή κυβέρνηση μεταβατικού χαρακτήρα με πρωθυπουργό τον Ι. Παρασκευόπουλο και μέλη φιλικά προς το Στέμμα, η οποία, παρά τις αντιδράσεις από στελέχη και των δύο μεγάλων κομμάτων και την επικριτική στάση της ΕΔΑ, έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης από την Βουλή στις 13 Ιανουαρίου 1967, με ευρεία πλειοψηφία²⁵³.

Τον σχηματισμό της νέας κυβέρνησης Παρασκευόπουλου ο *Ημερήσιος Κήρυκας* την κάλυψε μόνο ειδησεογραφικά, εστιάζοντας στην διένεξη που ξέσπασε ανάμεσα στον Γ. Παπανδρέου και τον Α. Παπανδρέου, αλλά σχολιάστηκε εκτενώς από την εφημερίδα *Ελευθερία*. Εν όψει της παραίτησης της κυβέρνησης Στεφανόπουλου η εφημερίδα σχολιάζει ότι οι αποστάτες αγωνιούν βλέποντας ότι η ΕΡΕ θα άρει την εμπιστοσύνη της στην κυβέρνησή τους, αφού αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα την πολιτική τους συντριβή και τονίζει ότι με το Ιουλιανό πραξικόπημα οι ίδιοι έκριναν μόνοι τους την τύχη τους. Επισημαίνει, παράλληλα, ότι η ΕΡΕ επιδιώκει την ανατροπή της κυβέρνησης για να μην ψηφιστεί η απλή αναλογική²⁵⁴, αλλά, όπως συμπληρώνει την επόμενη μέρα, σημασία δεν έχει να αναζητηθούν οι λόγοι για τους οποίους η ΕΡΕ προχώρησε σε αυτή την ενέργεια, αλλά η πολύ μεγάλη υπηρεσία που πρόσφερε ο Κανελλόπουλος στην χώρα, αφού τώρα άνοιξε ο δρόμος για τις εκλογές και οι «αποστάτες» οδηγούνται μέσα σε μια νύχτα «εις το πολιτικόν πεζοδρόμιον, έρημοι, μοναχοί και προ παντός χωρίς υποστηρικτές και οπαδούς»²⁵⁵.

Ο συντάκτης της εφημερίδας θεωρεί την συμπολίτευση των δύο μεγάλων κομμάτων δείγμα της αποφασιστικότητας του Κανελλόπουλου για τον τερματισμό της πολιτικής ανωμαλίας, η οποία θα ενισχύσει εκλογικά το κόμμα του²⁵⁶, αλλά επισημαίνει ότι προκαλεί έντονες αντιδράσεις στο εσωτερικό τους: ο Κανελλόπουλος αντιμετωπίζει τον «σκληρόν» Πιπινέλη, ο οποίος είναι βέβαιο ότι τελικά θα υπακούσει στην γραμμή του κόμματος, ενώ ο Παπανδρέου αντιμετωπίζει την αντίθεση του γιου του, ο οποίος προσπαθεί να βρει υποστηρικτές μέσα στην ΕΚ για να «προλάβει μεγαλύτερα κακά»²⁵⁷. Είναι φυσικό λοιπόν, ο αρθρογράφος της εφημερίδας να εκφράζει την ανακούφισή του, όπως και όλων των δημοκρατικών

²⁵³ Τσουνάκος, ό.π., σ. 222.

²⁵⁴ *Ελευθερία*, 21 Δεκεμβρίου 1966.

²⁵⁵ *Ελευθερία*, 22 Δεκεμβρίου 1966.

²⁵⁶ *Ελευθερία*, 27 Δεκεμβρίου 1966.

²⁵⁷ *Ελευθερία*, 28 Δεκεμβρίου 1966.

πολιτών, από την απόφαση του Α. Παπανδρέου να πειθαρχήσει στην επίσημη γραμμή του κόμματος της ΕΚ, η οποία νέκρωσε τους ευσεβείς πόθους της Δεξιάς για πιθανή διάσπαση της ΕΚ²⁵⁸, και έτσι η κυβέρνηση Παρασκευόπουλου θα προχωρήσει στο έργο της, δηλαδή στην ψήφιση εκλογικού νόμου και στην συνέχεια στην διενέργεια εκλογών, υποβαταζόμενη «από τις δύο άσπονδες ... φιλενάδες, την ΕΚ και την ΕΡΕ»²⁵⁹.

Δυστυχώς, η συναίνεση δεν επρόκειτο να κρατήσει πολύ, καθώς, ένα μήνα μετά, στις 24 Φεβρουαρίου 1967, η απόφαση των εισαγγελικών αρχών να ασκήσουν ποινική δίωξη στον Α. Παπανδρέου για την συμμετοχή του στην υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ, οδήγησε την ΕΡΕ και την ΕΚ σε σφοδρή σύγκρουση για την άρση ή μη της βουλευτικής του ασυλίας στο διάστημα ανάμεσα στην διάλυση της υπάρχουσας βουλής και μέχρι την εκλογή νέας. Το αποτέλεσμα ήταν η ανατροπή της κυβέρνησης Παρασκευόπουλου και ο σχηματισμός νέας, με πρωθυπουργό τον Π. Κανελλόπουλο, η οποία θα οδηγούσε την χώρα, μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα, σε εκλογές²⁶⁰. Η συγκρότηση της νέας κυβέρνησης έγινε, για μια ακόμα φορά, κατά παράβαση του Συντάγματος και παρά τις αντιδράσεις όλων των κομμάτων, εκτός της ΕΡΕ. Ο αρχηγός της ΕΡΕ είχε εκφράσει την επιθυμία, πριν ακόμα σχηματιστεί η κυβέρνηση Παρασκευόπουλου, να είναι εκείνος ο πρωθυπουργός που θα οδηγούσε την χώρα σε εκλογές, γιατί φοβόταν ότι κάποιοι κύκλοι που δεν επιθυμούσαν την διεξαγωγή τους θα έπειθαν τον Βασιλιά να προβεί σε συνταγματική εκτροπή και θεωρούσε ότι θα ήταν δυσκολότερο να συμβεί αυτό με εκείνον πρωθυπουργό²⁶¹.

Στις 14 Απριλίου 1967, ο Π. Κανελλόπουλος διέλυσε την βουλή και προκήρυξε εκλογές για την 28^η Μαΐου, οι οποίες όμως δεν έγιναν ποτέ. Το βράδυ της 20^{ης} προς 21^η Απριλίου, εξωκοινοβουλευτικοί κύκλοι και συνωμοτικές ομάδες που εχθρεύονταν την νομιμότητα και την ελεύθερη λαϊκή έκφραση, εκμεταλλευόμενοι την ασυμφωνία των αστικών κομμάτων, κατέλυσαν την δημοκρατία και έθεσαν την χώρα κάτω από τον απόλυτο έλεγχο μιας στρατιωτικής δικτατορίας, η οποία θα διαρκούσε τα επόμενα επτά χρόνια με ολέθριες συνέπειες για το Έθνος²⁶². Η Χούντα των Συνταγματαρχών, όπως έμεινε γνωστή στην ιστορία, έκλεισε μια «θυελλώδη»

²⁵⁸ *Ελευθερία*, 10 Ιανουαρίου 1967.

²⁵⁹ *Ελευθερία*, 15 Ιανουαρίου 1967.

²⁶⁰ Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, σ. 371

²⁶¹ Κλάψης, «Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος και η πολιτική κρίση του 1965-1967», σ. 572

²⁶² Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, σ. 371

περίοδο που ξεκίνησε από τις εκλογές της «βίας και νοθείας» και την έναρξη του «ανένδοτου αγώνα».

Οι νέες πολιτικές εξελίξεις, όπως είναι φυσικό, απασχόλησαν τον Λαρισαϊκό τύπο μέσα από την διαφορετική οπτική, με την οποία προσεγγίστηκαν και όλα τα προηγούμενα γεγονότα. Ο *Ημερήσιος Κήρυκας*, όταν ανακύπτει το ζήτημα της ποινικής δίωξης του Α. Παπανδρέου, αναδημοσιεύει άρθρο γνώμης της Εστίας, ο συντάκτης του οποίου θεωρεί ότι ο Α. Παπανδρέου, αν είχε πολιτικό ήθος, θα έπρεπε να τερματίσει την πολιτική του καριέρα, ενώ αναρωτιέται ειρωνικά πώς δεν ξεκίνησε ο Γ. Παπανδρέου να κραυγάζει ενάντια στο Συμβούλιο των Πλημμελειοδικών και να απειλεί την Δικαιοσύνη με το «Λαοδικεϊόν» του²⁶³. Λίγες ημέρες αργότερα, η ίδια εφημερίδα σχολιάζει ότι πολλά στελέχη της ΕΚ όπως και πολλοί Έλληνες που την στήριζαν στις εκλογές της 16^{ης} Φεβρουαρίου, απηυδισμένοι από την «Δημοκρατία» των δύο Παπανδρέου, στρέφονται στην ΕΡΕ, την οποία και θα στηρίζουν στις επερχόμενες εκλογές, για να μην επαναληφθεί το λάθος²⁶⁴, οι οποίες όμως, όπως αναφέρει λίγες ημέρες αργότερα, μπορεί να αναβληθούν για μικρό ή μεγαλύτερο χρονικό διάστημα αν πέσει η κυβέρνηση Παρασκευόπουλου²⁶⁵.

Στην *Ελευθερία*, αντίθετα, το αίτημα του Εισαγγελέα για άρση της ασυλίας των Α. Παπανδρέου και Π. Βαρδινογιάννη ως εμπλεκόμενους στην υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ, χαρακτηρίζεται «βόμβα» και τονίζεται ότι η χώρα για μια ακόμη φορά εισέρχεται σε νέα επικίνδυνη κατάσταση, απόρροια και αυτή από το Ιουλιανό πραξικόπημα. Ο σχολιογράφος θεωρεί ότι όλα ενορχηστρώνονται παρασκηνιακά με απώτερο σκοπό την ματαίωση των εκλογών, για να εμποδιστεί η μεγαλειώδης νίκη που φαίνεται ότι θα καταγάγει η ΕΚ. Παράλληλα τονίζει ότι ο Ελληνικός λαός ανησυχεί και αγανακτεί από τις τελευταίες εξελίξεις, και χωρίς να εφησυχάζει, πιστεύει στην δήλωση του Βασιλιά ότι οι εκλογές θα διεξαχθούν κανονικά²⁶⁶. Δύο ημέρες μετά συμπληρώνει ότι η κατάσταση είναι ρευστή και ανησυχητική και ότι σε καμία περίπτωση η ΕΚ δεν θα δεχθεί άρση της ασυλίας των δύο βουλευτών της αντιδρώντας κεραυνοβόλα σε οποιονδήποτε αιφνιδιασμό με την άρση της εμπιστοσύνης της στην κυβέρνηση και επισπεύδοντας τις εκλογές²⁶⁷. Παράλληλα, εκφράζονται φόβοι για αναβολή των

²⁶³ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 25 Φεβρουαρίου 1967.

²⁶⁴ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 1 Μαρτίου 1967.

²⁶⁵ *Ημερήσιος Κήρυκας*, 23 Μαρτίου 1967.

²⁶⁶ *Ελευθερία*, 26 Φεβρουαρίου 1967.

²⁶⁷ *Ελευθερία*, 28 Φεβρουαρίου 1967.

εκλογών, γιατί όπως επισημαίνεται, ενώ στην Βουλή συζητούν το νέο εκλογικό νομοσχέδιο, η χώρα σείεται από εκρήξεις βομβών, απειλή βίας και άλλες μηχανορραφίες²⁶⁸, και ενώ τα μεγάλα κόμματα έχουν εκφράσει την αντίθεσή τους σε οποιαδήποτε αναβολή, οι κύκλοι που κινούνται για να πετύχουν την αναβολή τους δεν παραιτούνται από την θέση τους²⁶⁹.

Από την σκοπιά της *Ελευθερίας*, η πτώση της κυβέρνησης Παρασκευόπουλου, στο τέλος Μαρτίου, οδηγεί σε νέα πολιτική κρίση και οξύνει την ήδη τεταμένη κατάσταση, χωρίς παράλληλα να φαίνεται τρόπος εξομάλυνσης²⁷⁰, ενώ παράλληλα ελλοχεύει ο κίνδυνος νέας εκτροπής με την δημιουργία μιας νέας κυβέρνησης από την τελευταία «αμαρτωλή» βουλή²⁷¹. Στην εφημερίδα τονίζεται ότι όλα όσα έχουν γίνει από το Ιουλιανό πραξικόπημα και μετά γίνονται στο όνομα του λαού, αλλά χωρίς την θέλησή του, με τον ανοιχτό λογαριασμό όλων εκείνων που παίζουν παιχνίδια στην πλάτη του να διογκώνεται και ο Μάιος του '67 ως μήνας της «εξοφλήσεως» θα αποδειχθεί για κάποιους μοιραίος²⁷². Επικριτικά ήταν τα σχόλια της εφημερίδας και για τον σχηματισμό της κυβέρνησης Κανελλόπουλου, την οποία χαρακτηρίζει «νέο πραξικόπημα», που ολοκληρώνει την εκτροπή της 15^{ης} Ιουλίου 1965 και αποτελεί πρόκληση προς τον φιλελευθερισμό, την φιλονομία και το φιλότιμο του Λαού²⁷³. Δέκα ημέρες αργότερα, εκφράζει εκ μέρους των Ελλήνων ανακούφιση για την προκήρυξη εκλογών για την 28^η Μαΐου 1967²⁷⁴, ενώ στις 21 Απριλίου 1967, κατά τραγική ειρωνεία, ο αρθρογράφος εκφράζει την βεβαιότητα ότι η ΕΚ θα εγγυηθεί την ομαλή και απρόσκοπτη διεξαγωγή τους²⁷⁵.

Η κατάλυση της δημοκρατίας οδηγεί και στην κατάλυση της ελευθεροτυπίας και έτσι καμία εφημερίδα δεν κυκλοφόρησε τις επόμενες ημέρες στην Λάρισα, ενώ μετά την επανέκδοσή τους, σε όλες δημοσιεύονταν άρθρα με τις αποφάσεις και τις ενέργειες της νέας «κυβέρνησης».

²⁶⁸ *Ελευθερία*, 11 Μαρτίου 1967.

²⁶⁹ *Ελευθερία*, 16 Μαρτίου 1967.

²⁷⁰ *Ελευθερία*, 31 Μαρτίου 1967.

²⁷¹ *Ελευθερία*, 1 Απριλίου 1967.

²⁷² *Ελευθερία*, 4 Απριλίου 1967.

²⁷³ *Ελευθερία*, 6 Απριλίου 1967.

²⁷⁴ *Ελευθερία*, 16 Απριλίου 1967.

²⁷⁵ *Ελευθερία*, 21 Απριλίου 1967.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στις προηγούμενες σελίδες της παρούσας μελέτης εκτέθηκαν τα σημαντικότερα πολιτικά γεγονότα που οδήγησαν στην κατάλυση της Δημοκρατίας και την επιβολή του δικτατορικού καθεστώτος, όπως επίσης και τα σχόλια του Τύπου της Λάρισας γι' αυτά. Συνοψίζοντας θα μπορούσαμε να εστιάσουμε σε επτά σημεία:

1. Η αύξηση των ψηφοφόρων της ΕΔΑ και η ανασφάλεια που αυτή προκάλεσε στην «εθνικόφρονα» πολιτική ηγεσία, στα Ανάκτορα και στους Αμερικανούς. Αμέσως μετά τις εκλογές του 1958, στις οποίες η ΕΔΑ αναδείχθηκε αξιωματική αντιπολίτευση, τα κέντρα εξουσίας στην Ελλάδα θορυβήθηκαν και έψαχναν να βρουν τρόπους να σταματήσουν το αριστερό ρεύμα, με αποτέλεσμα, αφενός να αναζωπυρωθούν οι μετεμφυλιακές εμμονές και αγκυλώσεις και αφετέρου, να επιτραπεί η επανεμφάνιση παρακρατικών ομάδων, οι οποίες λανθασμένα θεωρήθηκαν αρωγοί στην μείωση ή ακόμα και στην εξάλειψη του κομμουνιστικού κινδύνου. Μέσα στα πλαίσια αυτής της λογικής εκπονήθηκε και εφαρμόστηκε το σχέδιο «Περικλής» στις εκλογές του 1961 και παρόλο που οι πολιτικοί της «εθνικόφρονος» παρατάξεως γνώριζαν ότι βάσει αυτού οι ψηφοφόροι της αριστεράς θα υφίσταντο διώξεις, το επέτρεψαν, και έτσι, οι εκλογές της «βίας και νοθείας» με την σειρά τους έγιναν θρυαλλίδα πολιτικών εξελίξεων. Επίσης, αυτό το «κυνήγι μαγισσών» οδήγησε στην αυτονόμηση κάποιων παρακρατικών ομάδων μέσα στα σώματα ασφαλείας, οι οποίες θα ήταν πολύ δύσκολο να ελεγχθούν από το πολιτικό κατεστημένο, όπως αποδείχθηκε με την δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη ή με το «σαμποτάζ του Έβρου», ενώ ταυτόχρονα οδήγησε στην συγκρότηση νέων ομάδων μέσα στις Ένοπλες Δυνάμεις, όπως φανερώνει η εμφάνιση της οργάνωσης ΑΣΠΙΔΑ, οι οποίες είχαν ως στόχο τους να εξουδετερώσουν τις «αντίπαλες» ομάδες ελέγχοντας με αυτόν τον τρόπο το στράτευμα.
2. Ο τρόπος με τον οποίο οι ηγεσίες των πολιτικών κομμάτων επέλεξαν να εξουδετερώσουν τους πολιτικούς τους αντιπάλους και τους εσωκομματικούς τους επικριτές και η αδυναμία συνεννόησής τους κλυδώνισε ακόμα περισσότερο το κοινοβουλευτικό σύστημα και οδήγησε στην όξυνση των πολιτικών παθών. Έτσι, η παραπομπή του Κ. Καραμανλή

και κάποιων στελεχών της κυβέρνησής του για το σκάνδαλο της ΔΕΗ, ενώ είχε παραγραφεί, αλλά και η δημοσιοποίηση του σχεδίου «Περικλής», για το οποίο κατηγορήθηκε εξ ολοκλήρου η ΕΡΕ, αν και δεν ήταν η μόνη υπεύθυνη, οδήγησαν με την σειρά τους στην δημοσιοποίηση της υπόθεσης ΑΣΠΙΔΑ και στην πτώση της κυβέρνησης Παπανδρέου δημιουργώντας μια έκρυθμη κατάσταση. Ακόμα όμως και μετά τον διορισμό της κυβέρνησης Μαυρομιχάλη, τον Ιανουάριο του 1967, η οποία συγκροτήθηκε για να οδηγήσει την χώρα σε εκλογές, και ενώ υπήρχε κίνδυνος πραξικοπήματος, τα δύο μεγάλα κόμματα δεν κατάφεραν να συνεργαστούν αρμονικά και επέτρεψαν την αναζωπύρωση της πολιτικής αντιπαράθεσης δίνοντας το άλλοθι στις ομάδες που επιβουλευόνταν την Δημοκρατία να οργανώσουν το πραξικόπημα.

3. Η λανθασμένη εκτίμηση των πολιτικών δυνάμεων της εποχής για την παρέμβαση του Βασιλιά στα πολιτικά πράγματα και ταυτόχρονα η απαίτησή του να ανεβοκατεβάζει κυβερνήσεις, κατά παράβαση του Συντάγματος. Η εξώθηση σε παραίτηση του Κ. Καραμανλή από τον βασιλιά Παύλο δεν προκάλεσε την αντίδραση της πολιτικής ελίτ, γιατί δεν αποκωδικοποιήθηκε ως Συνταγματική παραβίαση και ως προσπάθεια του βασιλικού Οίκου να ευνοεί τις φιλικές προς αυτόν κυβερνήσεις, αλλά μόνο ως την πτώση μιας κυβέρνησης υπό αίρεση και γι' αυτό χαιρετίστηκε θερμά από τους πολιτικούς του αντιπάλους. Με τον ίδιο τρόπο όμως, δύο χρόνια αργότερα ο βασιλιάς Κωνσταντίνος εξώθησε σε παραίτηση τον Γ. Παπανδρέου, τον οποίο θεωρούσε επικίνδυνο για τον Θρόνο και προχώρησε στον σχηματισμό άλλης κυβέρνησης, πιο «φιλικής», παραβιάζοντας, ακόμη μια φορά, το Σύνταγμα. Όμως, ούτε στην νέα αυτή συνταγματική εκτροπή αντέδρασε ο πολιτικός κόσμος, αντίθετα επέτρεψε στο Στέμμα να παρεμβαίνει απολυταρχικά έναντι των εκλεγμένων κυβερνήσεων εκφυλίζοντας τον κοινοβουλευτισμό και επιτρέποντας σε εξωκοινοβουλευτικούς κύκλους και συνωμοτικές ομάδες να επεξεργάζονται την κατάλυσή του.
4. Άλλος ένας εξωκοινοβουλευτικός παράγοντας που δεν εκτιμήθηκε σωστά ήταν οι Αμερικανοί, οι οποίοι εξαιτίας του Ψυχρού Πολέμου, ήθελαν να

έχουν υπό τον έλεγχό τους τις κυβερνήσεις των χωρών της Ατλαντικής Συμμαχίας, κυρίως μέσα από τον έλεγχο των Ενόπλων Δυνάμεων τους.

5. Η μετατόπιση της πόλωσης από την γραμμή «εθνικοφρόνων» και «μη εθνικοφρόνων», που κυριαρχούσε μέχρι τις εκλογές του 1961, στην γραμμή «δεξιών» και «αντιδεξιών» δυνάμεων και στην οριστική τους ρήξη την περίοδο του «Ανένδοτου Αγώνα», καθώς και η συμπίεση της κεντροαριστερής πτέρυγας της ΕΚ με την ΕΔΑ, θορύβησαν τα Ανάκτορα, τους Αμερικανούς και τις συντηρητικές αντικοινοβουλευτικές ομάδες που υπήρχαν μέσα στις Ένοπλες Δυνάμεις από την εποχή του εμφυλίου πολέμου και ταυτόχρονα θεωρήθηκαν ως προσπάθεια της ΕΚ να απομακρύνει την χώρα από την δυτική συμμαχία. Σε αυτές τις φοβίες ήρθε να προστεθεί και η υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ, η οποία κρίθηκε από τους φιλοβασιλικούς κύκλους ως προσπάθεια ελέγχου του στρατεύματος με σκοπό την κατάργηση της μοναρχίας, ενώ από τους Αμερικανούς και τις συνωμοτικές ομάδες του Στρατού ως προσπάθεια άλωσης των Ενόπλων Δυνάμεων από τους κομμουνιστές.
6. Η εφημερίδα *Ελευθερία* είναι φανερό από την αρθρογραφία της ότι ανήκει και εκφράζει τον χώρο του Κέντρου. Πριν από τις εκλογές του 1961, προβάλλεται η ανάγκη ενοποίησης του Κεντρώου χώρου, για να δημιουργηθεί ένας ακόμα ισχυρός πόλος της «εθνικόφρονος» παρατάξεως, ενώ κατά την διάρκεια του «Ανένδοτου Αγώνα» πάγιο αίτημα είναι η διεξαγωγή νέων αδιάβλητων εκλογών, για να ομαλοποιηθεί η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα και να αποφευχθεί ένας νέος διχασμός. Επίσης, αυτό που παρατηρούμε στην αρθρογραφία της *Ελευθερίας* την περίοδο 1961-1964, είναι η προβολή πολιτικών προσώπων και από την παράταξη της ΕΡΕ, όπως του Κ. Ροδόπουλου, και ιδιαίτερα κατά την διάρκεια της προεκλογικής περιόδου, τόσο στις εκλογές του 1961 όσο και σε αυτές του 1963 και 1964, σχολιάζονται οι προεκλογικές συγκεντρώσεις της ΕΚ και της ΕΡΕ θετικά και δημοσιεύονται οι ομιλίες και το πρόγραμμα των αρχηγών τους. Δεν συμβαίνει το ίδιο με την ΕΔΑ, για την οποία τα σχόλια είναι μικρά και συνήθως πληροφοριακού χαρακτήρα. Γενικά θα τολμούσαμε να πούμε ότι η εφημερίδα, το πρώτο αυτό χρονικό διάστημα

της υπό εξέτασης περιόδου, απευθύνεται σε όλους τους Λαρισαίους ανεξαρτήτως πολιτικής τοποθέτησης. Το ύφος της όμως αλλάζει κατά την περίοδο 1964-1965, μετά την νίκη της ΕΚ στις εκλογές του 1964, που όπως παρατηρούμε, τα σχόλια της απέναντι στην ΕΡΕ γίνονται πιο καυστικά και επικριτικά και σταδιακά υιοθετείται μια πιο σκληρή γραμμή. Ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζονται κυρίως τα μείζονα πολιτικά γεγονότα του 1965, όπως η παραπομπή του Κ. Καραμανλή, το σχέδιο «Περικλής» και η υπόθεση «ΑΣΠΙΔΑ», δείχνει ότι η εφημερίδα σταδιακά απηχεί όλο και περισσότερο τις απόψεις της κυβέρνησης της ΕΚ και προσπαθεί να παρουσιάσει τις κατηγορίες που της αποδίδει η αξιωματική αντιπολίτευση ως μυθεύματα και προβοκάτσια. Επίσης, παρατηρούμε ότι η ΕΚ αναφέρεται πλέον ως δημοκρατική παράταξη και όχι ως «εθνικόφρων», ενώ αρχίζει να χρησιμοποιείται και ο όρος «Δεξιά» για την ΕΡΕ. Την περίοδο 1965-1967, για την *Ελευθερία*, αντίπαλοι είναι κυρίως οι «αποστάτες», ενώ σχεδόν σε κάθε φύλλο της τονίζει ότι η μόνη λύση του πολιτικού αδιεξόδου είναι οι εκλογές, επισημαίνοντας παράλληλα και τον κίνδυνο επιβολής Χούντας από τους εχθρούς της Δημοκρατίας. Απέναντι στα Ανάκτορα κρατάει μία διακριτική στάση: δεν κατηγορείται ο Βασιλιάς, ούτε κατά την περίοδο της «αποστασίας», αλλά προβάλλεται ως ρυθμιστής του πολιτεύματος και ως ο καθ' ύλην αρμόδιος για να βγάλει την χώρα από το πολιτικό αδιέξοδο, ενώ δεν τον κατονομάζει όταν κάνει αναφορά στην παραβίαση του Συντάγματος, αλλά επιρρίπτει τις ευθύνες στους πολιτικούς αντιπάλους του Γ. Παπανδρέου, από όποιον πολιτικό χώρο και αν προέρχονται .

7. Ο *Ημερήσιος Κήρυκας* απευθύνεται αποκλειστικά στους ψηφοφόρους της ΕΡΕ και απηχεί μόνο τις απόψεις της «εθνικόφρονος» παρατάξεως. Σε όλο το χρονικό διάστημα της υπό εξέτασης περιόδου, προβάλλονται μόνο οι θέσεις των πολιτικών της ΕΡΕ, εκθειάζεται ο Κ. Καραμανλής, ο οποίος θεωρείται εθνικός ηγέτης, και τονίζεται το κυβερνητικό του έργο, ενώ παράλληλα, δαιμονοποιείται η ΕΔΑ. Όταν την ηγεσία της ΕΡΕ αναλαμβάνει ο Π. Κανελλόπουλος προβάλλεται και αυτός ως ο μόνος άξιος ηγέτης, ο οποίος θα βγάλει την χώρα από το αδιέξοδο. Μέχρι την έναρξη του «Ανένδοτου Αγώνα», η εφημερίδα είχε μία θετική προσέγγιση απέναντι στην ΕΚ, την οποία θεωρεί μία «εθνικόφρονα» παράταξη, όμως στην

συνέχεια την κατηγορεί για σύμπραξη με την ΕΔΑ και προσπάθεια αριστεροποίησης της χώρας, ενώ στρέφεται κατά κύριο λόγο ενάντια στον Γ. Παπανδρέου και τον γιο του Ανδρέα, τους οποίους θεωρεί επικίνδυνους για την Ελλάδα. Εκθειάζει τον Βασιλιά και επικροτεί τις παρεμβάσεις του, τις οποίες θεωρεί σωτήριες για τον τόπο και, όπως παρατηρούμε από την αναφορά του στην διαμάχη Βασιλιά- Καραμανλή, ως αναφαίρετο δικαίωμά του. Τέλος, αυτό που χαρακτηρίζει τον *Ημερήσιο Κήρυκα* είναι η αρθρογραφία του για να αναδειχθεί ο «κομμουνιστικός κίνδυνος». Σχεδόν σε όλα τα άρθρα του και τα σχόλιά του επισημαίνεται ο κίνδυνος της άλωσης του κράτους από τους κομμουνιστές και κατηγορεί γι' αυτό κυρίως τον Γ. Παπανδρέου και τον Α. Παπανδρέου, ενώ θεωρεί τις Ένοπλες Δυνάμεις και τον Βασιλιά εγγυητές της δημοκρατικής και παράλληλα φιλοδυτικής πορείας της Ελλάδας.

Αν θέλαμε να συνοψίσουμε σε ένα τελικό συμπέρασμα τα παραπάνω σημεία, θα λέγαμε ότι, τόσο οι πολιτικές παρατάξεις, όσο και ο Τύπος που τις στήριζε αφέθηκαν σε μία ατέρμονη αντιπαράθεση με αλληλοκατηγορίες και αλληλοεπιθέσεις, χωρίς να συνειδητοποιούν ότι η έντονη πόλωση και η ανεκτικότητα της πολιτικής ελίτ στις απολυταρχικές τάσεις του Παλατιού έναντι των εκλεγμένων κυβερνήσεων και στην κατάφωρη παραβίαση του Συντάγματος από τον Βασιλιά, καθώς και η ανοχή στις παρασκηνιακές ενέργειες εξωκοινοβουλευτικών παραγόντων οδηγούσαν σταδιακά τον κοινοβουλευτισμό σε εκφυλισμό δίνοντας το πρόσχημα στους εχθρούς της Δημοκρατίας να προετοιμαστούν και να περιμένουν την κατάλληλη στιγμή για να την καταλύσουν.

Α. ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Ελευθερία, Λάρισα 1961-1967.

Ημερήσιος Κήρυκας, Λάρισα 1961-1967.

Β. ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλιβιζάτος, Νίκος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1995.

Γρηγοριάδης, Σόλων Νεοκλ., *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, τόμος Β΄, Εκδόσεις Polaris, Αθήνα 2010.

Κλάψης, Αντώνης, «Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος και η πολιτική κρίση του 1965-1967» στο: *Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου για τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο, Αθήνα 22-25 Νοεμβρίου 2012*, Εταιρεία Φίλων Παναγιώτη Κανελλόπουλου, Αθήνα 2013.

Κλάψης, Αντώνης, «Η απόπειρα παραπομπής του Καραμανλή», *Καθημερινή*, Αθήνα, 29-30 Οκτωβρίου 2016.

Λιναρδάτος, Σπύρος, *Από τον Εμφύλιο στην Χούντα, τ.Α, 1961-1964*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1978.

Μαρκεζίνης, Σπ. Β., *Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος, τ.3.*, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, Αθήνα 1994.

Μπότσιου, Κωνσταντίνα, «Η αρχή του τέλους της Βασιλευομένης», στο: Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι Σεφεριάδης και Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η «σύντομη» Δεκαετία του '60*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2008.

Νικολακόπουλος, Ηλίας, *Η καχεκτική δημοκρατία κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2019.

Νικολακόπουλος, Ηλίας, «Από το τέλος του εμφυλίου ως την άνοδο της Ένωσης Κέντρου», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000.

Παπανδρέου, Ανδρέας Γ., *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*, εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 2006.

Παπαχελάς, Αλέξης, *Ο βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας .Ο αμερικανικός παράγων 1947-1967*, Εστία, Αθήνα 2017.

Σβολόπουλος, Κ., (επιμ.), *Κ. Καραμανλής. Αρχείο. Γεγονότα και κείμενα*, Αθήνα 1994, τ.6.

Τσουνάκος, Όθων, «Από την άνοδο της Ένωσης Κέντρου στη Δικτατορία 1963-1967», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000.

Χρηστίδης, Χρήστος, *Ανένδοτος Αγώνας, Η Ένωση Κέντρου ενώπιον της ρήξης 1961-1963*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Αθήνα.

Χρηστίδης, Χρήστος, «Ανένδοτος αγώνας: η αιχμή του δόρατος- Παρατηρήσεις για την θεματολογία της Ελευθερίας, 1961-1963» στο: Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι Σεφεριάδης και Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Η «σύντομη» Δεκαετία του '60*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2008.

Meynaud, J., *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Μπάϋρον, Αθήνα 1974.